

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ,
NEDENLERİ VE YAKLAŞIMLAR: PAKİSTAN ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Uğur PEKTAŞ
124229001012

Danışman
Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN

Konya-2015

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı Uğur PEKTAŞ

Numarası 124229001012

Ana Bilim / Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tezin Adı Uluslararası İlişkilerde Kırılgan Devlet Söylemi, Nedenleri,
ve Yaklaşımlar : Pakistan Örneği

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı

Uğur PEKTAŞ

Numarası

124229001012

Ana Bilim / Bilim Dalı

Uluslararası İlişkiler/ Uluslararası İlişkiler

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktor

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN

Tezin Adı: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ, NEDENLERİ
VE YAKLAŞIMLAR: PAKİSTAN ÖRNEĞİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Uluslararası İlişkilerde Kırılğan Devlet Söylemi, Nedenleri ve Yaklaşımlar: Pakistan Örneği" başlıklı bu çalışma 17/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN

Danışman

Prof. Dr. Şaban H. ÇALIŞ

Üye

Prof. Dr. Murat ÇEMREK

Üye

ÖZET

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ, NEDENLERİ VE YAKLAŞIMLAR: PAKİSTAN ÖRNEĞİ

Uğur PEKTAŞ

İngiliz kolonyal yönetiminin Güney Asya'dan çekilmesinde sonra ortaya çıkan devletlerden biri olan Pakistan bağımsızlığının ilk yıllarında, ülkeyi yönetecek idari bir altyapıya, temel kamu hizmetlerini sağlayacak kurumsal bir yapıya ve nitelikli idari personele sahip değildi. Üstelik, söz konusu dönemde Pakistan'ı oluşturan halkın, Müslüman olmaları dışında çok az ortak noktaları vardı. Bu zorluklar nedeniyle, Pakistan'ın uzun süre bağımsızlığını koruyamayacağı ve kısa sürede çökeceği, başta Hindistanlı yöneticiler olmak üzere, beklenen bir durumdu. Ancak, Pakistan hayatta kalmayı başardı. Hatta, General Ayub Khan döneminde gelişmekte olan ülkelere bir kalkınma modeli olarak sunuldu. 1950'lilerde olduğu gibi, 11 Eylül saldırılarından sonra da Pakistan hakkında pejoratif sıfatlar kullanılmaya başlandı. Komşusu Afganistan'dan kaynaklı sınır aşan terörizm ve mülteci akınlarıyla boğuşan Pakistan'ın, Sünni ve Şiiler arasında 1970'lerden beri devam eden mezhep çatışmaları; kamu hizmetlerinin görece yetersiz sağlanması; ordunun siyasete olan müdahaleleri gibi pek çok kronik sorunu vardır. Bu sorunlar nedeniyle, Pakistan'a yönelik olarak "başarısız devlet" (failed state) tabiri, Batılılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, Pakistan devletini tanımlamak için kullanılan "başarısız" sıfatının, Pakistan için uygun bir nitelendirme olmadığı, Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı kuruluşundan günümüze gelen süreçte yaşananları ele alarak ifade edilmeye çalışılacaktır. Başarısız devlet söylemine ilişkin literatürde, farklı sorunları olan devletlerin aynı sıfatla nitelendiği dikkati çekmektedir. Örnek vermek gerekirse, 1990'larda iç savaşla boğuşan ve hiçbir kamu hizmetinin verilemediği Afganistan ve Somali ile; Kuzey Kore ve Pakistan gibi, otoriter yönetimlerin olduğu, kamu hizmetlerinin sağlanmasında yapısal sorunları olan ülkeler başarısız sıfatı ile nitelenmektedir. Başarısız devlet söylemine ilişkin eleştirilerde en fazla üzerinde durulan husus da bu olmuştur. Bu nedenle, bu çalışmada başarısız devlet söylemi yerine ikili bir ayrıma gidilmesi ihtiyacı doğmuştur. Hiçbir kamu hizmetinin verilemediği ve devlet otoritesinin tamamen ortadan kaybolduğu ülkeler için, William Zartman'ın "çökmüş devlet" (collapsed state) kavramı kullanılmıştır. Devlet otoritesinin var olduğu, ama kamu hizmetlerinin sağlanmasında ciddi problemleri olan, demokratik bir yönetim ve insan haklarına saygı bağlamında yetersiz bir performans sergileyen devletler için ise "kırılgan devlet" (fragile state) kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu bağlamda Pakistan'ın kırılgan bir devlet olduğu, Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı ele alınarak ifade edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pakistan, başarısız devlet, kırılgan devlet, çökmüş devlet.

ABSTRACT

FRAGILE STATE DISCOURSE IN INTERNATIONAL RELATIONS, REASONS AND APPROACHES: THE CASE OF PAKISTAN.

Uğur PEKTAŞ

Pakistan, one of the states which came into existence after the British colonial rule withdrew from South Asia, didn't have any administrative structure to rule the country; any institutional structure to provide public services and qualified bureaucratic personnel. Furthermore, during the aforementioned period Pakistan composed of people who had few things in common with the exception of being Muslim. Due to these hardships, it was expected, especially by the then Indian rulers, that Pakistan could not preserve its independence and would collapse in a short time. However, Pakistan succeeded to survive. Even, in General Ayub Khan era it was demonstrated as a model for developing countries. Like 1950s, pejorative adjectives have been used to describe Pakistani state after September 11 attacks. Pakistan has many chronic problems such as; cross border terrorism and influx of refugees based on its neighbour Afghanistan; sectarian violence between Sunnis and Shias which continues since 1970s; relatively insufficient public services; army's interference to politics, military coup d'etat. Because of these problems, failed state discourse was used frequently towards Pakistan by Westerners.

In this project, by handling its socio-economic and political progress since independence it will try to articulate that the adjective "failed" which is used to describe Pakistan, is not a proper attribution for Pakistan. In the literature about failed state discourse, it attracts notice that many countries facing different problems are labelled as the same adjective. To give an example, on the one hand there are countries like Afghanistan and Somalia, in 1990s both of them struggled with civil war and no public services were given to people. On the other hand, there are countries like North Korea and Pakistan, which have structural problems providing public services and authoritarian regimes. All these countries are labeled as failed, and this situation is one of the main critics of failed state discourse. That's way, in this project it is needed to make a dual classification substituted for failed state. For countries whose state authority completely vanished and not providing any public services, are described with William Zartman's definition, as "collapsed state". For countries which have state authority but have difficulties in providing basic public services; performs poorly in the context of democracy and respect to human rights, are preferred to be described as "fragile state". Accordingly, in this project, Pakistan is going to be handled with its socio-economic and political structure and it is going to be argued that Pakistan is a fragile state.

Keywords: Pakistan, failed state, fragile state, collapsed state.

ÖNSÖZ

Dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olan Pakistan, komşuları Hindistan ve Afganistan ile yaşadığı krizler ile uluslararası gündemin üst sıralarına dönem dönem çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi; Hindistan ve Pakistan'ın nükleer rekabeti ve 11 Eylül saldırıları sonrası ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin Afganistan müdahalesi gibi gelişmeler Pakistan hakkında uluslararası basında sıklıkla haberler yapılmasına neden olmuştur. Akademide ise, özellikle 2000'lerde Pakistan'ı ele alan çalışmalarda gözle görülür bir artış gözlenmiştir. Söz konusu çalışmalarda Pakistan devleti ve toplumunun yaşadığı ciddi sorunlara vurgu yapılarak, Pakistan'ın başarısız devlet olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmada ise, Pakistan devletinin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı tarihsel gelişimi de göz önüne alınarak, Pakistan'ın başarısız devlet olmadığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Başarısız devlet söylemine ilişkin Türkçe literatürde başvurulabilecek çok az kaynak olması nedeniyle, çalışmada bu kavrama ilişkin genel bir literatür analizi yapılmıştır. Söz konusu analiz sonucunda, başarısız devlet söylemine yönelik eleştiriler de göz önüne alınarak ikili bir ayırım yapılmıştır. Başarısız devlet kavramı yerine *kırılgan devlet* ve *çökmüş devlet* kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir. Böylece, farklı sorunları olan devletleri aynı sıfatla nitelemenin yol açtığı belirsizlik ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada bu doğrultuda, devletlerin performanslarını ölçmeye çalışan çeşitli indekslerden yararlanarak, Pakistan'ın başarısız bir devlet olmadığı; aslında kırılgan bir devlet olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Pakistan, Türkiye'de halkın genelinin sempati duyduğu bir ülkedir. Hint Müslümanları, Türkiye'nin kurtuluş savaşı sırasında Anadolu halkına maddi ve manevi olarak destek olmuştur. Bu nedenle iki ülke arasında yakın bir bağ olduğu söylenebilir. Ancak, Pakistan hakkında Türkçe literatürde gerek nicel gerekse de nitel olarak göreceli bir eksiklik vardır. Bu çalışmada söz konusu açığı gidermeye yönelik naçizane bir katkı yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın her aşamasında usta çırak ilişkisi içinde çalışmaya yön veren, çalışmada göze çarpan eksiklikleri gösteren, düzelten ve oldukça dağınık bir literatürden bir bütünsellik oluşturabilmemde önemli katkıları olan danışmanım Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN'e; gerek yüksek lisans ders aşamasında gerekse de tez döneminde her türlü kolaylığı sağlayan ve yardımcı olan Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyelerine; tez savunmasında yorumlarıyla konuya ilişkin bakış açımı zenginleştiren Prof. Dr. Murat ÇEMREK'e; ve bu çalışmayı okuyup genel bir değerlendirme yaparak farklı bir perspektiften bakmaya teşvik eden Yrd. Doç. Dr. Taylan Özgür KAYA'ya teşekkür ederim. Son olarak, çalışma süresince her zaman yanımda olan ve desteğini hiç esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım.

İçindekiler

ÖZET	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ, NEDENLERİ VE YAKLAŞIMLAR	9
1.1. Devlet.....	9
1.1.1 Eski Dönemlerde Devlet Fikri	10
1.1.2. Modern Dönemde Devlet	11
1.1.3. Modern Devletin Doğuşu.....	13
1.1.4. Modern Devletin Yaygınlaşması	17
1.2. Devlet Kırılğanlığı.....	18
1.2.1. Kavram Enflasyonu: Zayıf Devlet, Başarısız Devlet, Aksayan Devlet, Çökmüş Devlet	19
1.2.2. Başarısız Devlet	20
1.2.3. Başarısız Devlet Söylemine Yönelik Eleştiriler	23
1.2.4. Kırılğan Devlet ve Karakteristik Özellikleri	27
1.2.4.1. Siyasi Göstergeler	29
1.2.4.2. Ekonomik Göstergeler	32
1.2.4.3. Sosyal Göstergeler	33
1.3. Kırılğanlığın Nedenleri	35
1.4. Kırılğan Devlet Meselesi Neden Önemli?	42
1.5. Kırılğan Devletlerin Sınıflandırılması ve Kırılğanlık İndeksleri	45
İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE PAKİSTAN DEVLETİNİN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM.....	49
2.1. Pakistan Devletinin Kuruluş Süreci	49
2.2. Pakistan'ın Demokrasi Tarihi: İki İleri Bir Geri.....	54
2.2.1. Bürokrasinin Ülkeyi Yönettiği Dönem.....	55
2.2.2. Ayub Khan Dönemi	55
2.2.3. Zülfikar Ali Bhutto Dönemi.....	57
2.2.4. Zia ül-Haq Dönemi	58

2.2.5. 1988-99 Yılları Arası Görece Demokratik Dönem.....	59
2.2.6. Müşerref Dönemi	60
2.2.7. Müşerref Sonrası Dönem.....	61
2.2.8. Askeri Liderlerin Pakistan Siyasetine Bakış Açısı	61
2.3. Pakistan'da Otoriter Yönetimin Kökenleri	64
2.4. Pakistan Kimliği ve İslam: Millletsiz Milliyetçilik	72
2.5. Doğu Pakistan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi	75
2.5.1. Bangladeş Sendromu.....	79
2.6. Öteki Olarak Hindistan.....	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÜNÜMÜZDE PAKİSTAN'I KIRILGAN YAPAN TEMEL SORUNLAR.....	84
3. 1. Ekonomik Göstergeler	85
3.1.1. Fakirlik ve Ekonomide Gerileme.....	85
3.1.2. Çarpık Ekonomik Kalkınma.....	90
3.2. Sosyal Göstergeler.....	94
3.2.1. Demografik Baskılar.....	94
3.2.2. Gruplar Arası Anlaşmazlık	96
3.2.3. Mülteciler ve Yerinden Edilmiş İnsanlar (IDPs)	98
3.2.4. Beyin Göçü	99
3.3. Siyasi Göstergeler	99
3.3.1. Devlet Meşruiyeti	100
3.3.2. Kamu Hizmetleri	101
3.3.3. Güvenlik Aygıtları	103
3.3.3.1 Afganistan'ın Pakistan Üzerindeki Olumsuz Etkileri	103
3.3.3.2. Pakistan'ın Talibanizasyonu	107
3.3.4. Dış Müdahaleler	110
3.3.5. İnsan Hakları.....	113
3.3.6. Hizipleşmiş Elitler	114
SONUÇ VE ÖNGÖRÜLER	118
KAYNAKÇA	130

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

CAST (Conflict Assessment Software Tool): Çatışmaları Değerlendirme Yazılım Aygıtı.

CIA: Merkezi Haber Alma Teşkilatı

Cento (Central Treaty Organization): Merkezi Antlaşma Teşkilatı.

DFID (Department for International Development): Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı

FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia): Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri.

FATA (Federally Administrated Tribal Areas): Federal Yönetim Altındaki Kabile Bölgeleri.

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla.

HDI (Human Development Index): İnsani Kalkınma İndeksi.

ICG (International Crisis Group): Uluslararası Kriz Grubu.

INC (Indian National Congress): Hindistan Ulusal Kongresi.

ISI (Inter Services Intelligence): Kurumlar Arası İstihbarat

JI (Jemaat-i İslami): İslam Cemaati.

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü.

MDG (Millenium Development Goals): Milenyum Kalkınma Hedefleri.

ML (Muslim League): Müslüman Birliği.

MQM (Muttahida Quami Movement): Birleşik Ulusal Hareket.

NASA: Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi.

PITF (Political Instability Task Force): Siyasi İstikrarsızlık Çalışma Grubu.

PML - N (Pakistan Muslim League - Navaz): Pakistan Müslüman Birliği - Navaz.

PPP (Pakistan Peoples Party): Pakistan Halk Partisi

PTI (Pakistan Tehreek-e Insaf): Pakistan Adalet Partisi.

SEATO (Southeast Asia Treaty Organization): Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı.

SFTF (State Failure Task Force): Devlet Başarısızlığı Çalışma Grubu

TTP (Tehrik-e Taliban Pakistan): Pakistan Talibanı Hareketi.

UAV (Unmanned Aerial Vehicles): İnsansız Hava Aracı.

GİRİŞ

20. yüzyıl insanlık tarihine damga vuran iki büyük dünya savaşına sahne olmuştur. İki büyük savaşta yaklaşık 70 milyon insan hayatını kaybetmiştir. 20. yüzyıla damgasını vuran diğer önemli gelişme ise uluslararası politikada güç merkezinin Avrupa'dan kanatlara yani ABD ve Sovyetlere kaymasıdır. Avrupa'nın hegemon güç niteliğini kaybetmesinin doğal sonucu olan de-kolonizasyon süreci ile sömürge yönetimi altındakipek çok devlet bağımsızlığını kazanmıştır. De-kolonizasyon süreciyle devlet sayısında büyük oranda artış yaşandı. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Birleşmiş Milletler'e üye 51 devlet vardı. Günümüzde ise bu sayı, çeşitli nedenlerle Kosova, Tayvan, KKTC gibi yapıların (entity)tanınmamasına rağmen, 193'e çıkmıştır.

Devlet, sıradan bir insanın hayatına doğrudan etkileri olduğu için çok önemlidir. Eğitim, sağlık, güvenlik, refah, temsil ve insan hakları gibi pek çok kamu hizmetinin sağlanmasında her insanın doğal olarak devletten beklenti içerisinde olduğu bir dönemde yaşamaktayız. Devletlerin bu kamu hizmetlerinin biri veya birkaçını yerine getir(e)memesi, toplumsal düzeni, barışı ve yaşamı sekteye uğratabilmektedir. Devletlerin ve devlet dışı aktörlerin etkileşiminin gittikçe arttığı bir uluslararası ortamda temel fonksiyonlarını yerine getirmekte zorluklar yaşayan devletler, sadece kendi toplumları için değil, diğer toplumlar için de çeşitli sorunlar oluşturabilmektedir. Temel sağlık hizmetleri sağlamakta zorlanan bir ülkede başlayan bir salgın hastalık, kontrol altına alınamadığı için, komşu ülkeleri de tehdit etmektedir. Sınırlarını kontrol altına alamayan devletler, insan kaçakçılığı, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu trafiği gibi yasa dışı faaliyetlere engel olamamaktadır. Yönettiği halkın gözünde meşruiyetini yitiren yönetimler, artan muhalefeti bastırmak için, demokratik normları ve insan haklarını hiçe sayarak, katliamlar yapmaktadır. Bu sorunları yaşayan devletler özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi ve Neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle iyice gündeme gelmeye başlamıştır. 1990 sonrası temel bazı fonksiyonlarını yerine getirmekte zorlanan devletleri, uluslararası politikada ve literatürde ele almak zaruri hale gelmiştir. Literatürde bu devletler çeşitli şekilde tanımlanmaktadır: Başarısız devlet, zayıf devlet, çökmüş devlet,

devletimsi, kırılğan devlet, başarısızlık yolunda ilerleyen devlet ... Ancak, genel olarak başarısız devlet kavramı daha çok kullanılmaktadır.

Çeşitli sıfatlarla nitelenen devletlerin temel kamu hizmetlerini yerine getirememesi olgusuna yönelik bir literatür analizi yapmayı da hedefleyen bu çalışmada ise, kırılğan devlet kavramının kullanılması tercih edilmiştir. 1990'larda, insan haklarını sistematik ve yoğun bir şekilde ihlal eden, insanlığa karşı suç işleyen ya da soykırım yapan ülkelere insani müdahale yapılması, başarısız devlet kavramına olan ilginin artmasında önemli bir unsur olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrası bu kavramın insani boyutu ikinci plana atıldı ve uluslararası güvenlik boyutu vurgulanmaya başlandı. Uluslararası güvenlik, başarısız devlet kavramının önemli bir unsuru ama söz konusu ülkelerde yaşayan insanlar; yetersiz beslenme, kötü yaşam koşulları, insan hakları ihlalleri ve demokratik katılımdan dışlanma gibi pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bu nedenle, kırılğan devlet kavramı, söz konusu olgunun iç ve dış boyutlarını birlikte ifade ettiği için bu çalışmada tercih edilmiştir.

Devletleşme sürecini tamamalayamamış ve bu nedenle literatürde başarısız devlet olarak değerlendirilen yapılar daha ziyade Batı dışı dünyada yoğunlaşmışlardır. Bu ülkelerden biri ve bu tezin de çalışma örneği olan Pakistan'dır. Pakistan İslam Cumhuriyeti, 14 Ağustos 1947 yılında kurulmuştur. Birleşik Krallığın Hint alt kıtasındaki kolonyal yönetimine son vermesiyle ortaya çıkan iki devletten biridir. Diğer devlet ise, Çin Halk Cumhuriyeti'nden sonra dünyanın en kalabalık ülkesi olan Hindistan'dır. İngiliz kolonyal yönetimi döneminde, Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanların hepsi için bir yurt olma söylemi ile kurulan Pakistan'da beş büyük etnik grup ve çeşitli mezhepsel ve dilsel gruplardan oluşan heterojen bir toplumsal yapı vardır. Pakistan adı da, ülkede oransal olarak önemli grupların harflerinden türetilmiş bir isimdir. P, Pancap; A, Afganistan (Pakistan'ın Khayber Pakhtunva eyaletinde yaşayan Peştunları ifade ediyor); K, Keşmir; S, Sind; Tan, Balucistan. Nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu toplumda, % 4 civarında da gayri Müslim bir azınlık olduğu varsayılmaktadır. Müslümanların yaklaşık % 85'i Sünni, % 15'i ise Şii mezhebine mensuptur. Ülkede, genel nüfusa oranları çok az da olsa Hristiyanlar, Hindular, Sihler ve Parsiler gibi gayri Müslimler bulunmaktadır (Çevik, 2013; Crompton, 2007; CIA Factbook, 2015).

Hint alt kıtasının kuzey batısında yer alan Pakistan, 796.095 km kare alanı kaplayan bir coğrafyaya sahiptir; kabaca Britanya adasının üç katı büyüklüğündedir. Kuzeyinde Çin Halk Cumhuriyeti, güneyinde Arap Denizi, doğusunda Hindistan, Batısında ise Afganistan ve İran vardır (Malik, 2008: 2). Pakistan kurulduğunda, ülke coğrafi açıdan iki kısımdan oluşuyordu: Batı Pakistan ve Doğu Pakistan. Batı Pakistan, günümüz Pakistan devletinin sahip olduğu topraklarda, Doğu Pakistan ise, Hindistan'ın doğusunda yer almaktaydı. Doğu Pakistan'da çoğunluğu oluşturan Bengaliler, 1971 yılında bağımsızlıklarını ilan etti ve Bangladeş devletini kurdular (Talbot, 1998).

Dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olan Pakistan'ın nüfusu hakkında net bir sayı verilemiyor. Çünkü, en son nüfus sayımı 1998 yılında yapılmıştır (PBS, 2015).CIA Factbook'a göre, Pakistan'ın nüfusu yaklaşık 200 milyondur (CIA Factbook, 2015). Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi gerek nüfus gerekse de teritoryal bağlamda iki büyük devlete komşu olan Pakistan'ın, küresel ilişkilerde görece arka planda kaldığı söylenebilir.Pakistan'ı dünya gündeminin ön sıralarına taşıyan gelişmeler, komşusu Hindistan ile yaşadığı krizler veya diğer komşusu Afganistan'ın önce Sovyetler Birliğinin, daha sonra ise ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin askeri müdahaleleridir. Afganistan'ın 1979 Sovyet işgali ile başlayan ve günümüze kadar devam eden istikrarsız ve çatışmacı yapısı; Pakistan'ın zaten kırılgan olan sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını olumsuz etkilemiştir. Özellikle, geçirgen olan Afganistan-Pakistan sınırı yoluyla yapılan yasadışı silah, uyuşturucu ve eşya ticareti hem söz konusu iki ülkeye hem de uluslararası topluma tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Pakistan hakkında olumsuz bir portre çizenlerin bir kısmı, ülkenin, radikal İslami mücadeleye destek verdiğini, sınır aşan şiddet unsurları için bir merkez haline geldiğini savunarak Pakistan'ın başarısız bir devlet haline geldiğini iddia etmektedir. Başarısız, kusurlu (flawed) ve çözülmüş (unraveling) sıfatları, Pakistan'ı nitelemek için kullanılmaktadır. Ancak, literatürde genellikle Pakistan'ın başarısız devlet olduğu veya başarısız devlet olma yolunda olduğu (failing state) iddiaları yaygındır (Cohen, 2011). 11 Eylül Saldırıları öncesinde Pakistan'ın sorunları hakkında yapılan bazı çalışmalarda, Pakistan devletinin karşılaştığı sorunlar ve bunların bölgesel ve

uluslararası etkileri konusunda öngörülere yer verilmiştir. Bir gazeteci olan Ahmed Raşid, 2000 yılında yayınlanan *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun* kitabında, Pakistan'ın başarısız devlet olma yolunda olduğunu ifade etmiştir. 11 Eylül Saldırıların gerçekleşmesinden önce, Afganistan'daki Taliban rejimine destek verilmesinin Pakistan açısından muhtemel yan etkilerine dikkat çekmiştir. Rashid'in Talibanizasyon olarak adlandırdığı süreç, Afganistan'daki iç savaşın Pakistan'a da sıçraması ve şiddetin Pakistan devletini istikrarsızlaştıracağı öngörüsünü içermektedir (Rashid, 2007). Rashid'in söz konusu argümanı, 11 Eylül sonrası süreçte, Pakistan'ı başarısız olarak niteleyen araştırmacıların temel savı olmuştur. 11 Eylül öncesi, Pakistan hakkında olumsuz bir öngörüde bulunan diğer bir çalışma, 2000 yılında ABD Ulusal İstihbarat Konseyi tarafından yapılmıştır. 2015 yılı için küresel öngörülerde bulunan bir grup sivil araştırmacının ele aldığı çalışmada; Güney Asya'da Hindistan ve Pakistan arasındaki askeri rekabet, Afganistan'daki iç savaş ve Keşmir Sorunun Pakistan'ı istikrarsızlaştıracağı ifade edilmektedir (NIC, 2000).

11 Eylül Saldırıları sonrası ise, Pakistan hakkında yapılan analizlerde büyük bir artış görülmüştür. Afganistan'a yönelik ABD öncülüğündeki askeri müdahale, Pakistan'ı uluslararası gündemin üst sıralarına taşımıştır.

Wilson Center'da uzman olarak çalışan, ABD Dışişleri Bakanlığında emekli diplomat Dennis Kux, Pakistan için başarısız devlet söyleminin kullanılmasına karşı çıkıyor. General Müşerref'in cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında ele aldığı bir çalışmada, Pakistan'ın darbelerle dolu demokrasi tarihini ele alan Kux, kamu kurumlarının yetersizliklerini, bölgeler arasında çarpık ekonomik kalkınma gibi temel sorunlara dikkati çekerek, Pakistan'ın başarısız değil, kusurlu (flawed) bir devlet olduğunu savunmuştur (Kux, 2001).

Brookings Enstitüsünde yer alan ve Güney Asya bölgesi hakkında çalışmaları ile dikkat çeken Stephen Philip Cohen (2004), Pakistan'a yönelik başarısız devlet söylemine karşı çıkmaktadır. Her devletin belli dönemlerde ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda başarısız olabileceğini belirten Cohen, başarısızlığın düzgün bir kavram olmadığını savunuyor. Bununla birlikte; Pakistan'ın ekonomik gerileme, siyasi liderlerin yozlaşmışlığı, kamu hizmetlerinin yeterli bir düzeyde verilememesi

ve sınır aşan şiddet problemleri ile mücadele gibi önemli sorunları olduğunu öne sürmüştür.

Pakistan'a yönelik başarısız devlet veya çöküşün eşiğinde (country on the brink) argümanlarına karşı olan bir diğer akademisyen, İngiltere'de yaşayan bir Pakistanlı olan Farzana Shaikh'tir. Shaikh, 2009 yılında basılan *Making Sense of Pakistan* adlı kitabında Pakistan'ın sorunları olarak şunları sıralamıştır: Siyasi istikrarsızlık, ekonomideki çöküş, yolsuzluk ve yozlaşma, aşırı grupların yükselişi. Shaikh'e göre, bu sorunların kökeninde Pakistan kimliğinin müphemliği yatmaktadır. Pakistan kimliği ve İslamın iç içeliği, Pakistan'ın kuruluş felsefesi gibi konular hakkında Pakistan toplumunda bir uzlaşmanın olmaması, günümüz Pakistan'ın yaşadığı pek çok sorunun başlangıç sebebidir (Shaikh, 2009). Shaikh'e göre, kimlik sorunu yaşayan Pakistan, kuruluşundan günümüze benzer sorunlar ile iç içe yaşamaktadır.

Pakistan'da görev yapmış bir diplomat olan John R. Schmidt, 2009 yılında yaptığı bir analizde, Pakistan'a ilişkin çözülme (unravelling) kelimesini kullanmıştır. O'na göre, Pakistan'ın problemlerinin kökenini, Pakistan'ın feodal politik kültüründe aramak gerekmektedir. Zengin toprak sahiplerinin vergi ödememeleri; siyasi partilerin fikirler etrafında toplanmak yerine, Sharif, Bhutto ve Zardari gibi zengin ailelerin tekelinde olması Pakistan'da siyasi kurumların toplumsal taleplere karşı kayıtsız kalmasına yol açmaktadır. Schmidt'e göre, sivil siyasetçilerin ülkeyi yönetme konusunda yeterli olmamaları ve ülkenin aşırı grupların eline düşmesi ihtimali, Pakistan'ın yüzleşmek zorunda olduğu bir durumdur (Schmidt, 2009).

2008-2011 yılları arasında Pakistan'ın Washington büyükelçiliği görevini yapmış bir diplomat olan Hussain Haqqani, Pakistan'ın başarısızlığının sebeplerini ülkenin demokrasi geçmişinde aramaktadır. Haqqani'ye göre, dördü başarılı olmak üzere pek çok darbe girişimine maruz kalan Pakistan'da, askerler ülke yönetiminde dikkate alınması gereken bir faktör haline gelmiştir. Generallerin cumhurbaşkanlığı dönemlerinde sivil siyasetçiler ülke yönetiminden uzaklaştırılmıştır. Sivillerin ülkeyi yönettiği dönemlerde ise, Pakistan Ordusu ve Pakistan istihbaratı (ISI) demokrasiye dışarıdan müdahaleler yaparak askeri vesayet rejimini sürdürmeye çalışmıştır.

Haqqani'ye göre, generaller kuruluşundan günümüze kadar yaptıkları müdahaleler ile Pakistan'da demokrasinin pekiştirilmesine engel olmuştur (Haqqani, 2006).

1990'larda, Benazir Bhutto ve Navaz Sharif hükümetlerinde görev yapmış bir akademisyen olan Hassan Abbas, 2009 yılında yayınlanan bir çalışmada, Pakistan'ı başarısızlık yolunda ilerleyen bir devlet olarak nitelemektedir. Pakistan devletinin ve Pakistan kimliğinin karşı karşıya olduğu sorunları geniş kapsamlı bir şekilde ele almıştır. O'na göre, artan şiddet saldırıları, Sünni ve Şiiler arasında mezhep çatışmaları ve siyasi aşırılık gibi meydan okumalar Pakistan'ın tamamen başarısız olmasına yol açacaktır. Söz konusu çalışmada Hassan Abbas, Pakistan'ı başarısızlıktan kurtarmak için önce Pakistanlı yöneticilere daha sonra da ABD'li yöneticilere önerilerde bulunmaktadır (Abbas, 2009). Abbas'a göre, ABD'nin dış yardımları ve Pakistanlı yöneticilerin yapacakları reformlar ile ülkenin mevcut sorunlarının üstesinden gelebileceği hakkında iyimser bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

Ancak, belirtmek gerekir ki Pakistan hakkında yapılan bu pejoratif nitelermeler, bağımsızlığının ilk yıllarında da yapılmıştır. Hindistanlı liderlerin çoğu, zayıf mali ve sınai altyapısı nedeniyle Pakistan'ın bağımsızlığının uzun sürmeyeceğini ve kısa sürede çökeceğini iddia ediyordu. Taksim sonrasında Hindistan ve Pakistan arasında, sanayi tesisleri bağlamında, büyük bir eşitsizlik ortaya çıkmıştır. 1948 yılında Hindistan'da 857 pamuk işleme fabrikası varken, Pakistan'da sadece 11 adet pamuk işleme fabrikası vardı. Hindistan'ın 36 demir ve çelik fabrikasına karşılık, Pakistan'da böyle tesisler hiç yoktu. Benzer karşılaştırmalar; çimento, kağıt ve diğer sanayi sektörlerinde de yapılabilir (Jan, 2010: 239).

Taksim sonrasında Pakistan'ın payına Hint alt kıtası topraklarının %23'ü, nüfusunun ise % 18'i düşmüştür (Talbot, 1998: 95). Birleşik Krallığın Hindistan ordusu personelinin % 30'u, Pakistan ordusuna bırakılmıştır (Jalal, 2004: 22). Hassan Abbas'a göre, Pakistan ordusunun miras aldığı bu asker sayısı, yeni kurulmuş olan ve yeterli ekonomik kaynaklara sahip olmayan bir devletin kolayca altından kalkamayacağı bir yükü. Bunun yanı sıra, Pakistanlı yöneticiler, Hindistan ile yapılan nüfus mübadelesi nedeniyle Pakistan'a göç eden milyonlarca muhaciri beslemek ve barındırmak zorunda kaldı. Yeni kurulduğu için devlet aygıtlarının

yokluğu veya yetersizliği, merkez ve yerel teşkilatlar arasında koordinasyonun sağlanmasını zorlaştırdı. Kolonyal dönemde günümüz Pakistan topraklarını yöneten uzman ve bürokratik personelin, Hindistan'a göç etmesi, bağımsızlık sonrasında Pakistan'ın devlet aygıtlarının işletilmesini zorlaştıran unsurlardan biri oldu (Cohen, 2004). Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Pakistan devleti ayakta kaldı. Hatta General Ayub Khan'ın ülkeyi yönettiği dönemde (1958-1969), kalkınmada örnek alınması gereken bir ülke olarak uluslararası bağlamda örnek gösterildi.

Pakistan hakkında yapılan olumsuz gelecek tahminlerinin sağlam gerekçeleri vardır. Ancak, Pakistan 1950'lilerde olduğu gibi 2000'lerde de ayakta kalmayı başarabilmiştir. Bu nedenle, söz konusu durumu açıklamak için yapılan çalışmalarda atılan başlıklarda Pakistan'ı *anlamak* (understanding, making sense) kelimesi sıklıkla kullanılmaktadır. 11 Eylül saldırıları sonrası literatürde gittikçe artan bir şekilde Pakistan hakkında güvenlik temelli bir bakış açısı ile Pakistan toplumu analiz edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu çalışmalarda Pakistan, başarısız devlet olarak nitelendirilmiştir. Bu çalışmada Pakistan'ın başarısız bir devlet olmadığı; ciddi sorunları olan kırılğan bir devlet olduğu argümanı savunulmaktadır. Başarısız devlet kavramını kullananlar, bu kavramı çökmüş devlet kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadırlar. Bu durum, kavramsal bir karmaşaya neden olmaktadır. Çünkü, başarısız devlet kavramı ile tam olmasa da temel bazı fonksiyonlarını yerine getirebilen Kuzey Kore ve Pakistan gibi devletler ile, 1990'larda Somali ve Afganistan'da olduğu gibi hiçbir işlevsel devlet aygıtına sahip olmayan devletler aynı kategoriye sokulmaktadır. Başarısız devlet kavramı yerine iki alternatif kavram seçilerek, aynı olgunun iki farklı boyutu ele alınmaya çalışılacaktır. 1990'larda Somali'de ve Afganistan'da olduğu gibi, işlevsel anlamda devlet olmanın gerekliliklerini tamamen kaybeden ülkeler için, Zartman'ın (1996) *çökmüş devlet* (collapsed state) kavramı kullanılacaktır. Bir devletin gerçekleştirmesi beklenen temel işlevlerini yerine getirmekte sorunlar yaşayan veya bu hizmetleri kısmen sağlayabilen devletler için ise, *kırılğan devlet* (fragile state) kavramı kullanılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde, literatürde başarısız devletle ilgili çeşitli tanımlara değinilip, kırılğan devlet kavramının tercih nedeni açıklanacaktır. Sonra kırılğan bir devletin karakteristik özellikleri ve bir devletin kırılğanlığının sebepleri ele

alınacaktır. Daha sonra kırılmalığı ölçmeye ve kırılmalı devletleri sıralamaya çalışılan indeksler karşılaştırılacaktır. İkinci bölümde, Pakistan'ı kırılmalı devlet haline getiren tarihsel faktörler, ülkeninsosyo-ekonomik ve siyasi gelişimi irdelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, Pakistan devletinin ortaya çıkış süreci; Pakistan Müslüman ulusu kavramı; öteki olarak Hindistan ile ilişkiler, Pakistan'ın demokrasi tarihi ve Pakistan'da otoriter yönetimin kökenleri araştırılacaktır. Çalışmanın son bölümünde, Pakistan devletinin ve toplumunun karşılaştığı zorluklar ele alınmaya çalışılacaktır.

Çalışmada, açıklayıcı/betimleyici yöntem kullanılarak; Uluslararası İlişkiler disiplininde son dönemlerde sıklıkla atıfta bulunulan başarısız devlet kavramı literatür analizi yapılarak ele alınacak ve kavramın farklı boyutları açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda başarısız devlet kavramına ilişkin ikili bir sınıflandırma yapılarak, kırılmalı devlet ve çökmüş devlet kavramları irdelenecektir. Pakistan kuruluş sürecinden günümüze çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü girift yapısına ulaşmıştır. Günümüz Pakistan'ını başarısız devlet olarak niteleyen faktörlerin temelinde Pakistan'ın bu girift yapısı yatmaktadır. Yorumsamacı yöntem ile, Pakistan'ın geçirdiği dönüşüm safhaları ele alınarak, Pakistan'ın başarısız bir devletten ziyade ciddi sorunları olan "kırılmalı" bir devlet olduğu ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, Fund for Peace'in her yıl Foreign Policy'de yayınladığı Fragile State Index'indeki ekonomik, siyasi ve sosyal göstergeler temel alınarak, Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi sorunları incelenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmanın amaçlarından biri, çeşitli sorunlarla boğuşan devletleri gelişigüzel bir şekilde nitelemek için kullanılan başarısız devlet söylemine yönelik bir literatür analiz yapmaktır. Türkçe literatürde, başarısız devlet söylemine ilişkin görece az kaynağın olması nedeniyle, bu alandaki açığın doldurulmasına bir katkıda bulunmak istenmiştir. Literatür analizi sonucunda, başarısız devlet söylemi hakkında yapılan eleştirilere yer verilerek, ikili bir ayrıma gidilmiştir. Başarısız devlet söyleminin türevleri arasından iki kavram seçilerek, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan devletlerin büyük bir kısmının kırılmalı devlet olduğu, kırılmalılığa yol açan faktörler sıralanarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Kırılmalı devletlerde, devlet aygıtının ortadan kalktığı ve hiçbir kamu hizmetinin artık

verilemediği bir seviyeye düştüğünde ise söz konusu devlet, çökmüş devlet olarak nitelenmiştir. Bu ikili ayrıma gidilerek, farklı derecelerde ve çeşitli sorunları olan devletleri, başarısız sıfatı ile nitelemenin yol açtığı belirsizlik ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Literatür taraması sonucunda kırılğan bir devletin karakteristik yönleri tespit edilerek, hangi devletlerin kırılğan olarak nitelenebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu karakteristik yönlerden yola çıkarak, Pakistan'ın başarısız bir devlet olmadığı, bunun yerine kırılğan bir devlet olduğu argümanı ispatlanmaya çalışılacaktır. Devletlerin performanslarını ölçüp, onları sıralamaya çalışan indekslerde Pakistan genellikle en kötü performans sergileyen ülkeler grubunda yer almaktadır. Pakistan'ın bu çalışmada örnek ülke olarak seçilmesinin bir diğer gerekçesi de budur. Son olarak, Türkiye ve Pakistan arasında yakın işbirliğine rağmen, Türkçe literatürde Pakistan hakkında görece çok az kaynak olması, Pakistan'a yönelik bir çalışma yapmanın amaçları arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KIRILGAN DEVLET SÖYLEMİ, NEDENLERİ VE YAKLAŞIMLAR

1.1.Devlet

Günümüzde uluslararası sistemin ana aktörlerinden biri olan devletin tarihi, insanlık tarihi kadar eski değildir (Yalvaç,2014; 210). Devlet, kendiliğinden oluşmayıp insanların topluluklar halinde birlikte yaşamaya başlamaları ve bu durumdan kaynaklanan sorunları ve zorlukları birlikte aşmak amacıyla yapay olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden devleti ele alırken, insanların topluluklar halinde yaşarken geçirdiği değişimi ve dönüşümleri dikkate almak gerekmektedir (Özdaş, 2014: 50). Devlete ilişkin kabul edilen bu algıya rağmen, devletle ilgili yapılan tanımlarda bir fikir birliği yoktur. Bu nedenle devlet, tartışmalı bir kavramdır (Özlük, 2014: 89). Devlete yönelik bu bakış açısındaki farklılığın nedeni çeşitli kültürlerin, ideolojilerin, filozofların ve teorisyenlerin devletin nasıl olması gerektiği veya hangi işlevleri gerçekleştireceği konusunda farklı bakış açılarına sahip olmalarıdır (Özdaş, 2014: 50).

1.1.1 Eski Dönemlerde Devlet Fikri

Platon'a göre, sosyal bir varlık olan insanlarda toplumsal olarak yaşamaya doğru bir yönelim vardır. İnsanların ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamaması, onları bir arada yaşamaya sevk eder (Ağaoğulları, 2009: 216). "... [Ö]yleyse bir insan bir eksiği için, bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok eksiklikler bir çok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz..." (Platon, 2008: 55). Platon bu toplumsal düzene devlet adını verir ve devletin doğal bir varlık olduğunu ifade eder. Aristo da, devleti doğal bir varlık olarak görmektedir. Ancak ona göre, topluluk halinde yaşayan her grup devlet olarak nitelenemez. Aristo, Polis'i (yani devleti) aile, cemaat gibi toplumsal gruplaşmaların tümünü siyaset temelinde birleştirerek oluşturan en üst topluluk şeklinde tanımlamaktadır (Vergin, 2013: 29-30).

Klasiklerin eserlerini ele alarak İslam ile sentezleyip yeni bir düşünce ekolü oluşturan Orta Çağ İslam felsefesinde de devlet kavramı ele alınmıştır. Farabi, devleti bir vücuda benzeterek, organik devlet anlayışının öncülerinden biri olmuştur. Devleti oluşturan unsurlar olan yöneticiler ve yönetilenler bu vücudun birer organı gibidirler. Her bir unsur diğeri için hayati bir işleve sahiptir ve bu unsurlardan birinde görülen bir rahatsızlık diğerlerini de etkilemektedir. Farabi'ye göre insanları bir arada yaşamaya ve devleti (medeniyet) kurmaya sevk eden şey, insanların erdemli bir yaşam için ihtiyaç duyduğu şeyleri tek başlarına karşılayamamasıdır (Farabi, 2013). Endülüslü bir filozof olan İbn Abdırabbih, devletin önemini çadır metaforu ile açıklamaktadır. Çadırı, devlete benzeterek çadırın bezinin İslam olduğunu, yöneticilerin çadırı ayakta tutan direk olduğunu ve çadırı sabitleyen kazıkların ise insanlar olduğunu ifade etmektedir. İbn Abdırabbih'e göre bu üç unsur bir birini tamamlamaktadır (Abdırabbih, 2012). Batı'da Averroes olarak bilinen bir diğeri Endülüslü İbn Rüşd, "Siyasete Dair Temel Bilgiler" adlı eserinde Plato'nun "Devlet"ini ele almıştır. Söz konusu eserinin Erdemliler Kentinin İnşası başlığı altında İbn Rüşd, insanın fitratı gereği toplumsal bir varlık olduğunu ve erdemini diğeri insanlar ile etkileşime girmekle elde edileceğini savunmuştur (Rüşd, 2013). Bu nedenle İbn Rüşd'ün devlete bakış açısının Farabi'ye benzediği söylenebilir.

İbn Haldun, insanların kabileler şeklinde yaşamaya başlayıp bir devlet (medeniyet) oluşturma sürecini açıklarken iki önemli kavramı kullanmıştır: *Umran* (medeniyet) ve *asabiyet* (dayanışma). İnsanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmeleri ve işbirliği yapmaları sonucunda bir takım toplumsal kurumlar oluşturmaya başladığında umran doğmuş demektir. İbn Haldun'un umran kavramında iki çeşit toplum vardır: Hadari ve bedevi toplum. Toplumların böyle ikiye ayrılmasının nedeni ise aralarındaki asabiyet duygusunun yoğunluğunun farklı olmasıdır. Bedevi toplumlar, grup dayanışmasının ve kan bağının güçlü olduğu, ilkel denebilecek toplumsal kurumlara sahiptir. Bedevi toplumlar, işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesi ile daha yüksek bir medeniyet seviyesine yükselerek Hadari toplum yapısına sahip olurlar. Hadari toplumda, kişisel ilişkilerden ziyade toplumsal kurumlar ön plandadır. Medeniyet öyle gelişmiştir ki, toplumun farklı kesimleri yaşanan refaktan payını alır ve lüks bir hayat için gerekli olan şeylere sahip

olur. Ancak bu süreç asabiyet duygusunun zayıflamasına ve toplumun yozlaşmasına neden olur. Devletin çöküşüne neden olan da, asabiyet duygusunun zayıflamasıdır. İbn Haldun'a göre, her toplum bu süreçten geçer. Bu yüzden, İbn Haldun'a göre, devletler de tıpkı canlılar gibi doğar, gelişir ve ölürler (Stowasser, 1984; Haldun, 2013, Çiftçi ve Yılmaz, 2013).

1.1.2. Modern Dönemde Devlet

Yukarıda da görüldüğü gibi devlete ilişkin tanımlar antik döneme kadar götürülebilir. Ancak, günlük hayatta sıklıkla kullandığımız devlet kavramı modern dönemin bir ürünüdür. 16. yüzyıldan itibaren devlete ilişkin yapılan farklı tanımlarda devlete atfedilen özellikler de değişmektedir. Örneğin, Machiavelli devleti oluşturan temel unsurun, kuvvet kullanımı olduğu vurgusunu yapar (Machiavelli, 2005). Ünlü Alman sosyolog Max Weber de devleti, Machiavelli'ninkine benzer bir şekilde güç kullanımına vurgu yaparak tanımlar. Weber'e göre devlet, sınırları belli bir alanda meşru şiddet kullanma tekeline sahip olan insan topluluğudur. Weber'e göre, modern devletin diğer önemli bir unsuru, kararların belirli bir toprak parçasında hukuka dayalı olarak alınması ve bu kararların hem devlet hem onun memurları hem de vatandaşları açısından bağlayıcı olmasıdır (Weber, 1978; Vergin, 2013: 32-33). Poggi ise devleti tanımlarken bürokratik yönüne ağırlık vermiştir. Poggi, modern devleti "... devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemeler..." olarak tanımlamıştır (Poggi, 2012: 15).

Uluslararası hukukta ise, devlet onu oluşturan öğelerden yola çıkarak tanımlanmaktadır. Buna göre devlet, en az üç temel ögenin bir araya gelmesinden oluşan bir yapıdır. Bu öğeler insan topluluğu, toprak parçası ve kendi üzerinde hiç bir üstün otorite olmayan siyasal bir yönetimdir (Pazarcı, 2009: 140). "1933 yılında Amerikan Devletleri Örgütü tarafından kabul edilmiş olan Devletlerin Hakları ve Yükümlülüklerine İlişkin Montevideo Konvansiyonu'nda belirtilen prensiplere göre devleti oluşturan unsurlar daimi bir nüfus, sınırları belli bir ülke, hükümet ve diğer devletlerle ilişki kurabilme yetisi olarak belirtilmiştir." (Öğüt, 2013: 165).

Modern devleti anlayabilmek için modern devlet öncesinde var olan ve onunla birlikte bir süre daha varlığını devam ettiren yapılardan da bahsetmek gerekir. İnsanların toplumlar halinde yaşamaya başlaması, örgütlü bir yapılanma kurmalarını teşvik etmiştir. Sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyen kurumlar antik dönemlerde Mısır, Mezopotamya ve Ege kıyılarında kent yönetimleri ile ortaya çıkmıştır. Kent yönetimlerinin yerini ise zamanla geniş topraklar üzerinde hâkimiyet kuran krallıklar ve imparatorluklar almıştır. Makedonyalı İskender'in İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu, insanlık tarihinde belirgin izler bırakmış siyasal ve sosyo-ekonomik yapılardır. Bu yapıları, modern devletten ayıran yönleri ise bünyelerinde çeşitli etnik, dini ve dilsel grupları bir harmoni içinde barındırmasıdır. Modern devlette görülen tek dil, tek din ve tek kimlik oluşturma kaygısının imparatorluklarda olmadığı söylenebilir. Bu nedenle imparatorluklar oldukça heterojen bir toplumsal yapıya sahipti (Ateş, 2013). Siyasi tarih kitaplarında yer alan haritalarda net çizgiler ile bir birinden ayrılışlar da imparatorlukların sınırları üzerinde sıkı bir kontrolleri yoktu. Afganistan'ın Belh şehrinden yola çıkan Mevlana ve ailesi, altı ülkeyi aşarak Anadolu'ya gelmişlerdir ve kimse de onlardan pasaport vb bir şey istememiştir. Modern devleti, bu yapılardan ayıran en belirgin yönü, sınırlarını kontrol edebilmesi ve bu sınırlar içersinde tek üstün otorite olma iddiasıdır. Devletlerin oluşturduğu modern sistemde, devletlerin egemen eşitliği ilkesi söz konusuysen, imparatorluklar diğer yapıları kendilerinin eşiti olarak görmezler. İmparatorluklar, kendi içinde oluşturduğu sosyo-ekonomik yapının dışında bir sistemin varlığını reddederler ve diğer yapılar ile bu bağlamda ilişkilerini devam ettirmeye çalışırlar. İmparatorlukların bu mağrur tutumları ise modern devletlere karşı aldığı askeri yenilgiler ile ortadan kalkmaya başlamıştır. 19. yüzyılda, Çin İmparatorluğu'nu İngilizlerin, ve Japon İmparatorluğu'nu ise ABD'nin zor kullanarak dünya ticaretine dâhil etmesi bu bakış açısının değişimine örnek gösterilebilir.

1.1.3. Modern Devletin Doğuşu

Modern devletin ortaya çıkışının hikâyesi kavramsal ve tarihsel olarak anlatılabilir. Kavramsal olarak, modern devletin ortaya çıkışı siyasal düzen probleminin çözümüne ilişkin ve birbiriyle alakalı üç yoldan açıklanabilir (Milliken

ve Krause, 2002: 755). İlk olarak, Tilly'e göre modern (ulus) devletin yükselişi savaşın değişen doğası ile açıklanabilir. Fransa, İngiltere, İsveç ve İspanya gibi devletlerde bürokratik sistemlerin, idari yapıların ve vergi toplama kabiliyetinin gelişmesindeki esas etken savaşın daha geniş ölçeklerde yapabilme isteğidir (Fukuyama, 2012a: 62; Tilly, 1990: 67-95). Feodal sistemde ordular, soyluların kendilerine bağlı küçük birlikleri, hükümdar adına savaşta liderlik etmeleri ile toplanıyordu. Bu birlikler, kısa süreli çatışmalara katılmak için bir araya getiriliyordu; teknik ve bilgiden ziyade salt insan gücüne ve ilkel denebilecek savaş aletlerine dayanıyordu. Savaş teknolojisindeki maddi ve beşeri gelişme sonucunda modern orduları oluşturmak için geniş iktisadi kaynaklara (kapitalizme) ve gelişmiş bir örgütlenme kapasitesine ihtiyaç duyuldu. Bu gereklilikleri yerine getirebilen Fransa, İngiltere, İspanya gibi Batı Avrupalı ülkeler açtıkları savaşlardan galip çıktılar. Kısaca Tilly'e göre, modern devletin ortaya çıkmasında savaşa, savaşın kapsamına, savaşta kullanılan tekniklere olan gereksinimin modern devletin oluşumunda büyük bir payı vardır (Vergin, 2013: 227-228; Poggi, 2012: 87-88).

İkinci olarak, modern devlet, toplumsal sözleşme teorisyenlerinin bakış açısıyla açıklanabilir. Toplumsal sözleşme teorisyenleri devletin ortaya çıkışını, bireylerin sınırsız özgür oldukları bir ortamda yani *doğa halinde* sahip oldukları hakların tamamından ya da bir kısmında bir üçüncü taraf lehine vazgeçmeleri ile özgürlük ve güvenliklerini korumak amacıyla devleti bir sözleşme ile oluşturduklarını savunmaktadır. Hobbes, doğa durumunu herkesin herkese karşı olduğu bir savaş hali olarak nitелеmektedir. Hobbes'a göre savaş durumunda "... insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer." (Hobbes, 2013: 101) İnsanlar bu savaş halinden devleti kurarak kurtulmuşlardır. (Arnhart, 2005: 196-198; Tannenbaum ve Schultz, 2013: 202-206). Modern devletin oluşumunu açıklamaya çalışan diğer toplum sözleşmesi kuramcısı John Locke'tur. Locke'un doğa durumu, ne Hobbes'unki gibi ahlak dışıdır ne de herkesin herkese karşı olduğu bir savaş halidir. Locke'un doğa durumundainsanlar Tanrı'nın yarattığı doğa kanununa göre hareket etmektedir. Hiç kimsenin, başkasının hayatına, özgürlüğüne ve mülküne (life, liberty, property) zarar vermemesini emreden bir doğa kanunu vardır. Locke'a göre insanlar bu kanuna göre kendi mülkiyetlerini koruma hakkına sahiptir. Doğa kanunu uygulayacak bir üst

otorite olmadığı için de her insan kendi mülkiyetini korurken kendisinin yargıcı ve jürisidir. Bu durum ise sürekli bir kaygı ve endişe durumuna yol açmaktadır. Locke'a göre insanların bir araya gelerek devleti kurmalarının nedeni, bu kaygı ve endişe durumuna son vererek hayatlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini koruma isteğidir. (Locke, 1980; Smith, 2006).

Son olarak, politik ekonomi geleneğinden bakılarak modern devletin ortaya çıkışını, mülkiyet haklarının ve piyasaların yani kapitalizmin gelişmesini sağlayacak mekanizmaların ortaya çıkması olarak açıklanabilir (Milliken ve Krause, 2002: 756). Ortaçağ'ın feodal yapısında tüccarlar, aynı ülke içinde çeşitli bölgelerde ticaret yaparken her lorda veya vasala ayrı bir vergi vermek zorunda kalıyordu. Ayrıca bu hiyerarşik feodal yapıda tüccarların güvenliğini sağlayacak bir otorite ya yoktu ya da aynı bölgede hâkimiyetini ilan eden lordların ve vasalların mücadeleleri arasında zarar görüyorlardı. Coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının bulunması, Avrupa'nın sosyo-ekonomik yapısını değiştirmeye başladı. Toprağa dayalı zenginlik anlayışının yerini ticarete bırakması feodal yapının zayıflamasına neden olmuştur. Ayrıca, gittikçe güçlenen burjuva sınıfı, merkezi otoritelerini kurmaya çalışan krallıklar ve yönetimler ile işbirliği yapmaya başladı. Bu ittifak sonucunda, burjuva ülke çapında ve deniz aşırı ticarete devletin de desteğini alarak güçlenirken, merkezi yönetimler de feodal unsurları ortadan kaldırırken burjuvanın maddi desteğinden faydalanmıştır (Braudel, 2013; Poggi, 2012; Neocleous, 2014).

Tarihsel olarak modern devletin doğuşu, 16. ve 17. yüzyıllardaki gelişmelere dayanmaktadır. Uluslararası İlişkilerde, 30 Yıl Savaşlarına son veren ve Avrupa'daki karışıklığa ve düzensizliğe bir çözüm üreten 1648 Westphalia Barışı ile modern devletin ortaya çıktığına ilişkin genel bir kanı vardır (Milliken ve Krause, 2002: 756). Ancak, modern devletin kökeni ile ilgili farklı yaklaşımlar da söz konusudur. De Mesquita'ya göre, Westphalia Barışı, modern devletin önemli bir dönüm noktasıdır. Ama modern devletin oluşum süreci için bir başlangıç noktası alınması gerekirse, bu Worms Sözleşmesi (Concordat of Worms) olmalıdır. 1122 yılında imzalanan Worms Sözleşmesi ile Papa ve Kutsal Roma İmparatoru arasında imparatorluk topraklarını yöneten din adamlarının atanmasına ilişkin anlaşmazlığa bir çözüm getirildi. Söz konusu toprakları yöneten din adamları önemli bir geliri de

kontrol altına alıyordu. Bu durumda da doğal olarak İmparatorluğu ilgilendiriyordu. Adı geçen sözleşme ile ruhban sınıfı yöneticilerin dini ve idari görevleri arasında ilk defa bir ayırım yapıldı ve onlara İmparatorluk adına vasallık verildi. Bu nedenle De Mesquita'ya göre, Westphalia Barış'ından beş yüz yıl önce imzalanan Worms Sözleşmesi, modern devletin oluşumu için başlangıç noktası olarak kabul edilebilir (De Mesquita, 2000).

Bu doğrultuda diğer bir yaklaşım ise Osiander'e aittir. Osiander, modern sistemin başlangıcı olarak Westphalia Barış'ının gösterilmesine karşı çıkıyor ve bu genel kabulü "Westphalian mit" olarak niteliyor. Osiander, 30 Yıl Savaşları'nı yorumlayanlar nevenselci Kutsal Roma İmparatorluğu ile kendi egemenlikleri kurmaya çalışan siyasi birimler (devletler) arasındaki bir mücadele olarak okumayı, geçmişini bugüne göre değerlendirmek olduğu için karşı çıkıyor. Osiander'e göre modern sistemin kökeni ise 1555 yılında Kutsal Roma İmparatoru ve Protestan Alman Prenslükleri arasında imzalanan Augusburg Barış'ıdır (Peace of Augusburg). Augusburg Barış'ı ile benimsenen *cuius regio, eius religio* (kimin bölgesi, onun dini) ilkesi uyarınca Protestan veya Katolik olan bir prensin kendi bölgesinde yaşayan halkın mezhebini seçmesine cevaz verilmiştir. Osiander'e göre, Orta Çağ Avrupa'sının hiyerarşik yapısı göz önüne alındığında, Augusburg Barış'ı bu önemli ilkesi nedeniyle, modern sistemin kökeni olarak gösterilebilir (Osiander, 2001; Bacık, 2007: 59-60). Özlük'e göre ise, modern devletin ortaya çıkışını yani Westphalian sistemi, sembolik olarak 1648 yılı ile nitelemek yerine; Rönesans, Coğrafi Keşifler, Reform Hareketleri, kapitalizm ve Aydınlanma gibi gelişmeleri kapsayan 1555 Augusburg Barış'ı ile 1789 Fransız Devrimi arasında yaşanan çeşitli gelişmelerin sonucunda ortaya çıktığı görüşü, uluslararası ilişkiler açısından daha kullanışlıdır (Özlük, 2014: 144-145).

30 Yıl Savaşlarına ve Avrupa'da Kutsal Roma İmparatorluğu kaynaklı sorunlara bir son vermek amacıyla gerçekleştirilen Westphalia Antlaşmaları, sonuçları açısından Uluslararası İlişkiler için çok önemlidir. (Özdaş, 2014: 62-63). Gross'a göre Westphalia Barış'ı, ruhani açıdan Papa'nın uluslararası otoritesini kaldırdı. Politik açıdan ise, en üstte imparatorun olduğu lordlardan ve vasallardan oluşan hiyerarşik toplum yapısı ideali terkedildi. Yeni sistem, hiç bir dünyevi otorite

ile sınırlı olmayan, her biri sınırları içinde egemen ve birbirine eşit olan devletlerin oluşturduğu bir yapıdır. Devletin üzerinde bir otorite ve örgüt fikri artık geçersizdir. Tüm devletler veya Batı Avrupa'daki devletler, dünya çapında tek bir politik sistem oluşturdular. Bu yeni sistem, devletlerin üstünde değil arasında olan, uluslararası hukuka ve güç dengesine dayanıyordu (Gross, 1948: 28-29). Westphalia Barış'ının en önemli sonuçlarından biri, devletlerin egemen eşitliği ilkesidir. Modern devletleri, kendinden önceki imparatorluklar ve kent devletlerinden ayıran yönü sınırları belli bir toprak parçasında en üstün otorite olarak kabul edilmeleri ve kendileri gibi birçok devletin de içinde yer aldığı bir sistemde varlıklarını koruma mücadelesi vermeleridir. Bu sistemde devletlerin güçleri bir üst otoriteden değil, kendilerini oluşturan halktan veya ulustan kaynaklanmaktadır. Devletlerin egemen eşitliği ilkesinin temelinde bu bakış açısı vardır (Poggi, 2012: 108-109). Ateş'e göre, egemenliğin iki boyutu vardır: İç egemenlik ve dış egemenlik:

Egemenliğin iç boyutu; sınırları belirli toprak parçası ve onun üzerinde yaşayanlar üstünde devletin nihai otorite olmasını ifade eder. Devlet içerideki hiyerarşik yapının tepesinde yer alır ve bu yapıda nihai karar verici konumdadır. Egemenliğin dış boyutu ise; devletin içerdeki egemen konumunun öteki devletlerce tanınması ve kabul edilmesidir (Ateş, 2013: 117).

Devletlerin eşitliği ilkesi sadece uluslararası hukuk bağlamında bir sonuç doğurmaktadır. Fiiliyatta ise, böyle bir eşitlik söz konusu değildir (Pazarcı, 2009: 150). Çünkü uluslararası politikada ABD ile Haiti'nin sistem üzerindeki etkisi ekonomik, teknolojik, sosyal, askeri vb bağlamlarda asla eşit değildir. "Devletlerin egemenlik hakkı ve egemen eşitliği ilkesinin doğal sonuçlarından bir başkası da birbirlerinin içişlerine karışmaması olmaktadır" (Pazarcı, 2009: 150-151). Doğan'a göre, devletlerin egemen eşitliği ilkesinde olduğu gibi içişlerine karışmama ilkesi de mutlak bir ilke değildir. Uluslararası politikada; insan hakları, çevre, silahsızlanma ve uluslararası ticaret rejimleri gibi konularda devletler, uluslararası antlaşmalar ve kurallar oluşturmaktadırlar. Bu meselelerde, bir devlet kendi iç egemenliğini bahane ederek, söz konusu uluslararası antlaşmaları ve kuralları görmezden gelememektedirler (Doğan, 2008: 151). Westphalian egemenlik anlayışının en çok vurgulanan yönü olan devletlerin egemen eşitliği ve iç işlerine karışmama ilkelerinin

sorgulanmasına sebep olan kavram, "insani müdahale"dir (humanitarian intervention). Vatandaşlarına yönelik sorumluluklarını yerine getirmeyen ve insanların, yaşama ve ifade özgürlüğü gibi en temel insan haklarını hiçe sayarak sistematik insan hakları ihlalleri, insanlığa karşı suçlar ya da soykırımlar yapan devletlere yönelik askeri müdahaleler yapılmıştır. 1990'larda Irak Kürdistanı'na, Bosna Hersek'e, Kosova'ya vd. devletlere yapılan bu müdahaleler uluslararası toplumun da desteğini kazanmıştır. İnsani müdahale kavramı bu bağlamda geleneksel egemenlik anlayışına önemli bir meydan okuma olarak nitelenebilir.

1.1.4. Modern Devletin Yaygınlaşması

20. yüzyılda imparatorlukların çökmesi ve de-kolonizasyon süreci sonrasında pek çok bağımsız devlet ortaya çıktı. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın parçalanması ile bağımsız devlet sayısı daha da arttı. Modern devlet, günümüzdeki şeklini beş yüz yıllık bir süreçte Kuzey Atlantik bölgesinde almaya başladı. Bu devlet anlayışı 20. yüzyılda bağımsız olan devletlerin de kuzey Atlantik devletlerini taklit etmesiyle yaygınlaşmıştır. Eriksen, Batıda ve Batı dışı dünyada modern devlet anlayışının benimsenmesinin iki ana sebebinin olduğunu iddia ediyor. İlk olarak, tüm devletler resmi kurumlarını Avrupa modeli devleti dikkate alarak kurmuşlardır. Post-kolonyal devletler; mahkemeler, parlamentolar ve bürokrasiler gibi kurumlarını; temsili yönetim, egemenlik, özel alan ve kamu alanı arasında ayırım gibi ilkelere dayanarak oluşturmuşlardır. İkinci olarak, tüm devletler modern devletin temel siyasi birim olarak kabul edildiği global devletler sisteminin bir parçasıdır. Sonuç olarak her devletin iç ve dış egemenlik gibi kendi sistemlerinden kaynaklanan belli ortak özellikleri vardır. Modern devlet anlayışının evrensel olarak kabul edilmesi nedeniyle her devlet bu ideale ulaşmak için mücadele etmekte, hatta bu devlet yapısına sahipmiş gibi davranmaya çalışmaktadır (Eriksen, 2011: 235).

Locke'a göre bir devletin var oluş nedeni, kendisini oluşturan insanların hayatlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini korumaktır. Locke'un bu açıklamasından yola çıkarak modern devletin yerine getirmesi beklenen işlevleri şu şekilde sıralayabiliriz. Bir devlet, öncelikle, kendisini oluşturan halkın rızasına dayalı bir yönetime sahip olmalıdır. Bu bağlamda devlet; demokratik normlara, sınırlı yönetime, anayasal bir düzene ve hukukun üstünlüğüne uygun olarak yönetilmelidir.

Şeyh Edebalı'nın sözleriyle ifade edecek olursak "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışının hâkim olduğu; insan onurunun, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal bütün insan hak ve özgürlüklerinin her türlü "ulusal çıkar"dan daha önce geldiği bir idare şeklinin benimsenmesi, günümüzde bir devletin varlığını devam ettirebilmesi için kaçınılmaz gerekliliklerdir. Ancak günümüzde bu işlevleri yerine getiren devlet sayısı çok azdır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu işlevleri yerine getiremeyen devlet sayısı hayli artmıştır.

1.2. Devlet Kırılganlığı

Dünya güvenliğine en büyük tehdidin artık, birbiriyle rekabet halindeki devletlerin askeri tehditlerinden ziyade kötü yönetilen ülkelerden kaynaklanan tehditler olduğu genel kabul görmüş bir iddiadır (Cojanu ve Popescu, 2007: 113). Devlet başarısızlığını tanımlamaya ve açıklamaya yönelik yaklaşımların çıkış noktası bir devletin yerine getirmesi gereken fonksiyonların ne olduğu konusunda başlamaktadır. Bu noktada devletten beklentiler konusunda çeşitli bakış açıları vardır.

Zartman, Weberyen devlet bakış açısından bir devletin yerine getirmesi gereken işlevleri şöyle sıralamaktadır: Sınırları belli bir coğrafyada yaşayan insanların güvenliğini sağlamak; egemen otorite olarak ülkedeki siyasetin ve kimliğin kaynağı olmak ve karar almaya yetkili tek kurum olmak (Zartman, 1995: 5). Rotberg, ulus devletlerin sınırları belli bir alan içerisinde yaşayan insanlara kamu hizmetlerini (political goods) âdemi merkezi bir şekilde sağlamak amacıyla var olduklarını ifade ediyor. Eskinin monarklarının yerini alan modern devlet, vatandaşlarının kaygılarına ve taleplerine odaklanır ve cevap verir. Rotberg'e göre devletin sağladığı kamu hizmetlerinde bir hiyerarşi vardır. İlk sırada güvenlik özellikle de insan güvenliği yer almaktadır. Güvenliği sağlamanın kapsamına giren konular: Sınır ötesi saldırılara ve sızmalara karşı koymak; toprak kaybını önlemek; ülke içi güvenliğe yönelik adi suçları önlemek, sosyal düzeni sağlamak ve vatandaşları arasında olan anlaşmazlıkları onların şiddete başvurmalarına izin vermeden çözmek şeklinde sıralanabilir. İkinci olarak hukukun üstünlüğü, yargı sistemi, adil bir yönetim ve yapılan anlaşmaların ihlal edilememesi gibi kamu hizmetleri yer almaktadır. Devletin yerine getirmesi gereken üçüncü kamu hizmeti,

vatandaşlarına siyasete ve siyasal süreçlere açıkça, özgürce katılmasına imkân sağlamak yer almaktadır. Bu kamu hizmeti temel özgürlükleri kapsamaktadır: Seçme ve seçilme hakkı; ulusal ve bölgesel siyasi kurumlara saygı ve destek, insan haklarına saygı vb. Son olarak bazıları özel sektörler tarafından gerçekleştirilen ama genellikle bir devletin yerine getirmesi beklenen kamu hizmetleri vardır. Bunlar ise sağlık hizmetleri, okullar ve eğitim altyapısı, fiziksel altyapı (yollar, iletişim ve enerji ağı), bankacılık ve para sistemi şeklinde çoğaltılabilir (Rotberg, 2003: 2-3; Rotberg, 2004: 2-3). Gökçe ise, bir devletin vatandaşlarının beklediği kamu hizmetlerini siyasi bir kararlılıkla, işleyen bir kamu yönetimi ve uzmanlaşmış bir idari personelle yerine getirmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Gökçe, 2006: 346).

1.2.1. Kavram Enflasyonu: Zayıf Devlet, Başarısız Devlet, Aksayan Devlet, Çökmüş Devlet

Soğuk savaşın sona ermesinden bu yana uluslararası toplum, devlet başarısızlığı (state failure) adı verilen olguyla giderek daha fazla meşgul olmaktadır. Çünkü devlet başarısızlığı çeşitli insani, hukuki ve güvenlik problemlerine neden olmaktadır (Cojanu ve Popescu, 2007: 113). Bu olguyu adlandırmak için konuyla ilgilenen pek çok akademisyen, kurum ve kuruluş çeşitli sıfatları kullanarak bu sorunları yaşayan devletleri nitelemektedir. Literatürde başarısız, aksayan, zayıf, çökmüş ve kırılğan sıfatları kullanılarak devletler ele alınarak bu durumlar açıklanmaya çalışılmaktadır.

Rotberg, devletleri temel kamu hizmetlerini yerine getirme performansına göre güçlü, zayıf, aksayan ve başarısız devlet olarak kategorize edilebileceğini ifade etmektedir (Rotberg, 2003: 4). Zayıf devlet, merkezi hükümetin sınırları içerisinde kamu düzenini kontrol etmede yetersiz kapasiteye sahip; sınırlarını istikrarlı bir şekilde kontrol edemeyen, temel kamu hizmetlerini sağlayamayan resmi kurumlara sahip olan ve yasadışı unsurlarla mücadele içinde olan devlet olarak tanımlamaktadır (Newman, 2009: 422).

Zartman, çökmüş devleti, bir devletin yerine getirmesi gereken temel işlevleri artık yerine getirememesi olarak tanımlamaktadır. Karar verme mercii olarak devlet ya felç olmuştur ya da işlevsizdir. Çökmüş bir devlette kanunlar yapılamaz, düzen ve

sosyal bütünlük artık sağlanamaz. Devlet, teritoryal olarak ülkede güvenliği sağlayamaz ve egemen otoritesini yitirmiştir; vatandaşları gözünde meşruiyetini kaybetmiştir. Devlet yönetimi, herkesin elde edebileceği bir durumdadır. Ekonomik açıdan, devleti oluşturan insanlar artık ekonomik beklentilerini devlet dışı unsurlara başvurarak elde etmeye çalışır, çünkü devletin bu talepleri yerine getiremeyeceğini bilirler. Çökmüş bir devlet, tüm fonksiyonel işlevlerini kaybetmiştir. Ne geleneksel ne karizmatik ne de kurumsal meşruiyeti kalmadığı için artık yönetme hakkını kaybetmiştir (Zartman, 1995: 5)

1.2.2. Başarısız Devlet

Başarısız devlet kavramını ilk kez Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner tarafından 1993 yılında yazılan bir makalede kullanılmıştır. Makalede yazarlar başarısız devletin tanımını yapmaktan ziyade bu devletlerin sayılarının arttığına, komşularına ve küresel sisteme mülteci akınlarıyla, siyasi istikrarsızlıkla ve rastgele savaşa zarar verdiklerine dikkat çekmiştir (Helman ve Ratner, 1993: 3). Başarısız devletler ile ilgili tanımlar çeşitlidir. Ancak genel eğilim, başarılı bir devletin norm olarak kabul edilip başarısız bir devletin tanımlanması şeklindedir (Gökçe ve Gökçe, 2012: 189). Brooks'a göre, başarısız devlet, modern devletin tam tersidir. Bu doğrultuda başarısız devlet, şiddet araçları üzerindeki kontrolünü kaybeden; halkı için bir barış ortamı yaratamayan; sınırlarını kontrol edemeyen; ekonomik büyümeyi sağlayamadığı gibi kamu hizmetlerinin de makul seviyede dağıtımını gerçekleştiremeyen; kitlesel ekonomik yetersizliklerin görüldüğü ve kaynakları elde etmek için şiddetli bir rekabetin olduğu devlettir. Brooks'a göre günümüz başarısız devletlerine hepimiz aşinayız. Somali'de devlet kurumlarının tamamen çökmesi, eski Yugoslavya'nın dağılması, Rwanda, Haiti, Liberya, Kongo, Sierra Leone ve Afganistan'daki çeşitli krizler başarısız devlet örnekleridir (Brooks, 2005: 1160-1161).

Thürer, başarısız devlet kavramının tam olarak tanımlanan ve sınıflandırılabilir bir durumu göstermekten ziyade çeşitli açılardan ele alınabilecek bir fenomen için geniş kapsamlı bir etiket olarak hizmet ettiğini belirtiyor. Ona göre, siyasal ve hukuki bağlamda ele alındığında başarısız devlet kavramı üç unsurla karakterize edilebilir. İlk olarak, coğrafi ve teritoryal açıdan ele alındığında, tesadüfen sınır aşan etkileri

olmasına rağmen, başarısız devlet aslında iç problemlerin bir sonucudur. Güç ve otorite yapıları dışarıdan değil,ülke içerisinden kaynaklanan patlamayla (implosion)bütünlüğünü kaybeder ve devleti yok eder. Yani devlet parçalara ayrılmaz (dismemberment), söz konusu devletin içinden yeni devletler ortaya çıkmaz. İkinci olarak, başarısız devlette siyasi açıdan ülke içi kanun ve nizam çökmüştür. Bu durumun iç savaşlarda görüldüğü gibi devlet otoritesinin bölünmesinden farklıdır. İç savaşlarda militer veya paramiliter gruplar ya devlet içindeki konumunu kuvvetlendirmek ya da devletten ayrılmak için savaşır.Son olarak, fonksiyonel açıdan başarısız devletlerde, devleti uluslararası arenada temsil edecek, müzakere edecek ve yapılan antlaşmaları uygulayacak bir organ yoktur. Varsa bile güven verici bir mahiyet arzetmemektedir. Gündüz bir devlet adamı gece bir haydut, devleti temsil edebilir (Thürer, 1999).

Başarısız devlet, ABD dış politika sözlüğüne Soğuk Savaş'ın bitmesi ile girmiştir. Bu dönemde devlet başarısızlığı meselesi uluslararası toplumun bir sorumluluğu olarak görülüyordu. Yapılan dış müdahalelerde devletlerin kurumlarını oluşturma hedefinin sadece imkandâhilinde olduğu için değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk olarak görüldüğü için de yapılıyordu. Ancak, Somali'deki ABD müdahalesinin başarısız olması bu konuda görüş birliğini dağıttı. Bu durum 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Irak ve Afganistan işgaliyle değişti ve başarısız devlet söylemi bir kez daha Amerikan dış politika yapıcılarının gündemine girdi (Bilgin ve Morton 2004: 169). Bu bakış açısındaki değişiklik, 2002 yılında yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde "Amerika şu anda fetih yanlısı olanlardan çok iflas etmiş devletlerin tehdidi altındadır." şeklinde açıkça belirtilmiştir (Edig, 2007: 173).

Başarısız devlet söyleminin 1990'larda gündeme gelmesinin sebebi, çeşitli nedenlerle iç savaşlar ve karışıklıklarla boğuşan devlet sayısındaki artış olmuştur. 1990'lardan itibaren iç savaşla harap olmuş Somali; 1990'lar boyunca küçük çaplı çatışmalarla kıvranan Sierra Leon ve Liberia; bağımsızlığının ilk yıllarında Bosna Hersek; soykırım ve katliamların yapıldığı dönemde Rwanda ve bölünmeden önce birçok savaşla felakete uğramış Sudan, başarısız devlet örnekleri olarak sıklıkla atıfta bulunulan ülkelerdir. Başarısız devlet olgusu,Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile popüler olmasına rağmen,Thürer'e göre, 1990 öncesi de başarısız devlet örnekleri vardır:

Kamboçya'da taraflar arasında 20 yıl süren çatışma 1991 Paris Antlaşması ile sona ermiştir; 1980'ler boyunca iç savaş yaşayan Lübnan; bağımsızlığını elde ettiği 1960 yılından beri yönetilmesi zor bir ülke olan Kongo...Thürer, hatta Avrupa'da 17. yüzyılda yaşanan 30 Yıl Savaşlarına kadar bu örneklerin verileceğini iddia etmektedir (Thürer, 2008: 1). Ancak post-kolonyal devlet başarısızlıkların tarihteki devlet başarısızlıklarından önemli bir farkı bulunmaktadır. Afrika'da ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşanan devlet başarısızlığının sebebi, komşu ülkelerin veya büyük güçlerin bu devletlerin topraklarını ilhak etmesi değil, söz konusu ülkelerin kendi içlerinden kaynaklanan sorunlardır. 1990'da Kuveyt'in Irak tarafından işgalinin şaşkınlıkla karşılanmasının nedeni, kendini koruyamayacak bir devletin görece güçlü bir devlet tarafından işgali değil, bu şekilde toprak ilhaklarının artık son derece nadir olarak gerçekleşmesiydi (Herbst, 2004: 304).

Başarısız devlet söylemi, ekonomik ve siyasi krizlerle boğuşan ülkeleri nitelemek için kullanıldığı gibi, 1990'larda devlet aygıtının tamamen çöktüğü Somali ve Afganistan gibi ülkeleri nitelemek için de kullanılmıştır. Thürer'in de belirttiği gibi, başarısız devlet kavramının farklı boyutlarda sorunları olan devletler için şemsiye bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu durum, analitik açıdan kullanışlı değildir. Otoriter bir yönetimin olduğu ve muhalefetin susturulduğu bir devleti başarısız olarak nitelemekle, devlet kurumlarının tamamen çöktüğü bir devleti de başarısız olarak nitelemek aynı kefedeki elma ve armudu tartmakla benzer bir durumdur.

1.2.3. Başarısız Devlet Söylemine Yönelik Eleştiriler

Başarısız devlet kavramı, Soğuk Savaş'ın bitmesi ile oldukça popüler hale gelmiş kavramlardan biridir. Kavramı kullanarak analiz yapanlar olduğu kadar kavrama yönelik ciddi eleştiriler yapanlar da vardır. Bu eleştirilerden en çok vurgulananı ise, güçlü devletlerin, başarısız devlet kavramını kullanarak istediği devletlere müdahalede bulunduğu iddiasıdır (Morton, 2006). Bu eleştirinin temelinde, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin iç işlerine karışabilmek için başarısız devlet söyleminin inşa edildiği argümanı yatmaktadır. Başarısızlıkla itham edilen ülkeler, yaşadıkları sorunların kaynağı olarak kolonyal dönemin kötü mirasını ve emperyalist Batılı ülkelerin uyguladıkları politikaları göstermektedirler.

Newman, başarısız devlet kavramının pek çok analistin dikkatini çektiğini ve kavrama yönelik üç ana kutbun olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, bazı akademisyenler kavramı koşulsuz bir şekilde kabul etmiştir. Bunlara göre, başarısız devlet kavramı uluslararası politikada güvensizliği ele almak için önemli sonuçları olan bir paradigma değişikliğidir. Zayıf ve başarısız devletler uluslararası düzen için en büyük sorundur. İkinci olarak, bazı analistler kavramın varlığını kabul etmekle birlikte epistemolojik gerekçelerle kavramın analitik değeri üzerine şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre, başarısız devletleri tanımlamak, kimlerin başarısız olarak niteleneceğini belirtmek ve analiz etmek metodolojik zorlukları içermektedir. Son olarak, literatürde bir grup bu kavramın etnosentrik, politize olmuş ve müdahale yapılmasını ima eden anlamlar içerdiği gerekçesiyle kullanılmamasını savunmaktadır (Newman, 2009: 421).

Call, vakıfların ve düşünce kuruluşlarının başarısız devletler üzerine yapılan çalışmaları birbiriyle yarışarcasına fonladığını ve bu durumun kavramın pek çok şekilde ve bir birinden farklı ve yetersiz tanımlarının yapılmasına neden olduğunu ifade ediyor. Başarısız devlet kavramını kullananlar, devletleri kendi Weberyen devlet anlayışlarına göre lineer bir şekilde sıralamakta ve Kolombiya, Doğu Timor, Endonezya, Kuzey Kore, Fildişi, Haiti ve Irak gibi çeşitli ülkeleri aynı kategori içerisine almaktadır. Pek çok ilerleme yanlısı, ABD ve diğer gelişmiş sanayileşmiş ülkelerdeki insanların güvenliği ile son derece yoksul, yozlaşmış hükümetlerce yönetilen ve insan hakları katliamlarının yapıldığı devletlerarasında geç kalmış da olsa bir bağlantı kurmaya başladılar. Call, fakir ve unutulmuş devletlere Batı'nın politikalarında gittikçe daha fazla dikkat edilmesini önemli bir durum olarak niteliyor. Ancak Call, başarısız devlet kavramının genel olarak algılandığı ve tartışıldığı şekliyle bir safsata olduğunu iddia ediyor. Ona göre, başarısız devlet kavramı yerine ne içeride ne uluslararası alanda tanınmış bir otoriteye sahip olmayan "çökmüş devlet" kavramı kullanılmalıdır. Bu durum da sadece bir ülkede, 1991 ve 2004 yılları arasında Somali'de görülmüştür (Call, 2008: 1491-1492).

Boas ve Jennings, başarısız sıfatının bir devletin kötü yönetilmesinden değil de Batı ile işbirliği yapmaması nedeniyle kullanıldığını savunuyor. Batı'nın güvenliğini, kaynaklara erişimini ve çıkarlarını tehdit etmeyen ama kötü performans sergileyen

devletler, başarısız olarak nitelenmemektedir. Bu bakış açısıyla, 11 Eylül saldırıları sonrası ve ABD işgali öncesindeki Afganistan; Liberya ve Somali başarısız devletlerken, Nijerya ve Sudan başarısız devlet değildir. Afganistan, Somali ve Liberya'daki devlet başarısızlığı meselesi, bu durum Batı'nın güvenlik ve diğer çıkarlarını tehdit ettiği zaman gündeme gelmektedir. Mesela Taliban yönetimi 11 Eylül saldırılarından önce yıllarca ülkeyi insan hakları ihlalleri yaparak ve silahlı gurupları barındırarak yönetti ve buna Batı'dan bir tepki çıkmadı. Boas ve Jennings'e göre devlet başarısızlığı söylemi sadece retorik bir anlam ifade etmiyor. Böyle etiketlenmiş devletlere karşı yürütülecek politika seçenekleri için de bir dayanak olarak kullanılıyor. Afganistan, Somali ve bir dereceye kadar Liberya'da devlet başarısızlığı, askeri yollarla halledilebilecek bir mesele olarak ele alınmıştır. Ancak, benzer güvenlik sorunları yaşayan petrol zengini Nijer deltasına sahip Nijerya ve diğer petrol üreticisi Sudan aynı şekilde tanımlanmıyor (Boas ve Jennings, 2007: 477-479).

Britanya Başbakanı Lord Salisbury, 1898 yılında bir konuşmasında dünyadaki ulusları canlı (living) ve ölen (dying) diye ikiye ayırdı. Zayıf devletler daha da zayıflarken güçlü devletler de güçleniyor. Ona göre, canlı uluslar gittikçe ölen ulusların topraklarını ele geçirecek ve uygar uluslar arasında çatışma ortaya çıkacaktı. Emperyalizm biyolojik bir süreç olarak görülüyordu ve bu durumdan doğa kanunlarına göre zayıf devletlerin ya tedavi olacağı ya da öleceği sonucu çıkarılıyordu. Morton, günümüzde politik ve akademik tartışmalarda benzer varsayımların post-kolonyal ülkelere yönelik tekrar yapıldığını; başarısız devlet tartışması ile zayıf devletlerin doğal seleksiyona uğrayarak yok olacağı şeklindeki Darwinist emperyal söylem arasında bir benzerlik olduğuna vurgu yapıyor. Morton'a göre, yapılan tartışmalar post-colonyal devletlerin kapasitesindeki zayıflıkları nedeniyle başarısız devletler olarak küresel şiddetin ve istikrarsızlığın alameti olduğu varsayımları etrafında dönmektedir (Morton, 2006: 371).

Hippler, başarısız devlet kavramının önemli noktalara temas ettiğini ama; aynı zamanda kafa karıştırıcı olduğunu ifade ediyor. Hippler'e göre başarısız devlet kavramı, eskimiş modernizm teorilerine dayanan yanıltıcı ve ideolojik bir varsayımı içermektedir. Kavram bize, başarılı ve başarısız devletler arasında bir ayrımı

yapmamızı ima etmektedir ve başarılı bir devletin ana kriterinin modern "ulus" devlet olduğunu tavsiye etmektedir. Şiddetin önlenmesinde, çatışma yönetiminde ve barışçıl kalkınmada, işleyen siyaset ve devlet mekanizmalarının varlığı tartışmasız bir gerçektir. Ancak; devlet ile barışçıl çatışma dönüşümleri ve başarılı sosyo-ekonomik kalkınma arasındaki ilişki başarısız devlet teriminin önerdiği şeylerden çok daha fazla şeyi içermektedir. Örneğin toplum içindeki çeşitli dini, etnik ve ulusal parçalanmalara bağlı olarak bir devlet çeşitli şekiller alabilir ve buna uygun olarak farklı işlevler yürütebilir (Hippler, 2006: 42-43). Eriksen'e göre, pek çok devlet Batı'nın devlet modelini (Westphalian devlet) gerçekleştiremedikleri için "başarısız" olmuşlardır. Başarısız devlet teorileri, modern devlet modelini bir önkabul olarak ele almaları ve bu modele benzerlikleri veya sapmaları nedeniyle devletleri çeşitli kategorilere sokmaktadırlar. Eriksen'e göre başarısız devlet, çökmüş devlet ve devletimsi (quasi-state) gibi kavramlar, sorun yaşayan devletlerin doğasını ve bir devletin neden güçlü veya neden zayıf olduğunu açıklamada yararlı değildir. Çünkü, baz alınacak standart bir devlet modeli yoktur (Eriksen, 2011: 246).

Soğuk savaşın sona ermesi ABD için büyük bir tehdidin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Ancak 1990'lar boyunca ABD, kendisi için tehdit unsuru olarak yeni "ötekiler" buldu. Bu ötekiler, ABD dış politika sözlüğünde "haydut (rogue)" olarak nitelenen İran, Irak ve Kuzey Kore'ydiler. Bilgin ve Morton'a göre, başarısız devlet ve haydut devlet söylemleri günlük dilde birbirinin yerine kullanılsa da, Amerikan yönetimi için 1990'larda ifade ettikleri şeyler farklıydı. İlk olarak, başarısız devlet kavramı bir ülkenin kendi iç sorunlarını nitelemek için kullanıyorken, haydut devletler Batı karşıtı dış politika görüşü olan devletler şeklinde etiketleniliyordu. İkinci olarak, başarısız devletler çökmenin eşiğine geldiklerinde kaygı duyulmaya başlanıyordu, mesela Somali gibi. Haydut devletler ise uluslararası düzeni ve istikrarı doğrudan tehdit eden devletler olarak görülüyordu, mesela Irak ve Kuzey Kore. 1990'larda bazı ülkelerin haydut, bazılarının ise başarısız olarak nitelenmesi, bu ülkelere yönelik farklı politikaların geliştirilmesini sağlıyordu: Haydut devletler düşman, başarısız devletler dost olarak görülüyordu. Bu bakış açısı Soğuk Savaş mantığını yansıtmaktadır. Dostlar, Pakistan, Endonezya, Sierra Leone gibi, zayıflıkları nedeniyle uluslararası istikrara tehlike oluşturduklarında bu

devletlere güçlü devletler inşa etmeleri tavsiye ediliyordu. Başarısız bir devlet, düşman olduğunda haydut devlet olarak niteleniyor ve çevreleme politikası uygulanıyordu. Özetle, Soğuk Savaşın bitişini takip eden yıllarda Amerikan dış politika yapıcıları haydut devletler üzerinde yoğunlaşırken, başarısız devletleri ihmal etti. Ancak bu durum 11 Eylül saldırıları ile değişti. Afganistan, başarısız bir devletin silahlı guruplar ve savaş ağaları gibi devlet dışı aktörlere ev sahipliği yaparak bir devletin çökmenin eşiğine gelmeden de uluslararası güvenlik ve istikrarı tehdit edebileceği gerçeğini açık bir şekilde ortaya çıkardı. Bilgin ve Morton, başarısız devletlere yönelik bu bakış açısının son dönemlerde gelişmekte olan dünyada güvensizlik sorunu ve bunun yansımaları ilişkin yapılan çalışmalarda görüldüğünü ifade ediyor. Yazarlara göre, bu durum gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının ancak Batılı politika yapıcılarının çıkarlarını tehdit ettiği zaman görülür hale geldiğinin açık bir göstergesidir(Bilgin ve Morton, 2004: 170-171).

Başarısız devlet söylemine yönelik eleştirilerde en çok dikkati çeken durum, kavramın politize olmuş olması ve gelişigüzel bir şekilde kullanılmasıdır. Başarısız sıfatının, kavramı kullananların keyfiyetinde olması ve hiçbir objektif kriter öne sürülmeden söz konusu sıfatla devletleri nitelemek oldukça tartışmalı bir hal almaktadır. Bu bakış açısı, bağımsızlık için mücadele veren bir gruba sempati duyanların söz konusu gruba "özgürlük savaşçısı"; bağımsızlık mücadelesini ülkeyi bölme girişimi olarak görenlerin ise aynı gruba terörist demesine benzemektedir. Başarısız devlet kavramı da böyle bir kavram karmaşası içinde bulunmaktadır.

1.2.4. Kırılğan Devlet ve Karakteristik Özellikleri

Call'a göre başarısız devlet kavramı, gerçek problemlerin tanımlanmasına ve gündeme getirilmesine yardımcı oldu. Kavram; barış süreçlerinde, kalkınma çabalarına ve bir devletin sınırlarını aşan güvensizliğin kaynaklarını ele alırken, devlet kurumlarının önemine geç kalırsa da dikkat çekmiştir. Ancak ona göre, kavram açıklamaya çalıştığı devletleri yetersiz hatta yanlış yönlendirici bir şekilde tasvir etmektedir. CIA'nin fonladığı Devlet Başarısızlığı Çalışma Grubu'nun (State Failure Task Force) yaptığı gibi, akademisyenler devlet başarısızlığı kavramını terketmeli ve açık, kullanışlı ve ayırt edici yeni analiz kategorileri oluşturmalıdır (Call, 2008: 1505). Newman'a göre, başarısız devlet kavramının kullanımı, ne kadar

problematik olursa olsun, bırakılmamalıdır. Çünkü başarısızlık kavramı ihmal edilen önemli sorunlara dikkat çekti. Ancak Newman'a göre, güvenlik politikası analistleri, kavramı güvenlik boyutunda ele alırken yeniden düşünmeli ve temel varsayımlarını sorgulamalıdır. Ona göre, kavrama kuşkuyla yaklaşım hegemonik bir araç olarak görüp reddedenler de, başarısız devlet kavramının ima ettiği iki kutuplu başarılı-başarısız ayrımını bir kenara bırakıp kavrama daha fazla odaklanmalıdır. Farklı yaklaşımlar birlikte ele alındığında günümüz uluslararası politikasını anlamada; zayıf ve başarısız devletlerin zorluklarını ele alırken politika oluşturmada yardımcı olabilirler (Newman, 2009:440-441).

Başarısız devlet kavramı ve bu kavramın türevleri 1990'larda eğitim, sağlık, insan hakları ve halkın refahı ve güvenliği gibi en temel devlet fonksiyonlarını yerine getirmekte sorun yaşayan devletlere uluslararası politikanın dikkatini çekti. Özellikle Rwanda'da ve Bosna Hersek'te yapılan soykırımlar, kavramın insani boyutunu ön plana çıkardı. Ve bu dönemde bu şekilde sorun yaşayan devletleri ele almak ahlaki bir yükümlülük olarak görülüyordu. Ancak, 11 Eylül saldırıları ile başarısız devlet kavramında insani boyut ikinci plana atıldı. Uluslararası politika yapımcıları ve çeşitli kalkınma vakıfları, kavramın güvenlik ile ilgili boyutunu ön plana çıkardı ve başarısız devletlere yönelik araştırmalara büyük fonlar tahsis edildi. Bu durumun sonucu ise hem uluslararası politikada hem de analiz düzeyinde başarısız devlet kavramının güvenlikleştirilerek yeniden inşa edilmesi oldu. Nolting'in de ifade ettiği gibi Batı, kavramı "teröre karşı savaş" gibi sloganlarla kendi güvenlik çıkarları doğrultusunda önceliğin ilk sırasına koydu. Ancak, en temel devlet fonksiyonlarını bile yerine getiremeyen devletlerde insanlar, hayatta kalma kaygısı içindedir ve kendileri ve toplumları için kalkınma arayışında içindedirler (Nolting, 2006: 27).

Bu çalışmada başarısız devlet, aksayan devlet, zayıf devlet, devletimsi gibi kavramların yerine ikili bir sınıflandırma yapılarak, kırılabilir devlet (fragile state) kavramı ve çökmüş devlet kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir. Bu iki kavram, aynı olgunun iki farklı boyutuna karşılık gelmektedir.

Kırılabilir devlet söylemi, başarısız devlet söylemine kıyasla güvenlik boyutuna daha az önem vermekte ve sorunun kaynağı olarak kötü yönetilen devlet kurumlarını, yozlaşmış yöneticileri, açlığı, eğitim ve sağlık altyapılarının yetersizliği gibi etmenler

olarak görmektedir (Nolting, 2006: 27; DFID 2005: 7-8; Kaplan 2014 3-4). Günümüzde çok az devlet tamamen homojen bir nüfusa sahiptir. Farklı etnik, dini ve kültürel gruplardan oluşan heterojen toplumlarda temel sorun, bu grupların dışlanması ve ötekileştirilmesidir. Başarısız devlet kavramını kullanan kurumlar ve uzmanlar, haklarını arayan ve doğal olarak da belli bir grubun lehine bir yönetim anlayışına isyan eden grupları, başarısızlık göstergesi olarak kabul etmektedir. Ancak devletin yapısını kırılğanlaştıran faktör dışlayıcı yönetimdir. Soruna, başarısız devlet kavramını kullanan uzmanların ve kurumların uluslararası güvenlik perspektifinden bakmak yerine, dışlayıcı yönetimlere odaklanarak bakılmalıdır. Ülke içinde yaşanan ve bazen de sınır aşan şiddetin kaynağı, heterojen toplumsal yapı değil, dışlayıcı yönetimdir. Dışlayıcı yönetimler, ötekileştirdiği grubun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını önemsemez. Hatta kendi varlığının tehdit altında olduğu algısına kapılırsa ötekileştirdiği gruba yönelik sistematik ve yoğun insan hakları ihlalleri gerçekleştirebilir. Kısacası, başarısız devlet kavramının vurguladığı gibi, sorun esasında güvenlik temelli değildir. Kırılğan devlet kavramının tercih edilmesindeki gerekçe, güvenlik temelli bakış açısı yerine, söz konusu devletin yapısal sorunlara ağırlık vermesidir. Son yıllarda, başarısız devlet kavramını kullanan kurumlar da "başarısız" sıfatını kullanmamaya başlamıştır. 2005 yılından bu yana Failed State Index (Başarısız Devlet İndeksi) hazırlayan Fund for Peace, 2014 yılında indeksinin adını Fragile State Index (Kırılğan Devlet İndeksi) olarak değiştirmiştir. Başarısız sıfatını kullanmayı bırakan bir diğer kurum ise, Siyasi İstikrarsızlık Çalışma Grubu (Political Instability Task Force'dur (PITF). PITF, 1994 yılında Amerikan hükümetinin teşvikiyle oluşturulmuş, ABD'de çeşitli üniversitelerden akademisyenlerin bir araya geldiği bir çalışma grubudur. PITF'in adı 2003 yılına kadar Devlet Başarısızlığı Çalışma Grubu'ydü (State Failure Task Force).

Başarısız devlet kavramı yerine tercih edilen ikinci kavram olan çökmüş devlet (collapsed state) ise, Zartman'ın (1995) kullandığı çerçevede hiç bir devlet fonksiyonun yerine getiril(e)mediği ve devlet aygıtının artık ortadan kalktığı devletleri nitelemek amacıyla kullanılacaktır. Özetle, bu ikili sınıflandırmada, bir devletin yerine getirmesi beklenen işlevleri gerçekleştiremeyen devletler kırılğan

olarak ifade edilirken, hiçbir devlet fonksiyonunu yerine getiremeyen devletler de çökmüş olarak nitelenmiştir.

Kırılgan devletlerin hangileri olduğu, bir devleti kırılgan olarak nitelerken hangi göstergelerin kullanılacağı konusunda herkesin hemfikir olduğu kriterler bulunmamaktadır. Ancak kırılgan devletlerin sergilediği bazı karakteristik özelliklerden yola çıkarak bir devletin kırılgan bir yapıya sahip olup olmadığı tespit edilebilir. Bu karakteristik yönler; siyasal, ekonomik ve sosyal göstergeler olarak kategorize edilebilir.

1.2.4.1. Siyasi Göstergeler

Kırılgan bir devlete yönelik siyasal göstergeler içinde yer verilebilecek ilk karakteristik yön, siyasal yozlaşmadır. Kamu sektöründe temsil edilen grup halktır. Siyasal yozlaşma, yönetici memurların kendi maddi çıkarlarını, yönettiği halkın çıkarlarından üstün tutması durumunda ortaya çıkar. Halkı temsil eden bu kişiler, sadece maddi değil sahip oldukları siyasal konumlarını sürdürmek ve kendilerinin o konuma gelmesinde yardımcı olan kişilerin de çıkarlarını korumak için kamuya zarar verici girişimlerde bulunabilirler (Fukuyama, 2012a: 79-80). Yolsuzluk her devlette gerçekleşebilir. Ancak, kırılgan devletlerde yolsuzluk halka muazzam büyüklükte zarar verecek şekilde gerçekleşir. Tıbbi malzemeler, ders kitapları, köprüler, yollar ve turizm imtiyazlarına ilişkin sahte ihaleler yapılır ve bunlardan komisyonlar alınır. Gereksiz ve müsrif inşaat projeleri düzenlenir, mevcut olan ve olmayan faaliyetler için fahiş fiyatlarda lisanslar verilir. Böylece bu faaliyetlerden daha fazla rant elde edilir. Yozlaşmış yönetici elit, elde ettiği bu geliri ülke içine değil de deniz aşırı ülkelere yatırır ve ülkesinin ekonomisini daha kırılgan hale getirir. Veya bu rantı dış müdahaleler, şatafatlı binalar ve uzun süreli lüks seyahatlar için kullanırlar. Askeri yöneticiler de sivillerin bu eğiliminden benzer şekilde faydalanırlar (Rotberg, 2003: 8; Rotberg, 2004: 8).

İkincisi, kırılgan devletlerde yöneticiler, kendi çıkarları veya toplumdaki küçük bir kesimin çıkarlarını, toplumun geneli aleyhine ön planda tutan bir yönetim şeklini sergilerler. Halkın çoğunluğunun yönetimden dışlanması ve eşitsizlik, fakirliği hem yaratır hem de kalıcı hale getirir. Düşük gelir elde etmeleri ve yetersiz kazançlara

sahip olmaları nedeniyle fakirler, durumlarını iyileştirecek kaynaklara, bilgiye ve fırsatlara erişim imkânından uzaktırlar. Kamu harcamalarının adaletsiz bir şekilde yapılması, eşit olmayan hukuk kuralları bir grubu diğerine karşı imtiyazlı hale getirir. Örneğin Bolivya'da fakirlik oranı, beyaz olmayanlarda beyazlara kıyasla iki kat fazladır. Vietnam'da fakirlerin yüzde 90'ını etnik azınlıkların yaşadığı bölgelerde yoğunlaşmıştır. Dışlanan halk, yöneticilere ve dolayısıyla devlete yabancılaşır ve devlet, halkın gözünde meşruiyetini kaybetmeye başlar. İnsanlar devlet dışındaki diğer unsurlara; klanlara, savaş ağalarına, cemaatlere bağlılıklarını transfer etmeye başlarlar. Bu da söz konusu devletin sosyo-ekonomik yapısını çeşitli kriz durumlarına karşı daha da kırılgan hale getirir (Hippler, 2006: 43-44; Rotberg, 2003: 9; Kaplan, 2014: 1-2).

Üçüncüsü, kırılgan devletler, kendi vatandaşlarına karşı kitlesel insan hakları ihlalleri yaparlar (Fraser, 2008: 9). II. Dünya Savaşından sonra milyonlarca insan devlet kaynaklı şiddetin mağduru olmuşlardır. Kamboçya'da Pol Pot'un Kızıl Khmer rejimi döneminde tahmini olarak üç yüz bin ile iki milyon arası insan öldürülmüştür. 1980'lerde yüzbinlerce Iraklı sivil, güvenlik güçleri tarafından öldürülmüştür. Rwanda'da 1994 yılında hükümet destekli soykırımda beş yüz bin ile bir milyon insan katledilmiştir. Dahası Bosna, Kosova ve Doğu Timor gibi pek çok yerde de bu insan hakları ihlalleri devam etmiştir (Freeman, 2008: 2). Evrensel ve bölgesel düzeylerde pek çok prosedür, mekanizma ve kurum, insan haklarını korumak için oluşturulmuştur. Ancak, kırılgan devlet örneklerinin gösterdiği gibi uluslararası hukukta insan haklarını koruma görevi, düzgün işleyen bir devlette mümkündür ve bu konuda devlete bağımlıdır. İnsan hakları öncelikle devletlerin eylemlerine karşı insanların haklarını savunur veya devletlere insan haklarıyla ilgili görevlerini yerine getirmelerine olan ihtiyacı hatırlatır. Ancak, devletin ve idari altyapının çöktüğü yerlerde bu haklar korunamaz (Thürer, 2008:6).

Dördüncüsü, kırılgan bir devletin en karakteristik yönü Weberyen anlamda şiddet kullanımı üzerindeki tekeli kaybetmesi ve iç savaşlarla boğuşmasıdır. Rotberg'e göre kırılganlığı etkileyen, Angola, Burundi ve Sudan örneklerinde olduğu gibi, şiddetin varlığından ziyade şiddetin sürekliliğidir. Kırılgan bir devlet, ülke üzerindeki kontrolünü kısmen kaybetmiştir. Resmi kurumlar, başkent

çevresi ile belli başlı yerler dışında etkili değildir. Rotberg'e göre bir ülkenin zayıflığı resmi hükümetin ülke topraklarının ne kadarını, özellikle geceleri, gerçekten kontrol edebilmesiyle ölçülebilir. Devlet otoritesi zayıfladıkça, suç oranları artar. Devletin baskısına maruz kalan insanlar da isyan etmeye başlayınca devletin güvenlik aygıtı da suç işleyen çeteler gibi davranmaya başlar ve hukuksuzluk gittikçe daha açık hale gelir. Bu durumda halk kendi güvenliğini devlet dışı unsurlara dayanarak sağlamaya çalışır (Rotberg, 2003: 5-6).

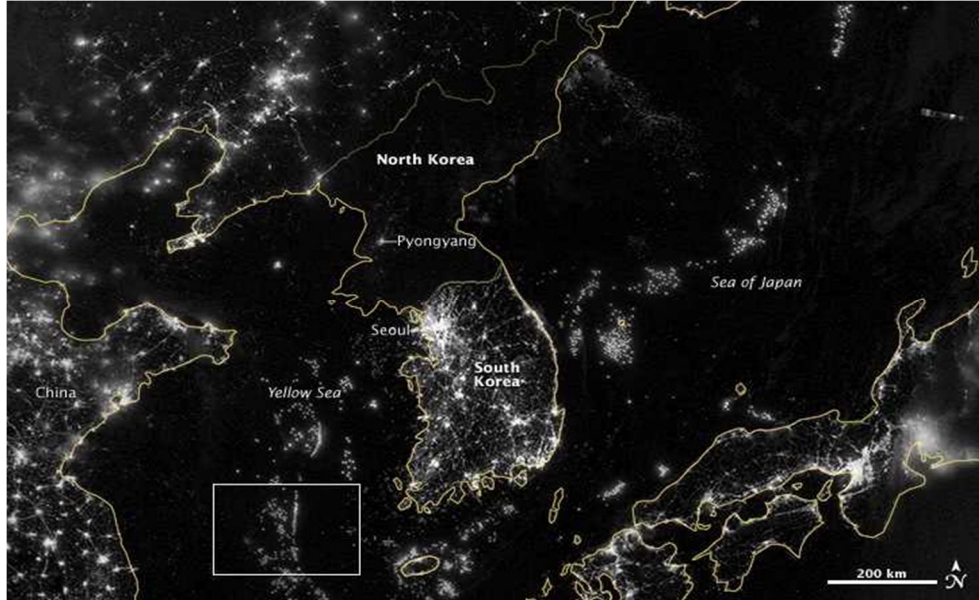
Beşincisi, demokratik normların tam olarak yerleşmediği kırılğan devletlerde, ülkeyi çeşitli dönemlerde yöneten elitler arasında hizipleşme görülmektedir. Bir grup elit iktidara geldiğinde, kendisine tehdit olarak algıladığı diğer grupları gayri meşru yollardan ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunabilir. Demokrasinin sadece adının var olduğu bu devletlerde, bir konuda iktidara muhalefet etmek "dış mihrakların oyunu" olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, muhalefette yer alan elitler de çoğu zaman masum olmayabilirler. İktidarı, seçim yoluyla elde etmek yerine demokrasi dışı güçleri siyasete müdahale için çağırmak, kırılğan devletlerde sık görülen bir durumdur. Ülkenin siyasi bir kriz içinde olması gerekçesi gösterilerek "orduyu göreve" çağırmak, söz konusu devletlerin kuruluşunda aktif bir rol oynayan ve kendisini ülkenin sahibi olarak gören ordudaki elitler için kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülür.

Son olarak, kırılğan devletlerde kamu kurumlarına ait binalar söz konusu devletin en lüks ve gösterişli binaları arasındadır. Kamu kurumları için ayrılan fonlar, bürokratik işlemleri hızlandıracak alet ve cihazların alımı yerine lüks mobilya ve aksesuarlar için veya son model makam araçları için harcanmaktadır. Bu yüzden, görüntü olarak son derece modern bir yapıya sahip olan bu kamu kurumları işlevsel olarak çok verimsizdirler.

1.2.4.2. Ekonomik Göstergeler

Kırılğan bir devlete yönelik ekonomi ile ilgili karakteristik yönlerden ilki, toplumdaki bazı grupların dışlanmışlıkları ile alakalıdır. Kırılğan bir devlette, belli bölgelerde yaşayan etnik veya dini grupların yönetimden, siyasal ve ekonomik hayattan dışlanmışlıkları, bu gruplar coğrafi olarak belli bir bölgede yaşadığı zaman

daha belirgindir. Bu durumu tespit etmek için pratik bir yöntem olarak uydulardan gece çekilen yeryüzü fotoğrafları kullanılabilir. Söz konusu gece fotoğraflarında ekonomik açıdan gelişmiş bölgeler ışıl ışıldır. Fakat ekonomik açıdan ihmal edilen bölgelerin fotoğraflarında belli başlı şehir merkezleri dışında karanlık, hakim renktir. Bu gece fotoğrafları, hem ülkeleri hem de bir ülke içinde yer alan bölgeleri ekonomik bağlamda karşılaştırmada kullanışlıdır. Kuzey Kore ve Güney Kore'ye ait gece fotoğrafları bu konuda güzel bir örnektir. NASA'nın (2014) çekmiş olduğu aşağıdaki gece fotoğrafında Güney Kore ışıl ışıl iken, Kuzey Kore'de başkent Pyongyang dışında her yer karanlıktır.

NASA (2014), "Korea and Yellow Sea", <http://earthobservatory.nasa.gov/IOTD/view.php?id=79796>, (Erişim Tarihi: 03.11.2014).

Kırılgan bir devlette, ülkenin bazı bölgelerinin az gelişmiş olmasını coğrafi faktörlere dayandırarak ele almak kısmen açıklayıcı olsa da söz konusu bölgede yaşayan insanların sadece ekonomik hayattan değil idari ve siyasi hayattan da dışlanması hiçbir gerekçe ile açıklanamayacak bir durumdur. Bu nedenle, dışlayıcı yönetim, kırılgan bir devletin en karakteristik yönüdür.

İkinci olarak, kırılgan devletler silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, lüks eşya kaçakçılığı ve savaş ekonomisine ev sahipliği yapabilir. Kırılgan devletler, geçirgen sınırları nedeniyle küçük ve hafif silahlar dâhil kaçakçılığın her türüne karşı uygun bir ortama sahiptir. Bu durum bölgesel güvensizliğin açık bir kaynağıdır. Silahlar, 1990'lar boyunca Balkanlarda, günümüzde ise Afganistan ve Pakistan arasında ve

pek çok Afrika ülkesinde yıllardır sınırlar arasında akıp gitmektedir. (Newman, 2009: 429-430). "Afganistan'da savaş hala kazançlı bir uğraştır. Savaşta büyümüş ve savaşa devam etmekten başka bir şey öğrenememiş bir nesil, askeri yeteneklerini savaş ağaları ve 'Antiterör İttifakı'nın hizmetine sunmaktan memnundur. Bu iki 'işveren' de askerlerine ve savaşçılara, örneğin, bir üniversite profesörünün kazandığından daha fazlasını ödemektedir." (Hippler, 2007: 82-83). Dünyada üretilen sert uyuşturucunun yüzde 95'i çatışma içindeki ülkelerde üretilmektedir (Newman, 2009: 430). Hükümet kontrolünün zayıf olduğu geniş arazilerde kokain ve eroin üretimi fakir halk için önemli bir geçim kaynağıdır. Dünyadaki eroin üretiminin yüzde 90'ı Afganistan'da gerçekleşmektedir ve yetersiz yönetimlerin olduğu Orta Asya ülkeleri veya Balkanlar üzerinden Avrupa'ya aktarılmaktadır (Huria, 2008: 2-3).

Son olarak, kırılğan devletlerde ekonomik yapı çok zayıftır. Ürettiğinden fazlasını tüketen toplumlarda, bütçe açıkları zamanla sürdürülemez bir hale gelir. Bütçe açıklarını kapatmak uğruna sağlık, eğitim ve araştırma-geliştirme faaliyetleri için yeterli bütçe ayrılmaz. Bu durum, toplumsal refahın azalmasına doğrudan etki eden bir unsurdur.

1.2.4.3. Sosyal Göstergeler

Kırılğan bir devlette, ulaşım ve iletişim altyapıları kötüdür. Eğitim sektöründe kitap, sınıf ve öğretmen gibi unsurlar yetersizdir. Devletin eğitim fonksiyonunu yerine getiremediği durumlarda eğitim hizmeti devletin kontrolünden çıkıp özel sektör veya cemaatler tarafından verilmektedir. Sağlık hizmetleri hastanelerin bakımsızlığından, tıbbi malzemelerin yokluğundan ve düzenli maaş alamayan ve niteliksiz sağlık personeli nedeniyle aksamaktadır (Rotberg, 2003: 7). Fukuyama, özellikle Sahra altı Afrika'da AIDS gibi salgınların önlenememesinde sağlık sektöründeki bu kısıtlılıklara dikkat çekmektedir. Ona göre, HIV virüsünü tedavi edici ilaçların sağlanmasına rağmen pek çok ülke, etkin tedavi sağlayacak kurumsal altyapıdan yoksun olduğu için AIDS ile mücadele başarısız olmuştur (Fukuyama, 2012a: 17-18).

Kırılgan devletlerde, doğal felaketler ekonomik kaosa neden olmaktadır. İhmal edilmişlik, halkın temel besin malzemelerine erişmesini imkânsızlaştırırken, bu durum kıtlığa neden olmaktadır. Yetersiz altyapıya sahip olan kırılgan devletler, uluslararası yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırmada sorunlar ile karşılaşmaktadır. Üstelik, yapılan uluslararası yardımların yozlaşmış yöneticiler tarafından başka amaçlarla kullanılması da durumu daha da kötüleştirmektedir. Çaresizlik içindeki insanların kendilerine yardım sunabilecek ülkelere doğru yönelmesi kaçınılmaz bir hal alır ve bu durum mülteci akımlarına neden olur (Rotberg, 2003: 8-9).

Son olarak, söz konusu ülkelerde ulaşım sektörü büyük oranda kara yoluna bağımlıdır. Hava yolu, demir yolu ve deniz yolu ile taşımacılıktan, toplumun elit bir kesimi dışında, faydalanan insan sayısı çok azdır.

Bir devlet; sosyal, ekonomik ve siyasi çerçevede yukarıda ifade edilen karakteristik özelliklerden biri veya daha fazlasını taşıyabilir. Mesela, demokratik katılımın görece zayıf olduğu bir toplumda, ülkeyi bir etnik veya dini grup yönetirken diğerlerini devlet yönetiminden dışlayabilir. Ülke yönetiminden dışlanan gruplar, kaçınılmaz bir şekilde ekonomik ve sosyal hayatta da ötekileştirilmiş olabilir. Demokratik haklarını elde etmek için isyan etmek zorunda kalan gruplar, söz konusu ülkeyi siyasi bir krize sokabilir. Küresel ekonomik sistem ise, bir ülkedeki ekonomik krizlere yönelik oldukça hassastır. Yabancı sermayenin siyasi krizle birlikte ülkeyi terketmesi beraberinde ekonomik krize yol açabilir. Kısacası, yukarıda bahsedilen kırılganlığa ilişkin karakteristik yönler birbiri ile iç içedir. Pek çok yönden bu karakteristik özellikleri barındıran bir devlette, söz konusu sorunlar bir bütün olarak çözülmedikçe kırılgan yapı varlığını devam ettirmeye uygun bir ortam bulabilir.

1.3. Kırılganlığın Nedenleri

Bir devletin kırılganlığı ve işlevlerini tamamen yerine getiremeyip çökmesi yukarıda da bahsedildiği gibi sadece kendi sınırları içerisinde sorunlara sebep olmuyor, bölgesel ve küresel düzeyde de etkileri olabiliyor. Bu nedenle bir devletin neden kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ve neden çöktüğünü anlamak en az bu sorunlar kadar önemlidir.

Eriksen; Stephen Krasner ve Robert Jackson'ın başını çektiği bir grubun yaklaşımına göre bir devletin kırılğanlığının nedeni, söz konusu devletin sınırlarını kontrol edememesi ve şiddet tekeli ni sürdürmemesi olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre, başarısızlık (failure), bir devletin kendisine atfedilen işlevleri yerine getirmedeki yetersizliği değildir. Bunun yerine, daha dar anlamda kırılğanlığın bir türüne ilişkindir, yani devlet teritoryal kontrol ve şiddet kullanımı tekeli ni kırılğandır (Eriksen, 2011: 232). Bir devletin kırılğan veya çökmüş olduğuna ilişkin, sınırlarını kontrol edememesi ve meşru şiddet tekeli ni kaybetmesinin gösterilmesi yanlış olmasa da eksik bir açıklamadır. Halkının gözünde meşruiyetini kaybetmiş, halka rağmen iktidar olan bir yönetimin, sınırlarını kontrol edebilmesi ve meşru şiddet tekeli ni sürdürebilmesi çok zordur. Çünkü, bir ülkede yaşayan insanların yönetime itaat etmelerinin gerekçesi şiddet tekeli değil, rıza unsurudur. Rızaya ve insan haklarına dayalı bir yönetime değil de baskı ve şiddete dayalı bir yönetimde Locke'un (1980) da ifade ettiği gibi devrim yapmak bir haktır. Bu nedenle, bir ülke içinde yaşanan şiddet olaylarına sadece güvenlik açısından ele almak eksik bir okuma yapmak demektir.

Krasner, geleneksel egemenliğin üç unsuru olduğunu savunuyor: Uluslararası hukuki egemenlik (international legal sovereignty), Westphalian egemenlik, iç egemenlik (domestic sovereignty). Uluslararası hukuki egemenliğin temel kuralı, bağımsız teritoryal varlıkları (entity) hukuken tanımaktır. Bu varlıklar böylece hangi anlaşmalara veya sözleşmelere katılacaklarını özgürce seçebilme hakkına sahip olur. Krasner'e göre, pratikte bu kural geniş çapta uygulanmasına rağmen evrensel olarak kabul edilmemektedir. Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın Soğuk Savaş boyunca hukuken bağımsız olmamasına rağmen tanınması veya 1949 ve 1970'ler arasında hukuken bağımsız olmasına rağmen Çin Halk Cumhuriyeti'nin tanınmaması bu duruma örnek gösterilebilir. Westphalian egemenliğin temel kuralı diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmekten sakınmaktır. Her devletin kendi iç otorite yapılarına karar verme hakkı vardır. Krasner'e göre, pratikte Westphalian egemenlik sıklıkla ihlal edilmektedir. İç egemenlik ise bir ülkedeki en üst idari otoritenin devlet olmasıdır. Krasner'e göre egemenliğin bu üç unsurundan biri veya bir kaçının yokluğu, devlet çöküşüne (state failure) neden olmaktadır. Ancak, pratikte uluslararası hukuki

egemenlik ve Westphalian egemenlik verili kabul edildiği için kırılabilirlik iç egemenliğin bozulması şeklini almaktadır. Krasner bu duruma, Somali'nin devlet kurumlarına sahip olmamasına rağmen hala uluslararası olarak tanınmış bir varlık olmasını örnek gösteriyor. (Krasner, 2004: 87-88; Eriksen, 2011: 233).

Jackson, post-kolonyal devletleri ele alırken negatif egemenlik ve pozitif egemenlik adını verdiği kavramları kullanmaktadır. Post-kolonyal devletler bağımsız olduklarında diğer devletler tarafından tanınmışlardır. Böylece uluslararası hukukun bir parçası olup uluslararası örgütlere katılma; diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurma hakkını ve dış müdahale olmaksızın kendi iç işlerini yürütme hakkı elde etmişlerdir. Jackson buna negatif egemenlik adını verir. Diğer taraftan, Jackson'a göre, pek çok devlet onun pozitif egemenlik dediği şeyden yoksundur. Pozitif egemenliğe sahip bir devlet, sadece iç işlerine karışmama veya diğer hukuki bağımsızlıklardan yararlanmaz, aynı zamanda vatandaşlarına kamu hizmetleri sağlayacak araçlara da sahiptir. Jackson, konsolidasyonlarını tamamlamış Batılı devletlerin pozitif egemenliğe sahip olduğunu; ama post-kolonyal devletlerin geleneksel olarak bir devletin insanlarına sunması beklenen pek çok imkânı sağlayamadığını savunmaktadır. Jackson, bu devletleri "devletimsi (quasi-state)" olarak nitelemektedir. Devletimsilerin hükümetleri genellikle, insan haklarını koruyacak ve sosyo-ekonomik refahı sağlayacak siyasi irade, kurumsal otorite ve organize iktidar bağlamında yetersizdir. Jackson'a göre, II. Dünya Savaşı sonrası gittikçe yaygınlaşan anti-kolonyalizm, self determinasyon ve eşitlikçi (egalitarian) ilkeler nedeniyle pek çok kolonyal devlet, sınırları üzerinde kısıtlı bir kontrole, ülke içinde kötü örgütlenmesine ve meşruiyet sorunları yaşamasına rağmen bağımsız oldu. Jackson'a göre, bu devletlerin varlıklarını sürdürme nedeni, aldığı dış yardımlardan ziyade negatif egemenliğe sahip olmasıdır (Jackson, 1996: 21-31). Jackson, post-kolonyal devletleri analiz ederken başarısız devlet veya kırılabilir devlet vb. kavramları kullanmamasına rağmen kullandığı devletimsi kavramı aynı anlama sahiptir (Eriksen, 2011: 233).

Brooks'a göre devletlerin başarısız, aksayan, zayıf, kırılabilir vb sıfatları almalarının nedeni aslında hiç bir zaman işleyen bir devlet mekanizmasına sahip olmamalarıdır. Brooks'a göre modern devlet Avrupa'da doğdu ve bir kaç yüzyıl

içinde konsolide oldu. Ancak bunu kan ve şiddetle yaptı. Avrupalılar bu devlet yapısını sömürgelerine taşımak istedi (Brooks, 2005: 1169). Kolonyal güçler Afrika'da olduğu gibi, ortak özelliklere sahip olmayan çeşitli halkların yaşadığı toprakları birleştirilerek sömürgeler kurmuştur. Bu farklı halkları bir arada tutacak bir sosyal kimlik oluşturmak için tek bir dil, yasalar ve yönetimler oluşturdular ve böylece sömürge yönetimleri o bölgeleri kontrol altına almaya çalıştı (Sutton, 2012: 75). Kolonyal güçler Kuzey Amerika kıtasında bunu kısmen başardı. Ancak Afrika, Asya ve Latin Amerika'da bunu yaparken direnç ile karşılaştı. Modern devlet bu kıtalarda sadece şekilsel olarak var oldu. Kolonyal ve emperyal güçler tarafından çizilen sınırlar içerisinde bu devletler tertipli haritalar oluşturdular ve BM'de koltuklara sahip oldular. Ama işlevsel olarak modern bir devlete en başından beri sahip değillerdi. Brooks'a göre, Afganistan hiç bir zaman işleyen bir modern devlet olmadı, aynı şekilde ne Sierra Leone ne Somali ne de çeşitli sıfatlar ile nitelenen diğer devletler. Bu nedenle zayıf, başarısız, kırılğan aksayan vb devletler en başından beri vardı (Brooks, 1167-1172).

Thürer'e göre kırılğan devletler aslında 3. Dünya Ülkeleridir ve üç jeopolitik faktörden etkilenmişlerdir. Birincisi, Soğuk Savaş boyunca toplumsal temelleri sığ olan rejimlerin süper güçler desteğiyle iktidarlarını suni olarak sürdürmesidir. Soğuk Savaş boyunca süper güçler gerek silah sağlayarak gerekse de kuvvet kullanarak ülkenin bütünlüğünü koruyan ideoloji temelli iktidar yapılarına destek vererek bu devletleri kendileri için potansiyel müttefik olarak gördükleri için desteklediler. İkincisi, kolonyal rejimlerin kötü mirasıdır. Kolonyalizm, geleneksel sosyal yapıları yok ederken yerine devletin temeli olacak Batılı anayasal kurumları ve bir kimliği koyamamıştır. Son olarak, devleti sağlam bir temel üzerine oturtacak ulus inşası süreci, modernizmin sosyal ve coğrafi hareketliliği nedeniyle gerçekleşmemiştir (Thürer, 1999).

Hippler'e göre bir devletin çeşitli etnik, linguistik ve dini gruplara sahip olması onun kırılğanlığını etkileyen bir unsur değildir. Ona göre kırılğanlığa sebep olan toplumdaki bir kesimin diğerleri aleyhine iktidardan faydalanması ve geride kalan çoğunluğun ülke yönetiminden dışlanmasıdır (Hippler, 2006: 43). Kırılğan devletlerde, bireyler devletten ziyade atalarının da yaptığı gibi bir kabileye, dini

lidere veya bir klana sadakat hissetmeleri daha muhtemeldir. Gruplar, resmi kurumları kendi bencil çıkarları uğruna kullanmak için rekabet ederler. Eğer bir grup, devlet aygıtlarının kontrolünü ele geçirirse, kendi üyelerini önemli devlet görevlerine yerleştirir ve devletin kaynaklarını sömürür. Büyüme için artırıcı politikalar formüle etmek yerine, yönetici elitler gelir üretici varlıklara el koymaya çalışır, piyasaları kısıtlar, bazı grupların oy kullanma hakkını elinden alır ve yabancılardan daha fazla yardım almak için onları kandırırlar (Kaplan, 2009: 470). Hippler, bu konuda Somali'nin iyi bir örnek olduğunu ifade etmektedir. Siad Barre diktatörlüğü altında Somali, güçlü devlet aygıtları ile yönetildi. Ancak Barre yönetimi, Somali halkının tamamını değil küçük bir kısmını temsil etti. Bu devlet güçlüydü ama yüksek performansı veya etkinliğinden değil kitleleri baskı altına alması nedeniyle güçlüydü. Etnik olarak Somali geçmişte oldukça homojendi, hala da öyle. Nüfusun yüzde 98-99'u Somali dilini konuşur ve Sünni Müslümanlardır. Ancak, Somali toplumu klanlar ve alt-klanlar şeklinde parçalara ayrılmıştır. Siad Barre yönetiminde, bazı klanlar devlet kurumlarından yararlanırken geride kalan büyük çoğunluk dışlanmıştır (Hippler, 2006: 43).

Helman ve Ratner'e göre, bir devletin kırılabilirliğinin veya çökmesinin nedeni, 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsız devletlerin sayısında yaşanan artıştır (Helman ve Ratner, 1993: 3). II. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Afrika kıtası'nın büyük bir bölümü Avrupalı emperyal güçlerin kontrolü altındaydı. Kısa vadede kimse Afrikalıların tamamının bağımsız devletler kuracaklarını tahmin etmiyordu. Ancak yirmi yıl içinde neredeyse tüm kolonyal güçler Afrika'dan çıktı ve kıtadaki çoğu ülke bağımsızlığını ilan etti (Best vd., 2012: 439). Helman ve Ratner'e göre, bağımsızlık verilen veya elde eden çoğunluğu Afrikalı ve Güney Asyalı devletler, sağlam kurumsal yapılara sahip olmamalarına rağmen Soğuk Savaş bu devletlerin yönetimlerini bir şekilde ayakta tutmuştur. Helman ve Ratner'e göre, yeni devletleri karakterize eden sistemik yozlaşmalara rağmen süper güçler bu devletlere kendilerine müttefik olacakları gerekçesiyle dış yardım sağlamışlardır. Soğuk Savaşta, Güney Vietnam, Zaire (şimdiki Demokratik Kongo Cumhuriyeti), ve 1977 sonrası Somali ABD yardımları alırken; Küba, Afganistan, 1974 sonrası Etiyopya gibi Afrikalı devletler ise Sovyet yardımları almışlardır. Zamanla, bu genç

devletlerin karşılaştıkları zorluklar ağır basmaya başlamıştır ve 1980'lerin sonlarına doğru azalmaya başlayan yardımlar bu ülkelerin kusurlarını ortaya çıkarmaya başlamıştır (Helman ve Ratner, 1993: 3-4). Helman ve Ratner, Soğuk Savaş'ın bazı ülkelerin zayıf ve kırılğan devlet yapılarının ortaya çıkmasını geciktirme noktasında haklı olabilirler ama, kolonyal devletlerin zamanından önce bağımsız olduklarını iddia etmeleri, oryantalist bir bakış açısını yansıtmaktadır. Batı dışı dünyayı modernleştirmek misyonunu beyaz adamın yükü(mlülüğü) (white man's burden) olarak gören bu bakış açısı, doğu toplumlarının kendi çabalarıyla gelişebileceğine kuşku ile yaklaşır. Helman ve Ratner'in devletlerin kırılğanlığına ilişkin bu açıklaması Batı merkezli bir bakış açısı olsa da Soğuk Savaş'ın kırılğan bir yapıya sahip devletler üzerindeki etkisi konusunda yerinde bir tespit yapmışlardır.

Somali'deki baskıcı ve asalak sistem, varlığını yurt dışından gelen kaynak akışı ile sürdürebilmiştir. Kaynak akışı Soğuk Savaş boyunca devam etmiş ve bu durum devlet aygıtını güçlendirerek vatandaşlarından büyük ölçüde kopuk hale getirmiştir. Soğuk Savaş sona erdiğinde bu rant dağıtımını sona erdi, devlet zayıfladı ve kaynakların dağıtımını hususunda çatışmaları artırdı (Hippler, 2006: 43). Ancak Helman ve Ratner'e göre, ekonomik zorluklar yaşayan post-kolonyal devletlerin çoğu, durağan bir hayat standardı ile ağır bir ekonomik yükü üzerlerinde taşımalarına rağmen hükümetlerinin çökmesi ile karşılaşmamıştır (Helman ve Ratner, 1993: 4).

Rotberg'e göre, yöneticilerin devlet için değil de kendileri ve hısımları için çalıştıkları algılandığında halk nazarında hem yöneticilerin hem de devletin meşruiyeti kaybolur. Çoğunluğu oluşturan grup dışlanırken, devletin giderek ayrıcalıklı bir sınıfa veya gruba ait olduğu inancı yaygınlaşır. Vatandaşları birbirine bağlayan toplum sözleşmesi yok olur ve çeşitli gruplar devlete güvenmemeye başlar. Doğal olarak vatandaşlar ait olduklarını hissettikleri kesimlere ve topluluklara giderek daha fazla sadakat duymaya başlarlar; çünkü güvensizlik durumunda bir sığınak ve ekonomik kaynaklara erişmede bir fırsat olarak artık devlete güvenmemektedirler (Rotberg, 2003: 9). Vatandaşların devlete olan sadakatlerini başka unsurlara transfer etmesi, Somali'de yönetimden dışlanmış ve kaynaklardan yararlanması engellenmiş klanların ve alt-klanların neden silahları eline alıp devlet aygıtlarını ele geçirmek istediklerini açıklamaktadır. Bu klanların devleti ele

geçirmek istemelerinin nedeni, devleti tüm topluma hizmet eder hale getirmek istemeleri yüzünden değildi. Amaçları kendilerini zengin etmek ve iktidarı elde etmek içindi. Doğal olarak, rekabet içindeki klanlar şiddete başvurarak bu duruma karşılık vermeye teşvik edildi. Sonuç olarak, devlet diğer savaşı hizipler gibi iç savaşın bir parçası ve tarafı haline gelip devlet olma karakterini kaybetti ve parçalanmaya başladı (Hippler, 2006: 43). Dışlanmış gruplar devleti baskı unsuru ve yabancı olarak algılamaya başladı. "Ulusal" ideoloji tüm güvenilirliğini tüketti; çünkü artık açık bir şekilde baskıcı bir devlet için bahane olarak görülüyordu. (Hippler, 2006: 43-44).

Zartman'a göre Afrika'daki devletlerin çökmesinin nedeni, Batı tarzı kurumların ve devlet anlayışının Afrika'ya uygun olmadığı veya Batı tarzı devlet kurumlarının Afrika'da başarısız olması da değildir. Esas neden, kamu hizmetlerini sağlamakla yükümlü devlet kurumlarını yönetenlerin işlevlerini yerine getirirken sergilediği kötü performanstır (Zartman, 1995: 6). Zartman'a göre devletlerin çökmesinin bir diğer nedeni yöneticilerin tiranlaşmasıdır. Devlet kontrol gücünü abartırsa, insanların rızaya dayalı sadakatini ve halkının meşrulaştırıcı desteğini kaybeder. Zartman'a göre, Uganda'da İdi Amin, Somali'de Siyad Barre, Zaire'de Mobutu Sese Seko gibi liderlerin otoriter ve tiran yönetimleri bu ülkelerin çökmesinde kısmen payları vardır (Zartman, 1995: 7).

Eriksen de Soğuk Savaş boyunca süper güçlerin rant dağıtımının post-kolonyal devletlerin kırılğan yapılarına katkıda bulunduğunu ifade ediyor. Rant dağıtımı nedeniyle bu devletler, gelişmiş bir idari yapı gerektiren vergi toplama sistemleri kurmak ve doğal olarak kendi öz kaynaklarına dayalı bir ekonomik büyüme yerine dış yardımlara bağımlı rantiyer devletler haline gelmiştir (Eriksen, 2011: 244). Gökçe'nin de belirttiği gibi "[d]ış kaynak sağlayan iktidarların, devleti, yani kamu yönetimi sistemini güçlendirme gibi bir kaygıları yoktur." (Gökçe, 2006: 354). Bu durum, devletlere kendi toplumlarından görece özerk hale getirerek bir tür ekonomik özgürlük verdi. Eriksen'e göre, Post-kolonyal devletler bu durumu 1980'lere kadar devam ettirebildi. Ancak, neo-liberal ekonomik sistemin yaygınlaşmasıyla beraber bu devletler ekonomik reformlar yapmak zorunda kaldılar. Patrimonyal yönetim yapısına ve zayıf ekonomik temellere sahip olan bu devletler düşüşe geçtiler. Kamu

harcamalarını kısımaya, personel sayısını azaltmaya ve dış ticareti liberalleştirmeye mecbur kaldılar ve bu da devlet kapasitesini erozyona uğrattı (Eriksen, 2011: 244). Meşruiyetini Keynesyen refah devleti üzerine kuran post-kolonyal devletlerde halk büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Onlar devlet olmakla ekonomik sorunlarını çözebileceklerine umut ediyorlardı (Doğan, 2008: 164). Sonuçta halkın ekonomik açıdan beklentilerinin karşılanamaması bu insanların devlete olan sadakatini zayıflattı ve devleti daha da kırılgan hale getirdi.

Küresel ticaretin artması, ekonomik ve teknolojik gelişme, bilgi devrimi, iletişim ve seyahatin gittikçe kolaylaşması gibi yararları olmasına rağmen küreselleşmenin devletin kırılganlığın önemli bir bileşeni olarak görülmektedir. Neo-liberal ekonomik politikalar, devletlerin kapasitesini ve kamu hizmetleri sağlamasını zayıflatmıştır ki bunlar kırılgan devletlerde zaten yetersiz bir seviyededir (Newman, 2009: 424; Fraser, 2008: 10). Gelişmiş ve gelişmekte olan dünya arasındaki refah uçurumunun artması, gerginlikleri artırmaktadır. Önceden birbirlerinden uzak olan farklı insanlar ve kültürlerin artan yakınlığı anlaşmazlıkları daha da şiddetlendirmiştir. HIV/AIDS gibi salgın hastalıklar, ulaşımdaki kolaylıkla birlikte diğer ülkeleri de tehdit etmektedir. Bilgi devrimi ve teknolojinin yayılması şiddete uygun ortam hazırlamıştır. Fraser'a göre yukarıda sayılan gelişmeler Güney ülkeleri için göz korkutucudur. Fakirlik ve doğal kaynak yetersizliği, yolsuzluk, liyakatsiz ve keyfi yönetim gibi sorunlar ile karşı karşıya olan ülkeler küreselleşmenin bu etkilerine uygun bir cevap vermekte yetersizdirler (Fraser, 2008: 10).

Huria'ya göre ise, 3. Dünya Ülkelerindeki teorisyenler, devlet kırılganlığının nedenini kolonyalizmin kötü mirasına ve süper güçlerin müdahalelerine bağlamaktadır. Onlara göre devletler bu kötü durumlarından tek başlarına sorumlu değildir. Örnek olarak ise Afganistan'a yapılan Sovyet ve ABD müdahaleleri sonucu devletin istikrarsızlaştırılmasını gösterilmektedir. Afganistan bu yüzden Barış Fonu'nun (the Fund For Peace) kırılgan devlet indeksinde en kötü on ülke arasında gösterilmektedir (Huria, 2008: 3, Fund for Peace, 2015a).

Başarısızlığın nedenlerini açıklamaya çalışan akademisyenlerin her biri, bir devleti kırılgan hale getiren faktörlerin her birine ayrı ayrı dikkati çekmektedir.

Kırılgan devletlerin önemli bir kısmının üçüncü dünya ülkeleri olması, söz konusu devletlerin kırılgan bir karaktere sahip olmasında uluslararası sistemin olumsuz etkilerinin olduğunun açık bir göstergesi olduğu iddia edilebilir. Brooks'un bakış açısı bu noktada oldukça mantıklıdır. Çeşitli pejoratif sıfatlar ile nitelenen devletler, aslında hiçbir zaman işleyen bir devlet aygıtına, demokratik ve insan haklarına saygılı bir yönetime sahip olamadılar. Soğuk Savaş dönemi, söz konusu devletlerin kırılgan yapılarının köklü reformlarla sağlamlaştırmasına imkan vermedi. Soğuk Savaşın sona ermesi ile, kırılgan devletlerin bir kısmı çökmüş devlet statüsüne düşmüştür. Somali, eski Yugoslavya ve Afganistan gibi. Bir kısmı ise, kırılgan yapılarına rağmen iyi kötü statükolarını devam ettirebilmiştir. Kuzey Kore, Pakistan gibi.

1.4.Kırılgan Devlet Meselesi Neden Önemli?

Kırılgan devlet meselesinin 1990'lardan itibaren hem uluslararası politikada hem de akademide yoğun bir şekilde tartışılmasının esas sebebi Westphalian sistemin temel varsayımlarına meydan okumasıdır. Kırılgan devletlerin kendileri ve diğer devletler için yarattığı sorunlar, geleneksel egemenlik anlayışını (devletlerin egemen eşitliği ve ülkelerin iç işlerine karışmama ilkelerini) aşındırmıştır. 11 Eylül sonrası ABD'nin uluslararası koalisyon eşliğinde Afganistan'ı işgal etmesi ve 1990'larda Somali, Haiti, Kamboçya ve Balkanlarda yapılan insani amaçlı müdahaleler devletlerin egemen eşitliği ve iç işlerine karışmama ilkelerinin yıpranmasına neden olmuştur (Fukuyama, 2012a: 132-133).

Saving Failed States başlıklı makalelerinde Helman ve Ratner, uluslararası hukuktaki egemenlik kavramının kötü tanımlanmış ve sınırları olmayan bir kavram olduğunu ifade edip buna "egemenlik tılsımı" adını veriyorlar. Helman ve Ratner'e göre, 1945 sonrası bağımsızlığını kazanmış devletler geleneksel egemenlik kavramına büyük önem atfetmişlerdir. Bu ülkeler, insani yardım veya BM Barışı Koruma (peacekeeping) operasyonları gibi egemenliklerine yönelik algılanan tehditlere karşı çabucak tepki vermektedirler. Bu devletler, koşulsuz egemenlik doktrinini daha güçlü devletlerin zarar verici girişimlerine karşı bir kalkan olarak görmektedir (Helman ve Ratner, 1993: 9-10).

Krasner, geleneksel egemenlik anlayışının teoride nadiren sorgulanmasına rağmen pratikte sıklıkla ihlal edildiğini ifade etmektedir (Krasner, 2004: 85). Thüerer'e göre dünyada herhangi bölgede bir devletin çökmesi uluslararası toplum için bir sorun olarak görülmektedir. Çünkü bir bütün olarak uluslararası sistem, üyelerinden birinin bütün fonksiyonlarını kaybetmesini kendisi için bir tehlike olarak görmektedir (Thüerer, 1999). Devletlerin egemen eşitliği ve rızasına dayalı bir sistemin varlığını kabul eden bir uluslararası düzende, işlevlerini yerine getiremeyen hükümetlere sahip toplumlar çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Onlar anlaşmalar yapamazlar veya yaptıkları anlaşmalara sadık kalamazlar; gittikçe yoğunlaşan uluslararası ticarete, çevre ve insan hakları ile ilgili anlaşmalara ve kurumlara katılamazlar; kendi vatandaşları ve yabancılar arasındaki sözleşmeleri yürürlüğe koyamazlar veya mülkiyet haklarını koruyamazlar (Brooks, 2005: 1162).

Newman'a göre, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra, yapılan pek çok çalışmada, yerel ve küresel hedeflere saldırılar yapan silahlı örgütlerin kırılğan devletlerde ortaya çıkmasını ve faaliyette bulunmasını kolaylaştıran bir çevre olduğu iddiası yaygındır. Bu iddianın örnekleri ise Afganistan, Pakistan, Somali ve Sudan'dır. Bu argümana göre silahlı gurupların en güçlü olduğu yerler devletlerin en zayıf olduğu yerlerdir ve kırılğan devletler bu örgütlere üreme alanı ve sığınaktır. Kırılğan devletler ile şiddete başvuran örgütler arasında var olduğu kabul edilen bağlantının bir kaç varsayımı vardır: Silahlı gruplar; kamu otoritesi boşluğu olan, işleyen ve efektif bir adli ve kolluk kurumları olmayan bir çevreye sahip devletlerde rahatça yeni eleman bulabilir, eğitebilir ve yerel veya küresel hedeflere saldırı planları yapabilirler. Bu gruplar denetim olmadan, müdahale edilmeden ve engellenmeden bu devletlerde, işleyen bir devlete nazaran daha kolay faaliyette bulunabilirler (Newman, 2009: 431).

Kırılğan devletler, aynı zamanda salgın hastalıklara ve epidemiklere karşı çaresizdirler, çünkü hükümetleri kamusal hijyene ve sağlık sistemine çok az yatırım yapmıştır (Huria, 2008: 3). Patrick'e göre, kırılğan devletler yeni pandemiklerin ortaya çıkmasında önemli bir üreme kaynağıdır ve bu hastalıklara cevap verecek yeterli kapasitenin olmaması, küresel sağlığı tehdit etmektedir (Patrick, 2006: 40).

Kırılgan devletler, yönetim ve politika yapılarının zayıflaması nedeniyle sınırlarını kontrol edememektedir ve bu sınırlardan mülteci akınları ve şiddetin yayılması gibi sorunlar komşu ülkeleri ve bölgeyi de istikrarsızlaştırabilir (Huria, 2008: 3). İşleyen kurumların yokluğu ve hesap vermekle sorumlu hükümetlerin olmaması nedeniyle saldırgan hükümetler iktidara gelebilir. Bu hükümetler devletlerin egemen eşitliği imtiyazlarını kötüye kullanarak bölgesel güvenlik için tehdit oluşturabilirler (Newman, 2009: 430). Örnek vermek gerekirse, 1980'lerde ve 1990'larda Afganistan'dan Pakistan'a doğru mülteci akınları Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve politik yapısını sarsmıştır. Pakistan'daki bu karışıklıkta doğan Taliban gibi örgütler sadece Pakistan ve Afganistan'ı değil, 11 Eylül saldırılarında görüldüğü gibi, küresel sistem açısından da tehditler oluşturabilir (Newman, 2009: 429).

Egemenlikte yaşanan yetersizlikler aynı zamanda sınır aşan suç meselesinde de sorunlaneden olabilir. Uyuşturucu kaçakçılığının kontrolü her durumda çok zordur (Krasner, 2004: 94), ancak kırılgan devletler uygun arazi ve iklimiyle yasadışı uyuşturucu ekimi, üretilmesi ve nakliyesi için ideal bir politik çevreye sahiptir (Nguyen, 2005: 8). Yasadışı uyuşturucu üretiminin yüzde 95'i iç kargaşanın olduğu yerlerde gerçekleşmektedir. Mesela, Marxist bir yasadışı örgüt olan Kolombiyalı Devrimci Silahlı Güçleri (FARC), Kolombiya'da geniş bölgeler üzerinde kontrol sahibidir ve ABD'ye giren yasadışı uyuşturucunun ana kaynaklarından biridir. 1990'ların sonlarında Afganistan, Taliban yönetiminin yasaklamasına rağmen dünya haşhaş üretiminin yüzde 75'ine sahipti. Rejim yıkıldıktan ve Kabil'de yeni yönetim kurulduktan sonra üretim tekrar canlandı, çünkü yeni yönetim ülkenin genelinde sınırlı kontrol gücüne sahipti (Krasner, 2004: 94-95).

Kırılgan devletler; Bosna, Kosova ve Rwanda'da görüldüğü gibi, kendi vatandaşlarına karşı kitlesel insan hakları ihlallerinin failleridir (Fraser, 2008: 9). Soğuk Savaş sonrası dönemde pek çok insani felaket gerçekleşmiştir ve bunlardan en bilinen örneği 1994 yılında Rwanda'da yaklaşık 800.000 kişinin katledilmesidir. Krasner'e göre, gelişmiş demokrasilerde vatandaşların insani krizlerle ilgilenmektedirler. Bu durum, insani müdahale konusunda siyasi liderler üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaktadır (Krasner, 2004: 94). Bu geniş çaplı insan hakları ihlallerine karşı, 2005 yılında BM "Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi"nde kabul edilen

"Koruma Sorumluluğu (the Responsibility to Protect)" doktrinine göre, bir hükümet insanlarına kötü davranır veya onları koruyamazsa, uluslararası toplumun sivilleri korumak konusunda ahlaki ve hukuki sorumluluğu vardır (Fraser, 2008: 9; Krasner, 2004: 95). Fukuyamanın da belirttiği gibi "Sırbistan'ın Miloseviç'i gibi diktatörler ve insan hakları ihlalcileri, işledikleri insanlık suçları karşısında kendilerini korumak için egemenlik ilkesinin arkasına sığınamayacaklardı[r]." (Fukuyama, 2012a: 133).

Kırılgan bir devlet, sadece uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek kadar kötü bir duruma geldiğinde uluslararası gündemin üst sıralarına çıkmaktadır. Yani, kırılgan devlet düzeyinden çökmüş devlet düzeyine düştüğünde dikkatleri çekmektedir. Uluslararası sistemde sosyo-ekonomik ve siyasi yapının gittikçe birbirine bağımlı hale geldiği bir ortamda, bir devlette yaşanan krizler diğer toplumları da etkilemektedir. Çökmüş bir devlet, ne uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmekte ne de vatandaşlarının hayatlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini koruyabilmektedir. Bu nedenle kırılgan bir devletin, çökmüş bir devlet haline gelmeden, ihtiyaç duyduğu yapısal reformları yapması için uluslararası toplumun destek vermesi gerekmektedir.

1.5. Kırılgan Devletlerin Sınıflandırılması ve Kırılganlık İndeksleri

1990'lardangünümüze literatürde ve politika çevrelerinde pek çok devlet kırılgan, zayıf, çökmüş vb çeşitli sıfatlarla tanımlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda farklı bağlamlarda kullanılabilecek açık ve net bir tanımlamanın yapılamadığı gibi hangi göstergelerin bir devletin kırılganlığı için ölçü olarak kabul edileceğine ilişkin de bir uzlaşma yoktur. Dolayısıyla üzerinde uzlaşmış bir kırılgan devlet listesi de bulunmamaktadır (Newman, 2009: 426; DFID, 2005: 7). Dünya Bankası (World Bank), Barış Fonu (Fund For Peace), Siyasi İstikrarsızlık Çalışma Grubu (Political Instability Task Force), Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı (DFID) gibi araştırma ve uzmanlık kuruluşları, devletler ile ilgili raporlar hazırlamaktadır (Öğüt, 2013: 168). Söz konusu rapor ve indekslerde kırılganlığa ilişkin göstergelerde farklılıklar olmasına rağmen ortak noktaları, işlevlerini yerine getirmekte zorlanan devletlerin belirtilerine odaklanmalarıdır (Newman, 2009: 426).

Söz konusu araştırmalar arasında en çok atıfta bulunanı Barış Fonu tarafından hazırlanan ve Foreign Policy dergisinde yıllık olarak yayınlanan Kırılgan Devlet İndeksi'dir (Fragile State Index). 2005 yılından beri Başarısız Devlet İndeksleri (Failed State Index) hazırlayan Barış Fonu, 2014 yılında indeksin adını Kırılgan Devlet İndeksi olarak değiştirmiştir.Devletleri istikrarına ve kapasitesine göre sıralayan listeler yayınlayan indekste sosyal, ekonomik ve siyasi göstergeler kullanılmaktadır. 2013 yılındaki indekste 178 ÷lke sıralanmaktadır. İndekste yüksek değerler söz konusu devletin daha kırılgan olduğunu ifade ederken daha düşük değer daha iyi devlet kapasitesini göstermektedir (Fund for Peace, 2015a).

Siyasi Göstergeler	Ekonomik Göstergeler	Sosyal Göstergeler
Devletin meşruiyeti (seçim süreci ve hükümet performansı gibi demokrasi kapasitesine ilişkin ölçüler ve yozlaşma)	Eşit olmayan ekonomik kalkınma (ekonomik kalkınmanın farklı etnik ve dini gruplar ile bölgeler arasında dengesiz dağılımı)	Artan demografik baskılar (temel gıda yetersizliği, nüfusun artması ve ölüm oranı gibi nüfusa ilişkin kaygılar)
Kamu hizmetleri (eğitim, sosyal güvenlik ve sağlık gibi hizmetlerin sağlanması)	Fakirlik ve ekonomik gerileme	mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler
İnsan hakları ve hukukun üstünlüğü		insan ve beyin göçü (÷lkenin dışına mültecilerin ve eğitimli insanların göç etmesi)
Güvenlik aygıtları (iç çatışma ve devlet dışı silahlı grupların çoğalması)		
Dış müdahale (dış yardımlar, yaptırımlar veya işgal gibi maruz kalınan dış müdahaleler)		
Hizipleşmiş elitler (yerel ve ulusal liderler arasında çatışma ve rekabet)		

Devlet Kırılganlığı İndeksi(The State Fragility Index) ve Matriksi, Sistemik Barış Merkezi (Center For Systemic Peace) tarafından hazırlanmaktadır. Nüfusu 500,000'in üzerinde olan tüm bağımsız devletlerin yer aldığı indekste 2013 yılında 167 devlet ele alınmıştır. Kırılganlık Matriksi, devletleri Etkinlik (Efectiveness) ve Meşruiyet (Legitimacy) bağlamında dört boyutta değerlendirmektedir: Güvenlik boyutu, politika boyutu, ekonomik boyut ve sosyal boyut. İndekste daha yüksek puan daha fazla kırılganlık anlamına gelmektedir. En yüksek puan 24, en düşük puan ise 0'dır (Marshall ve Cole, 2014: 51).

Güvenlik etkinliği	Siyasi etkinlik	Ekonomik etkinlik	Sosyal etkinlik
Güvenlik meşruiyeti	Siyasi meşruiyet	Ekonomik meşruiyet	Sosyal meşruiyet

Siyasi İstikrarsızlık Çalışma Grubu (Political Instability Task Force (PITF)), 1994 yılında Amerikan hükümetinin teşvikiyle oluşturulmuş ve Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) fonladığı ABD'de çeşitli üniversitelerden bilim adamlarının bir araya geldiği bir çalışma grubudur. 2003 yılına kadar adı Devlet Başarısızlığı Çalışma Grubu'ydü (State Failure Task Force) (Center for Global Policy, 2014a). PITF, devletbaşarısızlığını ve çökmesini dörde ayırarak elealmaktadır: Devrim savaşları, etnik savaşlar, muhalif rejim değişikliği vesoykırım. PITF, muhalif rejim değişikliğini ele alırken Polity adını verdiği bir indeks kullanıyor. Bu indekste demokrasiye geçişleri ele almıyor. Demokratik bir yönetimden daha otoriter bir rejime geçiş gibi olumsuz durumları analiz etmeye çalışıyor. İndekste nüfusları 500,000'in üzerinde olan bağımsız devletlerin hükümetleri eksi 10 (tam otokrasi) ile artı 10 (tam demokrasi) arasında derecelendirilerek sıralanmaktadır. İndeks, bir devlette hiç bir yönetim organının bulunmadığı dönemleri fetret dönemi olarak adlandırmakta ve bu durumu eksi 77 kodu ile ifade etmektedir (Center for Global Policy, 2014b).

Devletlerin kırılğanlığına ilişkin indeksler ve raporlar yayınlayan diğer kurumlardan bazıları ise kısaca şöyledir. Küresel Barış İndeksi (Global Peace Index): İktisat ve Barış Enstitüsü (The Institute for Economics and Peace) tarafından hazırlanan ve 162 devletin şiddetin yokluğu durumuna göre sıralandığı bir indekstir. İndekste bir ülkenin askeri harcamalarından komşularıyla ilişkilerine ve tutuklu nüfusun oranına kadar uzanan 22 gösterge ile devletler sıralanmaktadır. İnsani Kalkınma İndeksi (Human Development Index): BM Kalkınma Programı tarafından hazırlanan indekste bir ülkedeki sağlık, tahmini yaşam süresi, eğitim ve hayat standardı gibi insani kalkınmaya ilişkin boyutlarda ortalama başarıyı ölçülmektedir. Dünya Yönetişim Göstergeleri (The Worldwide Governance Indicators) araştırma projesi: Dünya Bankası'nın sponsor olduğu araştırmada göstergeler yönetişimin altı

boyutunu ölçmektedir: Hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin/terörizmin yokluğu, hükümetin etkinliği, mevzuatın niteliği, hukukun üstünlüğü ve yozlaşmanın kontrolü (Newman, 2009: 428).

Söz konusu indeksler ve raporlar hazırladıkları listelerde devletleri çeşitli yöntemler kullanarak ele almakta ve listelemektedir. Listelerde Somali, Afganistan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi ülkeler genellikle en kötü performans gösteren devletler olarak yer almasına rağmen ortak bir kırılğan devlet sıralaması yoktur. Bir devlet, bu listelerde çok farklı sıralarda olabilmektedir. Bunun nedeni ise, her indeksin kendine has göstergeleri olması ve çeşitli değerlendirme metodları kullanmalarıdır. Bu çalışmada kırılğan devlet örneği olarak seçilen Pakistan'ın bu indekslerin bazılarında farklı sıralarda yer almasının esas nedeni bu analiz metodlarındaki farklılıktır. Mesela, her yıl Foreign Policy dergisinde yayınlanan Kırılğan Devlet İndeksinde 2014 yılında 178 ülke ele alınmış olup, Pakistan en kötü performans gösteren 10. ülke olmuştur. Listenin ilk onunda Güney Sudan, Somali ve Afganistan gibi ülkeler yer almaktadır (Foreign Policy, 2015). Devlet Kırılğanlığı İndeksi'nin (The State Fragility Index), 2013 yılında yayınlanan listesinde nüfusu 500.000'in üzerinde olan 167 devleti ele almıştır. En kötü performans gösterenlerin ilk sırada yer aldığı bu listede Pakistan 28. sırada yer almaktadır (Systemic Peace, 2015). İnsani Kalkınma İndeksinde (Human Development Index) 2014 yılında 195 ülke sıralamaya tabi tutulmuştur. Bu indekste, düşük performans gösteren ülkeler grubunda gösterilen Pakistan, 146. sırada yer almıştır (UNDP, 2015).

Ekonomik göstergelere ait verilerin toplanması görece daha kolaydır ve güvenilebilir sonuçlar elde etme olasılığı daha yüksektir. Ancak, sosyal ve siyasal göstergelere ilişkin veri toplamak ve bu verileri işleyip sonuçlar çıkarmak görece zordur. Çünkü, fen bilimlerinde uygulanan metodoloji, sosyal bilimlerde uygulanırken çeşitli zorluklar ile karşılaşılması kaçınılmazdır. Mesela, bir ülkedeki yolsuzluğu ve yozlaşmayı ölçmek, kişi başına düşen GSMH'yı hesaplamaktan daha zordur. Bu yüzden, her yıl hazırladıkları raporlar ile devletleri sıralayan bu indeksleri kullanırken kesin yargılardan kaçınılmalı ve geleneksel analiz metodlarına da önem verilmelidir. Bu nedenle, çalışmanın bundan sonraki bölümünde literatür analizi, karşılaştırmalar yapma, hermeneutik yöntem gibi geleneksel analiz yöntemlerinin

yoğun bir şekilde faydalınırken, söz konusu indekslerin ekonomik göstergelerine ilişkin sayısal verilerinden de faydalanılacaktır. Böylece Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı incelenerek, çalışmanın birinci bölümünde ortaya konulan teorik çerçeveye uygun olarak Pakistan'ın kırılğan bir devlet olduğu ifade edilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE PAKİSTAN DEVLETİNİN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM

Çalışmanın bu kısmında, Pakistan devletini kırılgan hale getiren tarihsel faktörler ele alınarak, Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi gelişimi açıklanmaya çalışılacaktır. Hasan Abbas'a göre, birbiri ile alakalı ve tarihsel üç mesele, günümüz Pakistan'ını anlamak için oldukça önemlidir. Birincisi, Pakistan devletinin kuruluş felsefesi ve bağımsızlığa giden süreçte yaşananlar; ikincisi, Pakistan'ın çalkantılı demokrasi tarihi; üçüncüsü ise, Pakistan'ın Hindistan'a karşı hissettiği güvensizlik hissidir (Abbas, 2009). Bu üç tarihsel faktör, günümüz Pakistan'ın karşı karşıya olduğu pek çok sorunun kaynağıdır. Dolayısıyla, Pakistan'ı analiz etmeyi hedefleyen bir çalışmada, söz konusu tarihsel süreçleri ele almak zaruri bir durumdur.

2.1. Pakistan Devletinin Kuruluş Süreci

Tarihsel süreçte; Hint alt kıtası ve Ortadoğu arasında insanlar, fikirler ve ticarete konu olan eşyalar serbestçe hareket etmiştir. Müslüman tüccarlar, kaşifler ve misyonerler Hint alt kıtasına yedinci ve sekizinci yüzyıllarda akın etmeye başladı. Böylece, Hint alt kıtasında İslamiyet yayılmaya başladı. Müslüman fatihler Hint alt kıtasının kuzey batısına 11. yüzyılda vardılar. Onları, 13. yüzyıldan itibaren ise Moğollar takip etti. 1290 yılına geldiğinde, Hint alt kıtasının neredeyse tamamı, gevşek de olsa, Müslümanların kontrolüne geçti. Hintli Müslümanlar, Hindular ve Sikhler arasında yaklaşık 250 yıl süren güç mücadelesi, 16. yüzyılda Moğolların hâkimiyeti ile sonuçlandı. Moğollar'ın hakimiyet alanı, günümüz Pakistan, Hindistan ve Bangladeş topraklarına kadar uzanıyordu. Moğol hükümdarı Aurangzeb'in, Hindistan'ın güneyini de tamamen kontrol altına alma girişimi, imparatorluğu bir krize soktu. Moğolların Hint alt kıtasındaki gücüne en büyük tehdidi Avrupalı kolonyal güçler oluşturmuştur. Hint alt kıtasının güneyini kontrol eden Fransızlar, Yedi Yıl Savaşlarını (1756-1763) İngiltere'ye kaybetti. 1763 Paris Barışı ile söz konusu bölge İngilizlere bırakılmıştır. İngilizler, Moğolların Hint alt kıtasındaki hâkimiyetini, 1858 yılında tamamen sonlandırmıştır (Cohen, 2004; Crompton, 2007; Armaoğlu, 2012).

İngilizlerin, Hint alt kıtasındaki Moğol yönetimine son vermeleri, Müslümanların sosyo-ekonomik ve siyasi statüsünde önemli bir düşüşü de beraberinde getirdi. Çünkü Moğollar, Hint alt kıtasını yönetirken Müslümanlardan faydalanmıştır. Bu politika; Hindu, Sikh ve Budist gibi pek çok dini topluluğu bünyesinde barındıran bir coğrafyada Müslümanlara görece ayrıcalıklı bir statü vermiştir. İngilizlerin kolonyal yönetiminde Müslümanlar bu statülerini kaybetmişlerdir. Ancak, Müslüman elitler kaybettikleri ayrıcalıklı statüyü telafi edici stratejiler uygulamaya çalışmışlardır. Müslüman elitlerin ihtiyaç duyduğu ortamı ise, Hinduların 1857 yılında İngiliz kolonyal yönetimine karşı ayaklanması hazırlamıştır. İngiliz kolonyal yönetimi, kendisi için tehdit oluşturabilecek Hinduları kontrol altında tutmak ve dengelemek için Müslümanlardan yararlanmayı strateji olarak benimsemiştir. Hint alt kıtasındaki İngiliz kolonyal yönetimine destek veren ve Müslümanlar için ayrıcalıklı bir statü elde etmeye çalışan ilk Müslüman elit, Syed Ahmed Khan'dır (1817-1897) (Chengappa, 2001: 2159-60). Syed Ahmed Khan, 1857 yılında başlayan Müslüman topluluğun gerileme sürecini önlemeye çalıştı. Rasyonalizmi ve Batılı eğitim tarzını benimseyen ve modernizme inanan bir reformist olan Syed Ahmed Khan, 1920 yılında Aligarh'ta kurulan ve Hint Müslümanlarının ilk üniversitesi olma niteliğine sahip Muslim University'nin temellerini atmıştır. Bu üniversite, Pakistan hareketinin zihinsel ve ideolojik altyapısını oluşturmuştur (Malik, 2008: 113-114)

19. yüzyılın sonlarına doğru, Güney Asya'daki topluluklar arasında reform peşinde koşan tek topluluk sadece Müslümanlar değildi. Hindu topluluğun bazıları Hinduizmi yeniden canlandırmaya çalışırken, diğer bir kısmı ise İngilizlerin liberal değerlerini ve geleneklerini benimsemeye başladı. Özellikle, İngilizlerin temsili hükümet fikirleri benimsediler ve benzer kurumları Hindistan'da da kurmak istediler. Hinduların bu girişimleri, 1885 yılında Hindistan Ulusal Kongresi'nin (Indian National Congress, INC) kurulması ile ivme kazandı. INC, demokratik kurumların Hint alt kıtasında oluşturulması için mücadele etmeye başladı. Hint alt kıtasındaki Müslüman elitler ise, temsili yönetim (representative government) fikrine karşı çıktılar. Çünkü, Hint alt kıtasında 19. yüzyıla kadar azınlıkta olan Müslümanlar, çoğunluğu oluşturan Hinduları yedi asır gibi uzun bir süre yönetmişlerdir.

Çoğunluğun yönetimi olan demokrasi, Müslümanların asırlarca yönettiği Hinduların, Müslümanları yönetmesi anlamına geliyordu. Bu yüzden, Hindular genel olarak demokratik kurumları benimserken, Müslüman elitler, çoğunluğun yönetmesi bağlamında demokrasiye karşı bir tutum benimsediler (Ganguly ve Fair, 2013: 127). Bu karşı çıkışı, Pakistan hareketinin tohumlarını atan kişi olan Syed Ahmed Khan'ın bakış açısı özetlemektedir. Syed Ahmed Khan'a göre, Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanlar ve Hindular birbirlerinden oldukça farklı milletlerdir. Aynı tahtta iki hükümdar oturamaz diyen Syed Ahmed Khan, birinin diğeri tarafından yönetilmesinin olumsuz sonuçlar doğuracağını iddia etmiştir. Bu nedenle Syed Ahmed Khan'a göre, Hindular ve Müslümanlar kendi kendilerini yönetmeliydi (Chengappa, 2001: 2160). Syed Ahmed Khan'ın görüşleri, söz konusu dönemin Müslüman elitlerinin de bakış açısını yansıtmaktadır. 1896 yılında, Haji Muhammad Ismail Khan, INC Başkanı Rahimtullah M. M. Sayani'ye bir öneride bulundu. Söz konusu öneride, INC içinde Müslümanların ve Hinduların eşit bir şekilde temsil edilmesi isteniyordu. Syed Ahmed Khan da bu öneriyi destekledi ve, INC'nin bu teklifi kabul etmemesi durumunda INC'yi desteklemeyeceklerini ifade etti. 19. yüzyılın sonunda, Müslümanların Hindulara oranı dörtte birdi. Müslüman elitlerin niceliksek değil de, niteliksel eşitlik istemelerinin gerekçesi buydu. Ancak, INC bu öneriyi kabul etmedi. INC, nispi temsil sistemine göre yasama konseyi, bölge meclisleri ve diğer temsili kurumların koltuklarının dağıtılmasını savundu (Rangachari, 2011: 109-110). Niteliksel eşitlik talebi reddedilen Müslüman elitler için sonraki adım, sadece Müslümanların çıkarlarını savunan bir yapının oluşturulmasıydı. Bu yapı, önde gelen Müslüman liderlerin, 1906 yılında Dacca'da Müslüman Birliği'ni (Muslim League, ML) kurmalarıyla ortaya çıktı (Hardy, 2007: 164-165).

Kendi devletlerini kurmaya çalışan halklar genellikle, kahramanlara ihtiyaç duyarlar. İngiltere için bu kahraman, Kral Alfred; Rusya için Büyük Peter, ABD için George Washington olmuştur. Pakistan halkının kahramanı ise, Muhammed Ali Jinnah olmuştur. Pakistan'ın heterojen yapısına rağmen, neredeyse her Pakistanlı için Jinnah, *Quaid-i Azam* yani büyük liderdir (Crompton, 2007: 61-63). Jinnah'a bu

ünvanın verilmesinde, Pakistan fikrinin teoriden pratiğe geçirilmesinde yaptığı faaliyetlerin önemli bir yeri vardır

Muhammed Ali Jinnah, 1913 yılında ML'ye katıldı. Jinnah'ın ML'ye katılmasından sonra ML, Hindistan siyasetinde daha aktif bir rol oynamaya başladı. Jinnah, Hint alt kıtasında faaliyette bulunan iki güçlü Partinin, INC ve ML arasında işbirliği yapılmasının gerekliliğine inanıyordu. Jinnah'ın faaliyetleri sonucunda, ML ve INC arasında bir uzlaşma sağlandı ve Lucknow Paktı, 1916 yılında ortaya çıktı. Lucknow Paktı ile iki parti, ittifak yapmaya başladı. Bağımsızlık yolunda İngilizlere karşı yapılan bu ittifakın meyveleri ise 1935 yılında vermeye başladı. İngilizler, 1935 yılında halkın seçeceği temsilcilerden oluşan eyalet meclisleri kurulması teklifini kabul etti. INC ve ML, eyalet meclislerinde Müslümanlara ve Hindulara belli sayılarda koltuklar ayrılması konusunda hem fikir oldular. Hindu ve Müslüman liderler arasındaki bu işbirliği ve dayanışma dönemi, 1937 yılına kadar sürdü (Malik, 2008: 120; Armaoğlu, 2012: 793).

Hint alt kıtasında ilk kez 1937 yılında yapılan seçimler, bu coğrafya için önemli kırılma anlarından birini oluşturur. Seçimlerde ML, United Province ve Bengal eyaletleri dışındaki eyaletlerde, Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde bile INC'ye karşı ciddi kayıplar yaşamıştır. INC'nin aksine, elitist bir karakteri olan ve tabana dayalı bir örgütlenmeye sahip olmayan ML, pek çok eyalette hezimete uğramıştır. Zayıf kurumsal yapısı, ML'nin başarısızlığındaki temel faktörlerden birisidir. Diğer faktör ise ML'nin seçim söylemidir. ML, kuruluşundan itibaren, Müslümanların azınlıkta olduğu bölgelerde onların haklarını korumak söylemi ile taraftar toplama politikası benimsemiştir. Bu politika, Müslümanların çoğunlukta olduğu günümüz Pakistan topraklarında ise rağbet görmemiştir. Çünkü, bu bölgede Müslümanlar çoğunluğu oluşturuyordu (Whaites, 1998: 187).

1937'deki seçimlerde elde ettiği başarıya güvenen INC, ML'yi görmezden gelmeye başladı. INC, ML ile yaptığı ittifaka uymayarak, ML üyeleri için vaad edilen bakanlıklara Hinduları getirdi. Ayrıca, Bazı eyaletlerde Hinduların yönettiği bakanlıkların, Müslümanları dışlayan ve yanlı politikalar uygulaması sonucunda, Hint alt kıtasındaki Müslüman - Hindu zıtlığı artış gösterdi (Malik, 2008: 120; Mujeeb, 1993: 403).

Çoğunluğun yönetimi anlamında demokrasi, kuzeybatı bölgesinde yer alan Müslüman elitlerin çıkarlarına uygundu. ML'nin bu coğrafyada istediği oranda oy toplayamaması, kullandığı söylemlerin Müslümanların azınlıkta olduğu eyaletleri temel almasından kaynaklandığı iddia edilebilir. ML, aynı hatayı diğer seçimlerde yapmayacak ve Hint alt kıtasında, Müslümanların çoğunlukta olduğu eyaletlerde de oy toplayabilecek bir söylem geliştirecektir : "İslam tehlike altında". Hinduların çoğunlukta olduğu bir toplumda, demokrasinin kendi çıkarlarına ters düşeceğini gören, Müslümanların çoğunlukta olduğu eyaletlerin seçkinleri, ML'nin, İslam tehlikede söylemini desteklemeye başladılar. Müslüman elitler, 1937 seçimleri sonucu oluşan tabloda, bu yüzden, Jinnah'ın *İki Ulus Teorisini* benimsediler. Bu teoriye göre, Hindular ve Müslümanlar iki ayrı ulustu ve kendilerine ait devletleri olmalıydı (Whaites, 1998: 187-188).

Pakistan hareketine yön veren önemli siyasi figürlerden üçüncüsü, ünlü Müslüman şair Muhammed Iqbal'dir. Iqbal, 1930 yılında ML'nin bir toplantısında, Pakistan adını kullanmasa da, Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanların bir devleti olması gerektiği iddiasını ortaya atmıştır (Cohen, 2004: 29-30) Iqbal, Hint alt kıtasının kuzeybatısını oluşturan bölgede, yani günümüz Pakistan topraklarında Hint Müslümanları için bir devlet kurulması için çağrıda bulunmuştur. Pakistan'ın kuruluşuna giden süreçte Jinnah'ın bakış açısını en çok şekillendiren isim Iqbal olmuştur.

Mahatma Gandhi, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz kolonyal yönetimi ile işbirliği yapmayı reddeden bir söylemle INC'ye liderlik ederken; Jinnah, ML'yi yeniden yapılandırdı ve Müslümanların çoğunlukta olduğu eyaletlerde bölgesel liderler ile işbirliğine gitti. ML, 1940 yılında Lahor'da yapılan toplantıda siyasi bağımsızlık talebinde bulundu. Bu talep daha sonra Pakistan adını aldı. Savaş nedeniyle İngilizlerin meşgul olması ve INC ile ML arasında artan hizipleşme, sadece Hindu ve Müslüman topluluklar (community) arasındaki kutuplaşmaları artırmadı; aynı zamanda bağımsız bir Müslüman devlete ilişkin talebi de popüler hale getirdi (Malik, 2008: 120-121).

Hindistan kurucu meclisi için 1945 ve 1946 yılları arasında yapılacak seçimlere kadar, ML'nin Pakistan devletinin kurulması talebi ne İngiliz kolonyal yönetimi ne

de INC tarafından kabul edildi. Ancak, iki önemli gelişme İngilizlerin ve INC'nin bu tutumunu değiştirdi. İlki, ML'nin söz konusu seçimlerde Müslümanlar için ayırdığı koltukları silip süpürmesi; ikincisi ise, 1946 ve 1947 yıllarında Müslümanlar ve Hindular arasında yaşanan şiddet olaylardır. İngilizler ve Hindular, gönülsüzce de olsa, Pakistan'ın kurulmasını kabul ettiler (Kux, 2001: 10).

İkinci Dünya Savaşı, de-kolonizasyon sürecini hızlandırdı. Afrika kıtasında ve Güney Asya'da kolonyal yönetim altındaki halklar bağımsızlıklarını elde etmeye başladı. İngiliz kolonyal yönetimi savaş sırasında söz verdiği gibi, Hint alt kıtasından çıkma kararı almasıyla iki bağımsız devlet ortaya çıktı. Hindistan ve Pakistan, birer gün arayla 1947 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler (Armaoğlu, 2012: 793-794).

2.2. Pakistan'ın Demokrasi Tarihi: İki İleri Bir Geri

Askeri hükümetler veya Generallerin vesayetindeki hükümetler, Pakistan'ın 67 yıllık tarihinin büyük bir kısmında ülkeyi yönetmiştir. Bu nedenle Pakistan'ın demokrasi kültürü ordunun; politikacılara, demokratik normlara ve demokrasi aracılığıyla geniş tabanlı bir toplumsal konsensüs oluşturma fikrine aşırı derecede zarar vermiştir (Malik, 2002: 207). Demokrasiye geçiş denemeleri, ordunun askeri müdahaleleri nedeniyle başarısız olmuştur. Pakistan ordusu, kendisinin ve liderlerinin ekonomik ve siyasi çıkarlarını artırmak amacıyla sıklıkla girişimlerde bulunmuştur. Her askeri darbe, ülkenin çıkarlarını tehdit eden yetersiz ve yozlaşmış sivil yönetimleri bahane ederek yapılmıştır. Ordu ve darbeyi gerçekleştirenler, ülkeyi savunmak adına "isteksizce" müdahalede bulduklarını söylerler. Pakistan'daki her askeri yönetici bu argümanı dillendirmiştir. Ancak, demokrasiye geçiş denemelerinin başarısızlığa uğramasında Pakistan'ın sivil yönetici elitlerinin de payı vardır. Seçilmiş yöneticiler, demokratik kurumları ihmal ettiler ve demokratik normlara uymadılar. Kısa vadeli, ikincil çıkarları ve iç hesaplaşmaları uğruna, Pakistan siyasi hayatı için gerekli olan uzlaşma ve hoşgörü görmezden gelindi. Bu nedenle yetersiz bir yönetim sergileyen Pakistan siyasal partileri ve hükümetleri, halkın nazarındaki meşruiyetlerini kaybettiler ve askeri darbelere karşı savunmasız hale geldiler. Demokrasiye geçiş denemelerinin başarısız olmasında generallerin siyasete ilişkin patolojik bakış açısının etkisi yadsınamaz. Siyasi liderleri küçük gören ve mutlak bir gücü tekrar elde etmek için faaliyette bulunan Pakistan ordusu, demokratik kurumları

ve demokratikleşme sürecini sürdürülemez bir hale getirinceye kadar tahrif etmiştir. Siyasi hizipleşmeyi teşvik edip siyasi krizleri askeri müdahale yapmak için bahane olarak kullanmıştır (International Crisis Group, 2002: 3; Haqqani, 2006: 117).

2.2.1. Bürokrasinin Ülkeyi Yönettiği Dönem

Bağımsızlığın ilk 10 yılında, Pakistan sözde parlamenter bir demokrasiydi ancak, sivil bürokratlar küçük partner olan ordu ile birlikte ülkeyi yönetti. Bu dönemde hiç seçim yapılmadı. Devlet başkanı olarak, kolonyal dönemdeki gibi genel valiler (governor general) görev yaptı. Genel valiler, çoğunlukla kıdemli bürokratlardı. Genel valiler, aday gösterilen başbakanları ve parlamenterleri canı istediği zaman atayıp görevden aldı. 1956 yılına kadar kendi anayasası da olmayan Pakistan'da, *1935 Hindistan Hükümet Yasası* (Indian Government Act) temel hukuki metin işlevi görmüştür (International Crisis Group, 2002: 5).

2.2.2. Ayub Khan Dönemi

Bağımsızlık sırasında, Cinnah Pakistan'ın genel valisi olarak atandı ve zamansız ölümü üzerine ülke siyasi bir kargaşaya girdi. 1954 yılına doğru, çoğunluğunu Hindistan'dan gelen muhacirlerin oluşturduğu Müslüman Birliği, Doğu ve Batı Pakistan'da nüfuzunu kaybetti. Ülkenin kontrolü sırasıyla göçmen politikacılara, bürokratlara ve nihayetinde orduya geçti. 1956 yılında Kurucu Meclis, Pakistan'ın ilk anayasasını ilan etti. Bu anayasa ile devlet başkanlığı makamı oluşturuldu ve ülkenin adı "Pakistan İslam Cumhuriyeti" oldu. Pakistan, federal bir parlamenter sisteme geçti. 1956 anayasasının kurucu meclisi, One-Unit Scheme adı verilen bir sistem oluşturdu. Bu sistemin dikkat çekici yanı, Pakistan topraklarını iki ayrı siyasi birime çevirmesidir: Batı Pakistan ve Doğu Pakistan. Yeni anayasa da Cumhurbaşkanı, başbakanı görevden alma yetkisi verdi. Eski bir asker olan İskender Mirza Cumhurbaşkanı oldu ve iki buçuk yıl sonra anayasayı askıya aldı. 1958 yılında General Eyüp Han, bir askeri darbe ile Mirza'yı devirdi; 1960 yılında referandumla cumhurbaşkanı oldu. Bu, Pakistan halkının uzun yıllar sürecektir olan askeri yönetimlerle ilk karşılaşması oldu. Pakistan'da dördü başarılı olmak üzere pek çok askeri darbe girişimi oldu. Başarılı olanlar; Eyüp Han (1958), Yahya Han

(1969), Ziya'ül Hak (1977) ve Pervez Müşerref (1999)'in yaptığı darbelerdir. Her darbe ülkenin güvenliğini korumak adına ve politikacıların yozlaşması ve yetersizlikleri bahane edilerek meşrulaştırılmaya çalışıldı. Bu iddialara rağmen iktidara gelen pek çok darbe yönetimi, ülkeyi iç ve dış sorunlarıyla baş başa bırakarak yönetimi sivil politikacılara devretmiştir (Malik, 2008: 134; Cohen, 2002: 111-113; Cohen, 2004: 7; Haqqani, 2006: 115; Jaffrelot, 2002b, 252).

Ayub Khan, orduyu kışlalarında tuttu ve ülkeyi, kolonyal dönemde olduğu gibi, bürokratlar aracılığıyla yönetti. Basını baskı altına aldı. Siyasi partilerin ve politikacıların faaliyette bulunmalarına müsaade etmedi. Zaten, Ayub Khan'ın 1958 yılında yaptığı askeri darbenin esas sebebi, 1959 yılında yapılması planlanan ilk serbest seçimleri engellemektir. Bu politikasında başarılı da oldu ve Ayub Khan döneminde serbest ve evrensel oy hakkına dayalı bir genel seçim yapılmadı. 1965 yılında Hindistan ile yapılan savaşı kaybetmesi, Ayub Khan için sonun başlangıcı oldu. Ayub Khan'ın dış işleri bakanlığını yapmış bir siyasetçi olan Zülfikar Ali Bhutto'nun başını çektiği muhalefete ve sokak gösterilerine direnemeyen Ayub Khan, Genelkurmay Başkanı Yahya Khan'a görevi bırakmak zorunda kaldı (Kux, 2001: 15-17). Yahya Khan dönemi kısa sürdü. 1971 yılında yaşanan Hindistan-Pakistan savaşında aşağılayıcı bir mağlubiyet alan Yahya Khan, baskılara dayanamadı ve ülke yönetimini Zülfikar Ali Bhutto'ya devretti.

2.2.3. Zülfikar Ali Bhutto Dönemi

Zülfikar Ali Bhutto, Doğu Pakistan krizi ve 1971 Savaşında Hindistan'ın ezici zaferi nedeniyle, 1972 yılında hırpalanmış ve psikolojik olarak çökmüş bir Pakistan'ı devraldı. Bhutto, ülkenin ilk sivil sıkıyönetim idarecisi olarak bir süre cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık görevlerini birlikte yürüttü. Daha sonra başbakan olarak 1977 yılına kadar ülkeyi yönetti (Talbott, 1998).

Bhutto'nun iktidarı döneminde, Pakistan toplumunu İslamlaştırma (Islamisation) politikası başladı. Bhutto başlangıçta, karizmatik liderliği ile toplumun çoğunluğu tarafından desteklendi. 1973 yılında Pakistan'ın üçüncü anayasasını oluşturulmasına büyük katkı sağladı. Bu anayasa ile birlikte ordunun nüfuzu görece azaltıldı ve ülke parlamenter sisteme geri döndü. 1973 anayasası, İslami İdeoloji

Konsey'i (Council of Islamic Ideology) oluşturulması hükmünü getirdi. İlahiyatçıların bir araya geldiği Konsey'in görevi, Pakistan yasalarının İslama uygunluğunu gözden geçirmektir. Sosyalist bir parti olan PPP, İslam Cemaati partisi ve lideri Mevdudi'nin, sosyalizmin İslam ile bağdaşmadığı argümanını etkisiz hale getirmek amacıyla Bhutto'nun "İslami Sosyalizm" adını verdiği bir politika ile de halkın üzerindeki imajını güçlendirmeye çalıştı. Bhutto, bu gibi faaliyetleri ile popüler bir lider oldu. Ancak zamanla bu popülaritesi kayboldu ve demokratik yollarla seçilmiş bir liderden çok, bir feodal otokrat gibi ülkeyi yönetmeye başladı (Kux, 2001: 16; Haq, 2009: 28-29). Bhutto, muhalefete sıfır tolerans gösterdi ve ülkedeki tüm siyasal ayaklanmaları bastırabilmek için paramiliter bir kuvvet olarak ISI'yı (Inter Services Inteligence) kurdu. 1977 seçimlerine hile karıştıran Bhutto, kendisini galip ilan etti. Bir kez daha, muhalifler sokaklara döküldü. Bhutto, ordunun yardımını isteyerek bu ayaklanmaları bastırmaya çalıştı. 1977 yılında müdahalede bulunan ordu, Bhutto'yu devirdi ve Pakistan'da bir kez daha sıkıyönetim ilan edildi. Bhutto ülkeyi tek elden yönetmeye çalıştı ve demokrasiyi pekiştirmek adına çok az şey yaptı (Jan, 2010: 241-242). Zülfikar Ali Bhutto, Pakistan'da halen saygı duyulan bir lider imajını korumaktadır. Çünkü, 1977 yılında Zia ül-Haq'ın girişimiyle idam edilmiştir. Bu olay, her ne kadar otokrat bir siyasi kişilik olsa da, Bhutto'yu "demokrasi şehidi" yapmıştır.

2.2.4. Zia ül-Haq Dönemi

1977 yılında Zülfikar Ali Bhutto hükümetini deviren ve ülke genelindeki anarşik ortamı sona erdiren General Zia ül-Haq oldu. 1977 ve 1988 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Zia ül-Haq, ülkeyi demir yumruk ile yönetti. Cumhurbaşkanı, başbakan ve genelkurmay başkanlığı görevlerini bir arada yaptı. Pakistan tarihindeki hiçbir lider Zia ül-Haq kadar, Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve toplumsal yapısına, demokrasinin konsolidasyonuna zarar verememiştir. 1985 yılında 1973 anayasasındaki sekizinci değişikliğe imza atan Zia ül-haq, hükümetleri canının istediği zaman görevden alma yetkisini elde etti. Bu yetki, 1988 ve 1999 yılları arasında dört sivil hükümetin Cumhurbaşkanı tarafından keyfi olarak görevden alınmasına ve ülkeyi siyasi bir kaosa sürüklemesine neden oldu (Synnott, 2009: 40-52; Rangachari, 2011: 135). 1977 ve 1985 yılları arasında serbest seçimlerin

yapılmasına müsaade etmeyen Ziya ül-Haq, cunta rejiminin meşruiyetini başka kaynaklarda aramaya çalıştı. Meşruiyeti olmayan her Pakistanlı sivil ve askeri lider gibi Zia ül-Haq da İslam'ı bir siyaset malzemesi haline getirdi. İslamlaştırma politikası, Zia ül-Haq döneminde zirve yaptı (Rangachari, 2011: 117). Ancak, bu İslamlaştırma politikası Sünni mezhebine göre yapıldı ve Pakistan'daki Şii gruplar ve Ahmediler, paryalar haline getirildi (Chengappa, 2001). Sünni olmayan gruplar ve diğer dini azınlıklar pek çok sosyo-ekonomik ve siyasal haktan mahrum bırakıldılar. Örnek vermek gerekirse, 1973 anayasasına göre cumhurbaşkanı olabilmek için Müslüman olma şartı getirildi. Böylece, Sünni olmayan Ahmedilerin, Şiiilerin ve gayri Müslim azınlığın devlet başkanı olma olasılığı ortadan kaldırılmış oldu.

Zia ül-Haq'ın 1980'lerde uyguladığı politikalar günümüz Pakistan'ının pek çok sorununun temel kaynağıdır. 1979 yılında Sovyetlerin işgal ettiği Afganistan'da mücahidlere destek veren ve Pakistan'da faaliyette bulunmasına müsaade eden Zia ül-Haq, Pakistan toplumunun, Ahmed Raşid'in (2007) tabiri ile, "kalaşnikof ve haşhaş kültürü" ile tanışmasına neden oldu. Şiddet unsurlarının kontrolden çıkması ile Pakistan, bu mücahidlerin güvenli bölgesi (safe heaven) haline geldi (Synnott, 2009: 32). Günümüz Pakistan devlet yapısı için büyük bir tehdit olan fundemantalist terör örgütleri, Zia ül-Haq'ın izlediği yanlış politikaların sonucunda, kendilerini geliştirme ve yeni eleman (recruitment) toplamak için uygun bir ortam elde etti. Pakistan'ın kırılğan devlet niteliğinin pekişmesinde Zia ül-Haq'ın Afganistan stratejisinin ve İslamlaştırma politikalarının etkileri yadsınılmaz bir gerçektir.

2.2.5. 1988-99 Yılları Arası Görece Demokratik Dönem

1988 ve 1999 yılları arasındaki dönem, Pakistan'da sivil yönetimlerin ülkeyi yönettiği yıllardır. Bu döneme damgasını vuran liderler, Zülfikar Ali Butto'nun kızı Benazir Bhutto ve Ziya'nın siyasete soktuğu Pencaplı zengin bir ailenin üyesi olan Navaz Sharif'tir. Benazir Butto, Pakistan People's Party (PPP)'nin lideri oldu. Navaz Sharif ise Pakistan Müslüman Birliği'ni yeniden canlandırdı ve daha muhafazakar bir görüşü olan PML-N'nin lideri oldu. Bhutto ve Sharif dönemlerinde genel olarak özgürlükler korundu, diğer partiler normal bir şekilde faaliyette bulundular. Bu dönemde ülke iki partili bir demokrasiye dönüştü. Çünkü İktidara sırasıyla PPP veya PML-N geliyordu. Ancak bu, Pakistan ordusunun seçilmiş liderlere saygı duyduğu

anlamına gelmiyordu. Bu dönemde ordu, Pakistan'ın muhafazakar oligarşik yapısı, istihbarat servisi (ISI) ve Ziya'ül Hak'ın halefi Gulam İshak Han perde arkasından ülke siyasetine karışmaya devam etti. Ne Bhutto ne de Sharif görev sürelerini tamamlayamadan, Cumhurbaşkanı İshak Han tarafından genellikle ordunun ikna etmesiyle azledildi. Demokrasi adına bu olumsuz tabloda sadece generaller sorumlu değildi. Bu dönemde sivil siyasetçiler iktidara gelebilmek adına generallerle işbirliği yaptılar ve kabul edilemez bir şekilde onlarla iktidarı paylaştılar. Zaten zayıf bir demokratik yapının olduğu bir ülkede, siyasi partilerin ordu ile yaptığı bu güç paylaşımı, Pakistan'da demokrasinin pekişmesine çok az katkıda bulundu. Ayrıca, iki lider ve partileri yoğun bir rüşvet suçlamasıyla karşılaştılar. Özellikle Butto'nun eşi olan Asif Ali zerdari, devlet ihalelerinden aldığı rüşvet nedeniyle "bay yüzde on" olarak ün yapmıştı. Navaz Sharif de yargıya müdahalede bulunmakla ve görevini kötüye kullanmakla suçlanıyordu. Sivil yönetimlerin yolsuzlukla, siyasi gerilimlerle ve ekonomik krizlerle mücadeledeki başarısızlığı onların halkın nazarında meşruiyetini sarstı (International Crisis Group, 2002; Çevik, 2013; Cohen, 2004; Synnott, 2009).

Benazir Bhutto'nun 1988 yılında kurduğu ilk hükümeti, Ağustos 1990'da dağıtıldı. Yeni hükümeti kuran Navaz Şerif'in iktidarı da kısa sürdü ve Bhutto 1993'da tekrar hükümeti kurdu; 1996'da yine dağıtıldı. Navaz Şerif'in kurduğu ikinci hükümeti ise yerini Genel Kurmay Başkanı Müşerref'in 1999 yılında yaptığı darbe nedeniyle askeri yönetime bırakmak zorunda kaldı (Cohen, 2004;Bray, 1997).

2.2.6. Müşerref Dönemi

1999 yılında darbe ile Pakistan yönetimini ele geçiren Pervez Müşerref, Cumhurbaşkanlığı görevini ele geçirdikten sonra Genelkurmay Başkanlığı görevini de devam ettirdi. Müşerref'e muhalif olanlar, Müşerref'in üniformasını çıkarmasını, yani ordudaki görevinden istifa etmesini istediler. Müşerref, nihayetinde kendisinin bir asker olduğunu; üniforma giymeyi çok sevdiğini ve üniformanın ikinci bir teni gibi olduğunu söyleyerek kendisini savundu (Haqqani, 2006: 110). Muhalefetten gelen eleştirilere Müşerref'in bu cevabı, Pakistan'da ordu mensuplarının patolojik bakış açısını yansıtıyor. Sivil siyasetçiler ile silahlı kuvvetlere mensup kişiler

arasında eşit bir iktidar mücadelesinin, serbest, aadil ve özgür seçimlerin yapılması imkansızdır. Çünkü elinde çekici olan bir kişi için, tüm sorunlar çivi gibi görünür. Pakistan ordusu mensupları, sivil siyasetçiler ile fikir ayrılığına düştüğü her dönemde siyasetçileri zor kullanma tehdidi ile yıldırılmıştır.

Haqqani'ye göre, Müşerref'in iki görevi de birlikte yürütmek istemesinin esas sebebi, Pakistan'da gelenek haline gelen bir durumu önlemeye yönelik alınmış bir tedbirdir. Pakistan tarihi boyunca generaller siyasete gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak müdahale etmişlerdir. Müşerref, Genelkurmay Başkanlığını devam ettirerek, generallerin söz konusu müdahalelerini kontrol altına almaya çalışmıştır (Haqqani, 2006: 110).

Pakistan demokrasisi için umut verici gelişmelerin ilk halkası 9 Mart 2007 tarihinde, Pakistan Yüksek Yargı Başhâkim'i olan İftikhar Chaudhry'nin Müşerref tarafından görevden alınması ile başladı. Chaudhry, Müşerref yönetiminin hukukun üstünlüğü ve hesap verebilirlik ilkelerine aykırı eylemlerine karşı dik durdu ve önceki yargıçlar gibi cunta yönetimlerine boyun eğmedi. 2008 yılında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler öncesinde, önünde önemli bir engel olarak gördüğü Chaudhry'yi görevden alan Müşerref, büyük bir toplumsal tepki ile karşı karşıya kaldı. Artan halk protestolarına direnemeyen Müşerref, Chaudhry'yi görevine iade etmek zorunda kaldı. Sürgünden dönen Chaudhry ulusal bir kahraman olarak karşılandı (Jan, 2010: 244). Bu olay, Pakistan halkının yıldır süren otoriter yönetime karşı duyduğu nefreti ve lıderal bir demokrasiye duyduğu özlemi göstermektedir. Müşerref yönetimi için de bir kırılma noktası olmuştur.

2.2.7. Müşerref Sonrası Dönem

Müşerref'in 1999 yılında kansız bir darbe ile devirdiği Navaz Sharif'in hükümetinden 9 yıl sonra, Şubat 2008'de Pakistan'da yapılan seçimler sonucunda sivil bir hükümetin kurulması ile Pakistan yeniden demokrasiye geçti. 2007 yılında suikasta uğrayan Benazir Bhutto'nun partisi PPP ve Navaz Sharif 'in partisi Pakistan Müslüman Birliği-Navaz'ın (PML-N) ittifakı ile Müşerref bir dönem daha Cumhurbaşkanı seçilemedi. Bhutto'nun eşi Asıf Ali Zerdari, Cumhurbaşkanı seçildi.

Uzun bir aradan sonra Pakistan'ı artık sivil bir cumhurbaşkanı ve hükümet yönetmeye başladı (Rangachari, 2011: 105; Cohen, 2011a : 34-35; Çevik, 2013: 32).

2013 yılı Pakistan'da demokrasi adına olumlu gelişmelerin ve ilklerin yaşandığı bir yıl oldu. Pakistan'ın demokrasi tarihinde ilk kez, serbest seçimler ile göreve gelmiş sivil bir hükümet yine serbest seçimler ile göreve gelen bir hükümete görevi devretti. Pakistan'ın sancılı ve darbelerle dolu demokrasi geçmişi göz önüne alındığında bu, çok önemli bir gelişmedir. 2013 yılındaki genel seçimleri kazanan Sharif 'in PML-N partisi yeni hükümeti kurdu. Bir diğer önemli gelişme ise, ilk defa sivil bir cumhurbaşkanının görev süresini zamanında bitirmesi ve bir başka sivile görevi devretmesiydi. Asıf Ali Zerdari, cumhurbaşkanlığı görevini PML-N'nin önde gelen siyasetçilerinden biri olan Memnun Hüseyin'e devretti.

2.2.8. Askeri Liderlerin Pakistan Siyasetine Bakış Açısı

Pakistan'daki darbeci generaller, Huntington'ın askeri yöneticiler ve demokrasiye geçiş eğilimleri konusundaki tespiti için güzel bir örnektir. Huntington'a göre, askeri yöneticiler kendilerini devletin sahibi ve koruyucusu gibi algılamalarına rağmen, ülkenin daimi yöneticisi olarak görmezler. Askeri müdahaleye neden olan olumsuz durumun ortadan kalkması ile birlikte iktidarı sivil yönetimlere bırakacakları izlenimini canlı tutmaya çalışırlar. İktidardan ayrılma zamanı geldiğini anlayan askeri yöneticiler, muhalefet ile pazarlığa giriştikten sonra yönetimi sivillere devrederler (Huntington, 2011: 131). Böylece ülkenin ve rejimin "koruyucusu" rolünü pekiştirmeye çalışırlar. Pakistanlı generaller, iktidarı sivillere devrederken şu mesajı açıkca vermiştir: Olumsuz durumun tekrar ortaya çıkması durumunda askeri müdahale yapılması kaçınılmazdır. Doğal olarak, askeri liderler sonraki müdahale için de elverişli bir ortam oluşturarak iktidarı sivillere devretmişlerdir. Ayrıca, başarılı bir darbe de, sonraki müdahaleler için cesaret verici bir unsur olarak Pakistanlı generallerin zihinlerinde önemli bir yer işgal etmiştir.

Pakistan'ın kuruluşundan itibaren geçen sürenin neredeyse yarısını generaller yönetmesine rağmen, Pakistan'da demokrasi yegane meşru yönetim şekli olarak kabul ediliyor. Bu gerçeği kabul eden dört darbeci general, Ayub Khan, Yahya Khan, Zia ül-Haq ve Müşerref de demokrasiyi askıya almak için değil demokrasiyi inşa

etmek için müdahalede bulduklarını iddia etmişlerdir (Haqqani, 2006: 114). Pakistan'da darbeciler, ulusal ve uluslararası meşruiyet elde edebilmek için çeşitli söylemler kullanmışlardır. 1958 yılında darbe ile yönetime gelen general Ayub Khan, ülkenin "siyasetçi" adı altında sadece kendini düşünenler tarafından tamamen mahvedilmesini önlemek için ordunun, askeri yönetimi empoze etmek zorunda kaldığını söyledi. Benzer bir söylemi kullanan diğer darbeci general Yahya Khan, siyasi kargaşanın ve şiddetin ülkeyi nihai felakete götürmesine engel olmak için müdahale ettiğini iddia etti. 1977'de yönetimi ele geçiren general Zia ül-Haq, ülkeyi içinde bulunduğu krizden siyasetçilerin çıkaramadığını gören silahlı kuvvetlerin, öylece oturup sessizce bu durumu izlemesini kabul edilemez olarak ifade etmiştir (Jan, 2010: 241-242). SondarbecigeneralPervez Müşerref ise, oldukça olağanüstü bir ortamda askeri müdahale yapmak zorunda kaldığını ve yaşanan siyasi kargaşanın sorumlusunun dönemin Başbakanı Navaz Sharif olduğunu iddia etti. Müşerref'e göre, Şerif, ülkenin tek sağlam kurumu olan orduyu yaptığı atamalar ile bir iç kargaşaya sokmaya çalışmıştı (International Crisis Group, 2002).

Haqqani'ye göre Pakistan'daki askeri darbelerin dört karakteristik niteliği var. Öncelikle, her darbenin ülkenin istikrarını bozan bir duruma karşı ani bir cevap olduğu savunulmaktadır. Ancak, yapılan müdahalelerde generaller ve alt kademedeki askeri görevliler eşgüdümlü bir şekilde faaliyette bulunmuşlar ve hiçbir hiyerarşik kargaşa yaşanmamıştır. İkinci olarak, darbeciler mevcut anayasayı ya yürürlükten kaldırdılar ya da askıya aldılar. Darbeciler, müdahaleleri için ihtiyaç duyduğu meşruiyeti ise hukukun üstünlüğünden ziyade "zaruret haline" inanan yargı aracılığıyla elde etti. Bazı hallerde ise, Müşerref döneminde olduğu gibi, darbe yapıldıktan sonra yüksek yargı mensupları görevlerinden alındı ve yenileri atandı. Böylece yüksek yargı hakimleri, askeri müdahalenin yapılmasını "zaruri" hale getiren unsurların ortadan kaldırılması gerekçesi ile, askeri liderlere anayasayı askıya alma, hatta yürürlükten kaldırma yetkisi vermişlerdir. Üçüncü olarak, her askeri lider, demokrasiye geçici bir süre için askıya aldığını ve mümkün olan en kısa sürede demokrasiye geçileceğini ifade etmiştir. Ancak, Ayup Khan 11 yıl, Müşerref 9 yıl, Zia ül-Haq 10 yıl boyunca ülkeyi demir yumrukla yönetmişlerdir. Son olarak, her darbeci general, "yozlaşmış" siyasetçileri ortadan kaldırarak, ulusal politikayı

temizleyeceğini ve reformlar yapacağı vaatlerini vermişlerdir. Buna örnek olarak Müşerref'in siyasi muhalifleri ortadan kaldırmak için kullandığı iki kriter örnek verilebilir. Siyasetçilerin akademisyen olması gerektiği ve haklarında yolsuzluk davası açılmamış olması kriterleri ile Müşerref, pek çok deneyimli politikacıyı siyaset dışına itmiştir (Haqqani, 2006: 120-121). Nitekim, Müşerref'in iktidarına tehdit oluşturabilecek olan iki lider olan Benazir Bhutto ve Navaz Sharif, Müşerref'in uyguladığı siyasi baskılar nedeniyle uzun yıllar yurtdışından muhalefet etmeye mecbur kaldılar (Crompton, 2007).

Ayub Khan'dan Pervez Müşerref'e her askeri lider "Pakistan'ın demokrasiye henüz hazır olmadığı" argümanını kullanmıştır. Haqqani'ye göre, bu argüman oldukça tutarsız. Pakistan ve Hindistan halkları, İngilizlerin hakimiyeti altında uzun yıllar yaşadılar ve birer gün arayla bağımsızlıklarını ilan ettiler. Hindistan, bağımsızlığından itibaren işleyen bir demokratik rejime sahip oldu. Sivil yönetimler birbirine yetkiyi devrettiler. Hindistan ekonomisi istikrarlı bir şekilde büyüdü. 1971 yılında bağımsız olan Bangladeş de Hindistan'a benzer bir gelişme gösterdi. Haqqani'ye göre, Hindistan ve Bangladeş, demokratik yönetimlerle yönetilip refahını artırırken, Pakistan'ın demokrasiye henüz hazır olmadığı argümanı pek mantıklı bir açıklama getirmiyor. Aslında demokrasiye hazır olmayan Pakistan halkı değil, generaller ve kıdemli bürokratlardı. Pakistan'ın kuruluş yıllarında ülke yönetiminde tek söz sahibi olan ve bu "hakkı"nı kimse ile paylaşmak istemeyen generaller ve üst düzey bürokratlar demokrasiye asla bir şans vermediler ve İngiliz kolonyal yönetimindeki gibi ülkeyi yönetmeye devam ettiler (Haqqani, 2006: 120).

Haqqani, askeri ve bürokratik oligarşinin Pakistan'da demokrasinin gelişimi için fırsat vermediği konusunda oldukça yerinde bir tespitte bulunmaktadır. Ancak, Haqqani'nin; Pakistan, Hindistan ve Bangladeş'in ortak bir kolonyal geçmişe sahip oldukları argümanı tam olarak doğru değil. İngilizlerin kolonyal yönetimi boyunca günümüz Pakistan topraklarında uyguladığı politikalar, Pakistan'da demokrasinin gelişmesini zorlaştıran etkenlere neden oldu. Pakistan demokrasinin geçmişte ve günümüzde karşılaştığı kronik sorunların kökeninde bu kolonyal miras yatmaktadır. Bu nedenle, tarihinin büyük bir kısmını cunta rejimleri ile yönetilen ve sivil liderlerin

de otoriter eğilimlere sahip olduğu Pakistan'da British Raj'ın kolonyal mirasını ele almak elzem bir durumdur.

Pakistan çalışan Batılı uzmanlar, Pakistan'da ordunun demokrasi üzerinde yıkıcı etkileri olmasına rağmen, gerek sivil siyasetçiler ve gerekse de halkın nazarında sahip olduğu imajın kötü olmadığını sıklıkla dile getirmektedir. Beceriksiz, yozlaşmış sivil yöneticilerin olduğu bir ülkede, kurumsal yapının ve liyakatin olduğu tek kurum olarak kabul edilen Pakistan ordusu, halkın iradesini hiçe sayan askeri müdahalelerine rağmen Pakistan toplumunda önemli bir konum işgal etmektedir. 2010 yılında yaşanan ve pek çok insanın hayatına mal olan sel felaketi sırasında sivil kurumlar aciz bir durumda kalırken, Pakistan ordusu yaptığı başarılı çalışmaları ile halk içindeki saygınlığını artırmıştır (Çevik, 2013: 113-114). Pakistan ordusunun görece sağlam örgütsel yapısının kaynağında da kolonyal miras yattığı için İngiliz kolonyal yönetimindeki Hint alt kıtasının sosyo-ekonomik ve toplumsal geçmişine bakmak gereklidir.

2.3. Pakistan'da Otoriter Yönetimin Kökenleri

Pakistan siyasal sistemi, uzun yıllar askeri diktatörlerin yönetimi altında kalmıştır. Ancak, sivillerin iktidarları döneminde de liberal bir demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. 1971 ve 1978 yılları arasında ülkeyi yöneten Zülfikar Ali Bhutto döneminde, muhalefeti susturmak amacıyla istihbarat teşkilatı olan ISI (Inter-services Intelligence Directorate) kurulmuştur. Bhutto'nun 1977 seçimlerine hile karıştırması onun sonunu hazırlamıştır. Görece demokratik dönem olan 1988 ve 1999 arası dönemde ise partiler iktidara gelebilmek için, orduyu bir siyasal araç olarak kullanmıştır. İktidara geldiklerinde ise, muhalefeti demokrasi dışı yollarla saf dışı bırakmaya çalışmışlardır. Pakistan'ın siyasal sistemi bu nedenle, Juan Linz'in siyasal sistemler sınıflandırmasında otoriter yönetime tekabül etmektedir. Linz'e (2008) göre:

Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel

yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler [otoriterdir].

Linz'in otoriter siyasal sistem tanımında vurguladığı iki önemli unsur, "plüralizm ve mobilizasyon"dur. Linz'e göre, otoriter yönetimlerde sınırlı bir plüralizm vardır. Hangi kurumların ve grupların ne şekilde siyasete katılacaklarını belirleyen bir yapı vardır. Otoriter yönetimlerde mobilizasyon da sınırlıdır. Çünkü halkın siyasal katılımını sağlayacak çok az kanal vardır. Ayrıca, yöneticiler de vatandaşların siyasal sisteme katılımını teşvik etmekten ziyade, siyasal ilgisizliği teşvik edici politikalar uygularlar (Linz, 2008: 153-154). Linz, plüralizm ve mobilizasyon bağlamında otoriter yönetimleri bir alt kategoriye daha ayırır. Pakistan'ın siyasal yapısı, bu kategorilerden *bürokratik-askeri otoriter rejimler* kategorisine girmektedir. Bürokratik-askeri otoriter rejimler, askerlerin ve bürokratların, siviller ile birlikte ama onlara karşı görece üstün oldukları; bir ideolojiye bağlı olmadan bazı grupları siyasete dahil edilirken bazılarının dışlandığı; ülke genelinde bir kitle partisinin ortaya çıkmasına veya bu partinin faaliyette bulunmasına müsaade etmeyen rejimlerdir (Linz, 2008).

Pakistan, 1947 yılında kurulduktan sonra 1958 yılındaki darbeye kadar, bürokrat kökenli devlet başkanları ve onun seçtiği, atanmış kişilerden oluşan hükümetler ile yönetildi. 1958 yılında Ayub Khan'ın yaptığı askeri müdahale ile Pakistan, askeri hükümetler tarafından belirli periyodlarla yönetildi. 1958-69 arasında General Ayub Khan; 1969-71 arasında General Yahya Khan, 1977-88 arasında General Zia ül-Haq ve 1999-2008 arasında ise General Pervez Müşerref'in cunta rejimleri tarafından yönetilmiştir. Generaller bu dönemlerde bürokratları kullanarak ülke genelinde kontrolü ellerinde tutmaya çalışmışlardır (Jones, 2002). Pakistan'da serbest ve evrensel oy hakkına dayalı ilk seçimlerin 1970 yılında yapılmış olması, bu bürokratik-askeri zihniyetin tezahüründen ibarettir. Siyasete sivillerin hakim olduğu dönemler ise generallerin vesayeti altında geçmiştir. Sınırlı bir siyasal katılıma izin veren generaller, sivil siyasetçileri kontrol altına alma girişimlerinde bulunmuşlardır. 1970'lere damgasını vuran Zülfikar Ali Bhutto, General Ayub Khan'ın dışişleri bakanıydı (Malik, 2008: 149). 1990'larda iki dönem başbakanlık yapan ve bu çalışmanın yazıldığı dönemde de başbakanlığa devam eden

Navaz Sharif'i siyasete sokan ise General Zia ül-Haq'tır (Cohen, 2004: 10). Pakistan'da görev yapan sivil siyasetçilerin de otoriter eğilimlere sahip olmasının kökeninde kolonyal miras yatmaktadır. Bu nedenle, Pakistan'ın kolonyal geçmişi ele alınmadan, Pakistan demokrasisindeki iniş ve çıkışları anlamak imkansızdır.

Pakistan, Hindistan ve Bangladeş, ortak bir kolonyal geçmişe sahiptir. 200 yıla yakın bir süre İngilizlerin hakimiyeti altındaki Hint alt kıtasında bir arada yaşadılar. Ancak bu, üç ülkenin de kapsadığı bölgelerin aynı bakış açısıyla yönetildiği anlamına gelmemektedir. Güneşin batmadığı imparatorluk olarak nitelenen Birleşik Krallığın yönettiği 13 Kolonide, Quebec'te, günümüz Bangladeş'ini ve Hindistan'ını içeren bölgede İngilizler, temsili kurumların ve demokrasinin gelişimini teşvik eden bir yönetim anlayışı benimsedi. Söz konusu coğrafyalarda güvenlikten ziyade ticari amaçlar ön planda tutuldu. Ancak, Hint alt kıtasının kuzeybatı bölgesinde temsili kurumlar ve demokrasi yerine güvenlik kaygılarının ön planda olduğu bir yönetim anlayışı vardı. İşte, günümüz Pakistan'ını oluşturan, Hint alt kıtasının kuzeybatısında yer alan bu bölgedir. İngilizlerin günümüz Pakistan topraklarında, güvenlik kaygılarının ön planda olduğu bir yönetim sergilemesinin iki temel gerekçesi vardır. İlk olarak, bu bölge, İngilizlerin Hint alt kıtasında en son işgal ettiği bölgedir. İngiliz kolonyal yönetimi, dağlık olan Khayber Pakhtunva ve çöllerle kaplı olan Balucistan bölgesini fethetmekte ve daha sonra da kontrol altına almakta oldukça zorlanmıştır. Bu nedenle İngilizler, söz konusu coğrafyaları yerel toprak ağaları ve aşiret liderleri aracılığıyla dolaylı olarak yönetmiştir. İkinci olarak, İngilizler, kuzeybatı bölgesini Talbot'un (1998) tabiri ile "güvenlik devleti" olarak yönetmiştir. İngilizlerin bu politikayı benimsemesinde coğrafi koşullardan başka faktörler de vardı. Bu faktör, günümüz Afganistan topraklarının olduğu coğrafyada Çarlık Rusyası ve İngiltere arasında The Great Game (Büyük Oyun) adı verilen bir güç mücadelesinin yaşanmasıdır. Kuzeybatı Hindistan yani günümüz Pakistan toprakları, bu Büyük Oyunda İngiliz kolonyal yönetimi için adeta "sınır karakolu" hizmeti sağlamıştır (Talbot, 1998: 64-65; Jaffrelot, 2002b: 251-254). Pakistan'da demokrasinin pekişmemesinin, sivil toplumun görece zayıf olmasının en önemli sebeplerinden biri, bu kolonyal miras olmuştur. Evrensel oy hakkına dayalı seçimlerin uzun süre yapılmadığı; kendi seçtikleri yöneticiler tarafından yönetilmeyen, ve ticaretin değil

de güvenliğin ön planda tutulduğu bir toplumda demokrasiye geçiş, görece zor bir meseledir. Nitekim, 1947 sonrasında Pakistan toplumu, bu demokrasi kültürünün eksikliğini bedelini, otoriter yönetimler ve askeri diktatörler tarafından yönetilerek ödemiştir.

Pakistan'ın kurulmasında aktif olan Müslüman Birliği, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasını sağlayan Hint Ulusal Kongresi'ne kıyasla elit bir yapılanmaya sahipti. Hint Ulusal Kongresi'nde toplumun en alt tabakasından üstüne doğru piramidal bir örgütsel yapılanma oluşturuldu. Toplumun farklı kesimleri; fakirler, büyük toprak sahipleri, orta sınıf ve büyük sanayiciler bu yapılanmaya dahil edildi. Böylece iyi örgütlenmiş ve bütünleşmiş bir parti yapısı ortaya çıktı. İmran Ali'ye göre, INC'nin bu yapılanma şekli Hindistan'da istikrarı sağlayan bir unsur oldu; Hindistan'da askeri darbelerin ortaya çıkmasını engelledi; yargı, basın ve akademi gibi kurumların sürdürülebilirliğine katkıda bulundu. Ulusal Kongre'nin bu örgütlenme şekline kıyasla Müslüman Birliği'nin üyeleri, Hint alt kıtasında yaşayan Müslüman toplumun elitlerinin söz sahibi olduğu bir yapılanmaydı. Kolonyal yönetim döneminde geniş tabanlı ve iyi örgütlenmiş bir yapı kuramayan Müslüman Birliği; çoğunlukla bireylerin, çeşitli hiziplerin, farklı siyasal çıkarlara sahip olan ve çoğunluğunu zengin toprak sahiplerinin oluşturduğu bir yapılanmaydı. Pakistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra Müslüman Birliği, kendi içinde hizipleşmeye devam etti; toplumun tamamına hitap eden ve sağlam bir örgütlenme oluşturamadı (İmran Ali, 2002: 46; Talbot, 1998: 91-92; Jaffrelot, 2002b: 260-263).

Pakistan'ın uzun süren otoriter yönetimlerine rağmen, Hindistan sadece 1975-77 yılları arasında otoriter bir yönetim tarafından yönetilmiştir. Hindistan, Pakistan'a kıyasla görece daha demokratik bir siyasal sisteme sahiptir. Ganguly ve Fair'e göre, bu durumun ortaya çıkmasında Hint alt kıtasının taksimi sırasında Hindistan'a düşen payın, Pakistan'a oranla, daha kayda değer olmasıdır. Hindistan, İngilizlerin Hint alt kıtasındaki halef devleti olmuştur. Pakistan ise, Hindistan'dan ayrılan bir devlet olarak görülmüştür. Hindistan, yeni kurulan Birleşmiş Milletler'de doğrudan bir sandalyeye sahip olmuştur. Pakistan ise, Birleşmiş Milletler'e üyelik için başvuruda bulunmuştur. Hindistan, İngiliz imparatorluğunun Hint alt kıtasındaki pek çok mülküne doğrudan sahip olmuştur: Nitelikli bürokratik personel, sanayi

tesisleri, temsili yönetimler ve her şeyden önemlisi de bu aygıtları benimseyen bir topluma sahip olmuştur. Hint alt kıtasındaki taksimden Pakistan'a ise, mütevazı bir pay düşmüştür. Pakistan kurulduktan sonra, bölgeleri arasında koordinasyon sağlayamayacak derece kötü bir ulusal alt yapıya sahipti. Nitelikli bürokratik personel açığı, ülkeyi yönetmeyi zorlaştırıyordu. İngilizler, Pakistan topraklarını aşiret liderleri ve sözde feodaller aracılığıyla yönettiği için, Pakistan toplumunda siyasal katılım kültürü de gelişmemişti (Ganguly and Fair, 2013).

Alavi'ye göre, Pakistan'da demokrasinin konsolidasyonunu zorlaştıran esas faktör, ülkenin bağımsızlığı elde ettikten sonraki ilk 10 yılda ordudaki ve bürokrasideki seçkinlerin (establishment) yaptığı ittifaktır. Alavi, bu ittifaka, *askeri-bürokratik oligarşi* adını veriyor. Ona göre, Pakistan'da askeri-bürokratik oligarşi, 1958 yılında Ayub Khan'ın yaptığı darbe ile ortaya çıkmadı. Ülkenin kuruluşundan itibaren bu oligarşik yapı, Pakistan'da gücün esas sahibi oldu ve parlamenter yapıyı da istediği gibi kontrol etti. 1958 yılında, Pakistan'ın ilk serbest seçimlerinin yapılması ihtimali, bu oligarşik yapının çıkarlarına yönelik önemli bir meydan okuma olarak görülünce, 1958 darbesi yapıldı. Böylece, parlamenter sistemin yarattığı "tehdit" ortadan kaldırılmış oldu (Alavi, 1972: 64-65).

Pakistanlı tarihçi Hoodbhoy, Pakistan ordusunun, ülkenin her alanında sahip olduğu nüfuzla atıfta bulunurken şu cümleyi kullanmaktadır. Her ülkenin bir ordusu vardır; Pakistan'da ise ordunun bir ülkesi vardır (Hoodbhoy, 2004). Pakistan ordusunun, ülke genelinde görece sahip olduğu bu gücün ve darbe geleneğinin kökeninde ise yine kolonyal miras vardır. İngilizler, Hint alt kıtasındaki askeri personel ihtiyacını, çoğunlukla Pakistan'ın Pancap ve Peştun etnik gruplarını kullanarak gidermiştir. İngilizler, bu iki etnik gruba savaşçı ırklar (martial races) olarak görmüştür. Bu nedenle, Pancaplar ve Peştunların büyük bir kısmı, İngiliz ordusunda kariyer yapmayı tercih etmiştir. 1947 yılında Pakistan ordusunun % 77'sini Pancaplar, yaklaşık yüzde 20'sini de Peştunlar oluşturmuştur. Orduda yer alan bu iki grubun, söz konusu dönemin nüfusuna oranı ise % 33'tür. Jaffrelot'a göre, bu askerlerin siyasal kültürü de doğal olarak, liberal bir demokratik sistemin ortadan kaldırılması pahasına, düzenli ve disiplinli bir siyasal sistem anlayışına kaymaktadır (Jaffrelot, 2002b). Pakistan ordusu, günümüzde de, ülkenin örgütsel yapısı en sağlam

olan kurumudur. Sebebi ise, kolonyal dönemde İngilizlerin onları savaşçı ırk olarak kullanmasıdır. Bu durum Pakistan ordusu adına belki iyi bir durum olabilir. Ama, Pakistan demokrasisi adına çok olumsuz sonuçları olmuştur. Sivil siyasetçileri küçümseyen ve demokrasinin doğasında yer alan "muhalefeti" bir tehdit olarak gören askeri zihniyet, Pakistan'daki askeri müdahalelerin zihinsel altyapısını oluşturmaktadır.

Cohen'e göre, Pakistan'da demokratik normlara olan ilgisizliğin nedenlerinden biri, "Pakistan'ın feodalleri" olarak adlandırılan büyük toprak sahipleri ve kırsal bölgede yaşayan elitlerin demokrasiyi küçümsemeleridir. Bu feodaller, Avrupa kıtasındaki feodallere pek benzememektedir. Ancak, nüfuz alanları oldukça geniştir. Balucistan eyaletindekilere *sardar*, Khayber Pakhtunva eyaletindekilere *khan*, Sind eyaletindekilere ise *wadera* adı verilen Pakistan'ın bu sözde feodalleri, Hint alt kıtasının parçalanmasını bile istemiyordu. Çünkü, hem Pakistan'da hem de Hindistan'da mülkleri vardı. Ayrıca bir çoğunun, Hint alt kıtasının tamamında akrabalık bağları vardı. Hint alt kıtasında taksim kaçınılmaz hale gelince bu toprak sahipleri, Pakistan'a akın etmeye başladılar (Cohen, 2004: 56; Jaffrelot, 2002b: 262). Cohen'e göre, Pakistan'da otoriter yönetimlerin uzun yıllar iktidarda kalabilmesinin diğer nedeni, Soğuk Savaş'ın Pakistan'ın siyasal sistemine olumsuz yansımalarıdır. Soğuk Savaş döneminde Pakistan, Batı kampını tercih etti. Böylece, Hindistan ile olan güç mücadelesinde avantajlı bir konuma geçeceğine inanıyordu. Batı kampının lideri ABD, Pakistan'ın Batı yanlısı, istikrarlı ve refah içinde olmasını istiyordu. Pakistan'ın, demokratik bir siyasal sisteme sahip olması da önemliydi. Ancak bu, öncelik sırasında sonlarda yer alıyordu (Cohen, 2004: 56-57). Bu nedenle ABD, Soğuk Savaş döneminde kendisiyle yakın işbirliği yapan otoriter liderlere, askeri diktatörlere maddi açıdan ve uluslararası meşruiyet bağlamında destek oldu. Sonuç ise Pakistan'da otoriter yönetimlerin güçlenmesine ve demokrasiye geçiş taleplerinin askıya alınmasına neden oldu.

Pakistan'da demokrasiye en büyük darbeyi belki de Yüksek Yargı kurumları vurmuştur. Ülkenin ilk on yılında daha yoğun olmakla birlikte, Yüksek yargı, Pakistan'da hukukun üstünlüğü ve anayasal yönetim ilkelerini ihlal eden kararlara imza atmıştır. Yüksek Yargı, askeri darbeleri ve sıkıyönetim idarecilerinin aldığı

kararları "gereklilik (zaruret) doktrini" adını verdikleri bir uygulama ile meşrulaştırmıştır. Örnek vermek gerekirse, General Zia ül-Haq, yaptığı askeri müdahaleden sonra kurduğu sıkıyönetim rejimi, istediği gibi kanun çıkarmış ve anayasada değişiklik yapabilmiştir. 1973 anayasasına aykırı olan bu fiil, gereklilik doktrinine atıfta bulunarak meşrulaştırılmıştır (Jaffrelott, 2002b: 263; Cohen, 2004: 57-58).

Rangachari, Pakistan'da demokrasiye olan ilgisizliğin kökeninde yine kolonyal miras olduğunu savunuyor. Ancak, bu sefer sorumlu olan kolonyal idareciler değil, Müslüman elitlerdir. Müslümanlar, Hint alt kıtasındaki nüfusun dörtte birini oluşturuyordu. Çoğunluğun yönetimi anlamına gelen demokrasinin ne olduğunu bilen Sir Syed Ahmed Khan gibi Müslüman elitler, demokratik bir yönetim sisteminde Hinduların ülkeyi yöneteceklerini ve Müslümanların azınlıkta kalacağını savunarak demokrasiye karşı çıktılar. Sir Syed Ahmed Khan'ın söylemlerini, 20. yüzyılda Pakistan'ın Quaid-i Azam'ı (büyük lider) olarak nitelenen Muhammed Ali Jinnah da tekrar etmiştir (Rangachari, 2011: 111-112). İngilizler Hint alt kıtasına gelmeden önce, Müslümanlar azınlıkta olmasına rağmen, Moğol İmparatorluğunda yönetici pozisyonuna sahiptiler. İngilizlerin, Hint alt kıtasına gelmeleri ile Müslümanların sosyo-ekonomik ve siyasi statülerinde büyük bir düşüş yaşandı (Hardy, 2007, Malik, 2008; Wynbrandt, 2009).INC'nin, temsili kurumların oluşturulması için yürüttüğü kampanya, Müslümanları azınlık statüsüne düşürme olasılığını içeriyordu. Pakistan'ın kurulmasında önemli bir güç olan Müslüman Birliği'nin yöneticileri, bu nedenle demokrasiye karşı bir tutum takındılar.

Müslüman Birliğini yöneten liderlerin, çoğunluğun yönetiminden nefret etmelerinin temelinde kendi çıkarlarını kaybetmek korkusu yatmaktadır. Müslüman elitlerin demokrasiye karşı ilgisizliklerinde esas gerekçe budur. Aynı korku, 1947 sonrasında da devam etti. Pakistan'ın, evrensel oy hakkına dayalı ilk serbest bir seçimleri 1970 yılında yapıldı. 1959 yılında yapılması planlanan seçim ise Ayub Khan'ın askeri darbesi nedeniyle yapılamadı. Ayub Khan'ın askeri darbeyi yapmasında bu serbest seçimleri önleme kaygısı ön plandaydı. Pakistan'da 1947 sonrası liberal demokrasiye geçiş girişimlerinin başarısız olmasında da "çoğunluğun yönetimi" korkusu yatmaktadır. Doğu Pakistan'ı oluşturan Bengaliler, sayıca Batı

Pakistan'dan daha kalabalıktı. Pakistan'ın kurucu babaları ise Batı Pakistan'dan ülkeyi yönetiyordu. Bağımsızlığın ilk yıllarında Muhacir politikacılar ve bürokratlar, daha sonra ise Pancapların domine ettiği ordu, Pakistan'ı yönetmeye devam etti. Muhacirler ve Pancaplar, demokratik seçimlerin yapılması durumunda, çoğunluğa sahip olan Bengalilerin, devleti yöneteceğini bildikleri için serbest ve periyodik seçimlerin yapılmasına müsaade etmediler. Pakistan'da yönetici elitlerin demokrasiye olan ilgisizliklerinde, demokrasinin en temel ilkesi olan çoğunluğun yönetimine karşı olmaları yatmaktadır. Onlara göre demokrasi; kültürel, dilsel ve etnik olarak homojen bir toplumda uygulanabilecek bir rejimdi (Rangachari, 2011: 113-114). Bu bakış açısı, Pakistan'da demokrasinin konsolidasyonuna büyük zarar vermiştir. Aynı zamanda, büyük bir kitlenin de ülkenin yönetiminden dışlanmasına yol açmıştır. Bu "dışlayıcı yönetim" anlayışı nedeniyle Bengaliler, Pakistan devletine yabancılaşmışlardır. Bengalilerin demokratik taleplerinin reddedilmesi ise Pakistan'ı söz konusu dönemde parçalanmaya (dismemberment) karşı kırılganlaştırmıştır. Demokratik taleplerde bulunan büyük bir kitleyi, uzun süre baskı altında tutamazsınız. Nitekim, Pakistan da bu gerçeği 1971 yılında Bengalilerin bağımsızlıklarını elde ettiğinde anladı.

2.4. Pakistan Kimliği ve İslam: Milletsiz Milliyetçilik

Fukuyama, devlet inşası ve ulus inşası kavramlarının Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından farklı algılandığına dikkat çekmektedir. Amerikalılar için ulus inşası ve devlet inşası kavramları arasında pek fark yoktur. Çünkü bu iki kavram, yeni siyasi kurumlar meydana getirme ve ekonomik olarak kalkınma anlamına gelmektedir. Avrupalılar için ise devlet inşası ve ulus inşası farklı olgulardır. Avrupalılara göre, uluslar; ortak gelenekleri, değerleri ve tarih bilinci olan toplumlardır ve planlı bir tarihsel süreç içinde oluşturulmuştur (Fukuyama, 2012b: 14).

Hippler, ulus inşası kavramını "... bir tarafta ideal olarak, genellikle çok uzun bir tarihsel süreçte, başlangıçta birbirine gevşek bağlarla bağlanmış toplulukları, bir ulus devletin ona tekabül ettiği ortak bir toplum haline getirmeye yol açan sosyopolitik bir gelişim süreci" olarak tanımlamaktadır. Hippler'e göre ulus inşası hem Avrupa'da hem de dünyanın diğer bölgelerinde kısmen barışçıl, çoğunlukla ise

kanlı süreçler sonunda gerçekleşmiştir. Ulus inşası süreci, başlangıçta bu sürece ilişkin hiçbir yükümlülüğü olmayan ama; bu oluşumdan kendilerine önemli imtiyazlar sağlayan liderlerin aktif politikaları ve stratejileri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Hippler, 2007: 11). Hippler'e göre, başarılı olarak kabul edilen ulus inşası süreçlerinin birbiri ile bağlantılı üç ana ögesi vardır. Bunlardan ilki; toplumdaki farklı etnik, sosyal, dini ve linguistik grupları birleştiren bir ideolojidir. İkincisi, heterojen bir yapıya sahip olan toplumu bütünleştirmektir. Bu doğrultuda farklı kimliklerden oluşan toplumu birbirine entegre etmek için toplumun her kesimine ulaşan bir iletişim ağına, ekonomiye ve altyapıya olan ihtiyaç elzemdir. Üçüncüsü ise, kendi topraklarını gerçekten kontrol edebilen, fonksiyonel bir devlet aygıtıdır. Bu bağlamda devlet inşası, farklı unsurları birleştiren bir üst kimlik için önemli bir faktördür (Hippler, 2007: 10-15).

Ulus inşası kavramının yukarıda bahsedilen bağlamını kullanarak, Pakistan'ı ele almak, çeşitli etnik ve dini gruplardan oluşan bir toplumdaki bir ulusal kimlik oluşturmanın zorluklarını güzel bir şekilde örneklemetedir. Bu nedenle, Pakistan ulus devletini kurmak isteyen Güney Asyalı Müslüman elitlerin proje ve faaliyetlerini tarihsel olarak incelemek gerekmektedir.

Muhammed Ali Cinnah (1876-1948), seküler bir modernistti. Britanya Hindistan'ının sorununun sadece topluluklar arası olmadığını aynı zamanda uluslararası olduğunu düşünüyordu. Müslüman milliyetçiliğinin önemine vurgu yaptı. Cinnah, İslamı Hint Müslümanlarını birleştiren ve onları harekete geçiren bir kuvvet olarak görüyordu. Bu nedenle Hint Müslümanlarına topluluksal (communitarian) bir kimlik atfetti. Hint Müslümanları ya bir topluluk oluşturacaktı ya da Hinduların egemen olduğu bir toplumda azınlık olarak kalacaktı. Ancak Cinnah, Hint Müslümanları için asla teokratik bir devlet yapılanması tasavvur etmedi. Ona göre, İslam ve Müslümanlık iki farklı inşa edilmiş kavramdı. İlki daha evrensel iken diğeri daha çok etnik ve kültürel bir kimliği ifade ediyordu. Cinnah, pragmatist bir devlet adamıydı. Pakistan kurulduktan sonra ulusal karakterin güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu; çünkü, yeni devletin varlığını tehdit edecek mezhepsel, etnik, kültürel ve bölgesel farklılıklar ile yüzleşmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu nedenle Pakistan'ın kurucu babalarına göre Müslüman milliyetçiliği,

İslamın teolojik yönüne değil kültürel kısmına vurgu yapıyordu. Böylece Müslüman milliyetçiliği, toplumdaki farklı grupları birleştirici ve kapsayıcı bir ideoloji haline getirilmek istendi (Malik, 1996: 682-683; Cohen, 2002: 9-10, Shaikh, 2009: 23-26).

Hint alt kıtasında, Pakistan hareketine 1940'larda gittikçe artan bir destek verilmesine rağmen, Badr-ud-Din Tyabji, Zakir Husain ve Maulana Abul Kalam Azad gibi pek çok Müslüman lider, Hindistan Ulusal Kongresine bağlı kaldı. Pakistan'ın kuruluşuna karşı çıkan bir diğer önemli kişi ise, Jamaat-i İslami'nin kurucusu ve Jinnah'a muhalif olan Mevdudi olmuştur (Cohen, 2004: 26-28; Çevik, 2013: 82). Müslüman Birliği'ne göre, Müslümanlar, Hindu çoğunluğun yönettiği bir devlette azınlık olarak yaşamamalı ve Müslümanların kendi devleti olmalıydı. Onlara göre, Müslümanlar, "Hindu" yönetimi altında baskı altında yaşayacaktı. Tüm bu söylemlere rağmen, 1947 sonrasında Hindistan ve Pakistan arasında yapılan nüfus mübadelesi sonrasında yaklaşık 75 milyon Müslüman, Pakistan nüfusunu oluştururken; yaklaşık 35 milyon Müslüman, Hindistan'da kalmayı tercih etmiştir (Jaffrelot, 2002a: 18; Government of India, 2015; Chand, 2015). Peki neden ?Çünkü, Pakistan kimliğinin ve Müslüman ulusu kavramının ne anlama geldiği oldukça müphemdi. Üstelik, Müslüman ve millet kavramları birbirini tamamlayan değil, tam aksine birbiri ile çelişen kavramlardır. İslam'ın dili evrenseldir ve tüm insanlığı kapsayan bir söylemi vardır. Milliyetçilik ise, genelde "kim" olduğundan çok, "öteki" kavramı üzerine inşa edilen bir aidiyettir. Yani milliyetçilik, İslam'a nazaran, dışlayıcı ve ötekileştirici bir söyleme sahiptir.

Aynı şekilde "Pakistan Müslüman ulusu" kavramı da ihtilaflıdır. Akyeşilmen'in de belirttiği gibi "İslam ve milliyetçilik bir çok noktada çelişir ve birbirini reddeder." (Akyeşilmen, 2010). Kur-an'ı Kerim'in Hücurat suresinde, "...Müminler birbirlerinin kardeşidirler." diyor (Mevdudi, 2004: 272). Ayrıca, milliyetçilik konularında Hz. Muhammed'in de sözleri vardır. Bir hadiste, [h]epinizin babası birdir; hepinizin dini birdir. Ve kendisiyle övündüğünüz araplık, ne annenizden, ne de babanızdandır. (Yani Adem (as) ve Havva hepinizin babası ve annesidir." Diğer bir hadiste "[m]illiyetçilik yolunda ölen bizden değildir. Milliyetçiliğe çağıran bizden değildir. Milliyetçilik yolunda savaşılan bizden değildir." (Nakavi, 1996: 80). Veda hutbesinde ise, "Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı

gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur." demektedir (Enfal, 2014).

İslam'da Müslümanların eşit ve kardeş olduğu, aralarındaki tek farkın "takva üstünlüğü" olduğu ifade edilirken, Müslümanlık temelli bir Pakistan ulusu söylemi, sınırları belli olmayan bir aidiyet ortaya çıkarmaktadır. Mesela, İranlı veya Orta Asyalı bir Müslüman ile Pakistan ulusu arasında ayırt edici veya ötekileştirici bir unsur bulunabilir mi? Müslüman Birliği'nin Allame Iqbal ve Muhammed Jinnah gibi önde gelen liderleri, Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanlar için bir devlet olarak Pakistan hareketine meşruiyet aradılar. Hint alt kıtasında yaşayan Müslüman liderler, "neden sadece Hint alt kıtasındaki Müslümanlar bu devletin içinde yer alıyor veya neden diğer bölgelerde yaşayan Müslümanlar dışlanıyor" gibi sorular ile Pakistan hareketini haklı bir şekilde sorguladılar. İşte, nüfus mübadelesi sonrasında Hindistan'da neden önemli bir oranda Müslüman nüfusun kaldığı sorusunun cevabı, Pakistan ulusu kavramının bu belirsiz anlamında yatmaktadır. Pakistan'ın kimlik krizi yaşamasına sebep olan ve devleti kırılğan hale getiren önemli faktörlerden biri, bu "Müslüman ulusu" kavramının içinin boş olmasıdır. Bu bağlamda söylenebilir ki, Pakistan'da kurucu liderler ve halefleri, Jaffrelot'un (2002a) tabiriyle, "milletsiz milliyetçilik" yapmaktadır.

Hippler (2007), toplumdaki farklı etnik, dini, dilsel grupları bütünleştirecek bir ideolojinin veya söylemin ulus inşasının en önemli unsurlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Pakistan'ın kurucu babaları, oldukça heterojen bir yapıya sahip olan toplumu, bütünleştirmek için İslamı seçtiler. Ancak İslam, Pakistan sınırlarını aşan bir söyleme sahiptir. Çelişkiler yumağını başlatan da bu tercih olmuştur.

Asaf Hussain'e göre bu çelişkiler, etnik-İslami ve etnik-ulusal bağlamlarda ikili bir kimlik karmaşasına neden oldu. Etnik-İslami çerçevede, bir Pakistan vatandaşının ulusal kimliği dini ve devleti arasında gidip geliyordu. Eğer bir vatandaş için Müslüman kimliği birinci sırada, Pakistanlı kimliği ikinci sırada geliyorsa bu durumda söz konusu vatandaşın aidiyeti Pakistan'ın ulusal sınırlarını aşarak pan-İslamizme kayacaktır. Eğer önce Pakistanlı, sonra Müslümansa bu sefer de etnik kimliği ön plana çıkacaktır. Sıradan bir vatandaş Pakistanlı olarak Pencaplı, Peştun, Sindli, Baluç veya Muhacir olabilir. Etnik-ulusal çerçevede ise bir vatandaşın

kimliği, etnik ve ulusal kimliği arasında kalmaktadır. Öncelikle Pencaplı, Peştun, Sindli, Baluç, Muhacir mi yoksa Pakistanlı mı? 1947'de Bengalliler önce Pakistanlı sonra Bengalli olmayı tercih ettiler. 1971'de ise tam tersini yaptılar ve Bengalli kimliğini ön plana aldılar ve Bangladeş devletini kurarak Pakistan'dan ayrıldılar (Hussain, A., 1976: 924).

2.5. Doğu Pakistan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi

De-kolonizasyon süreci sonrasında bağımsızlığını ilan eden sömürgeler arasında, içinden bir başka devlet daha ortaya çıkan ilk devlet Pakistan'dır (Malik, 1996: 677). Doğu Pakistan, 1971 yılında bağımsızlığı ilan ederek Bangladeş adını almıştır. Doğu Pakistan'ın, Pakistan'dan koparak bağımsız olması, din temelli "İki Ulus Teorisi" nin varsayımlarını çürütmüştür. Daha önce de bahsedildiği gibi, heterojen bir toplumsal yapıya sahip olan Pakistan'da, Pakistan ulusu kavramının en önemli unsuru "Müslümanlık" olmuştur. Çoğunluğu Müslüman olan Bengalilerin oluşturduğu Doğu Pakistan'ın bağımsız olması, sadece görece önemli bir toprak parçasının kaybı anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda, Pakistan kimliğini oluşturan söyleme de bir meydan okuma anlamına geliyordu. Bu nedenle, Bangladeş devletini bağımsızlığa götüren süreçte yaşananlar, üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir.

Doğu ve Batı Pakistan arasındaki gerginlikler bir süredir devam ediyordu. Ülkenin bu iki kısmı, birbirinden oldukça farklıydı. Çoğunluğunu Bengalilerin oluşturduğu Doğu Pakistan'a kıyasla heterojen bir yapıya sahip olan Batı Pakistan'ın yarısı çöllerden, diğer yarısı ise sulanabilen topraklardan oluşmaktadır. Tropikal ve sıcak bir iklime sahip olan, görece yoğun bir nüfusa sahip olan Doğu Pakistan; Batı Pakistan'ın önce Karachi'den daha sonra İslamabad'tan Doğu Pakistan'ı yönetmesine; ekonomik kaynaklarının yıllardır Batı Pakistan tarafından sömürülmesine içerliyordu (Crompton, 2007). Bengaliler, Doğu Pakistan'da ihraçtan elde edilen ürünlerin kendileri yerine Pakistan'ın kalkınması için kullanılmasına karşı çıktılar. Üstelik, kişi başına düşen gelirden Doğu Pakistan'ın payına düşen oran ise görece azdı. 1959-70 yılları arasında Doğu Pakistan'da kişi başına düşen gelir yüzde 17 artarken, Batı Pakistan'da ise bu oran yüzde 42'dir (Jaffrelot, 2002a: 20).

1951 nüfus sayımına göre, Doğu Pakistan'ın nüfusu 41.9 milyon, Batı Pakistan'ın nüfusu ise 33.7 milyondur (Jaffrelot, 2002a: 18). Pakistan nüfusunda açık bir çoğunluğa sahip olan Bengaliler, 1950'lilerden itibaren, Pakistan kimliğinin din yerine etnik temele göre yeniden tanımlanması gerektiğini savundular. Bu noktada, Bengalilerin en çok içerlediği husus, konuştukları dilin, Pakistan'ın resmi dillerinden birisi olarak kabul edilmemesi olmuştur. Devletin resmi dili olan Urdu, Müslüman elitlerin konuştuğu bir dildi. Söz konusu dönemde Pakistan toplumunun sadece yüzde dördü Urdu dilini konuşabiliyordu. Hangi dillerin resmi dil olarak kullanılması hususunun arkasında, sadece etnik veya kültürel kaygılar yoktu. Bengali orta sınıf, ülke yönetiminde söz sahibi olmak, kamu kurumlarında çalışabilmek ve rant dağıtımından pay almak için Bengali dilinin resmi dil olması gerektiğini savunuyordu. Örnek vermek gerekirse, 1964 yılında 17 üst düzey kamu görevlisinden sadece ikisi Bengaliydi. Ordudaki durum ise daha vahimdir. 1955 yılında Pakistan ordusundaki 58 generalden sadece biri Bengaliydi. Aynı şekilde, Muhacirler de, resmi dilin Urduca dışında bir dil olması durumunda söz konusu çıkarlarının tehdit altında olacağını farkındaydı. Bengaliler, Bengali dilinin resmi dil olması için yıllarca mücadele ettiler. Uğradıkları baskı nedeniyle Pakistan kimliğine yabancılaştılar. Çünkü bir Bengali için Pakistan kimliği ve Urdu dili eş anlamlı hale gelmişti. 1956 yılında, Bengali dili, Pakistan'ın resmi dillerinden biri haline geldi ama, Urdu dili ve Pakistan kimliğinin çağrıştırdığı "baskı" imajı Bengalilerin hafızalarından asla silinmedi (Shaikh, 2009; Jaffrelot, 2002a).

Bengalilerin, Pakistan devletine yabancılaşmasına neden olan bir diğer faktör ise, 1965 Hindistan-Pakistan savaşının Doğu Pakistan'a yansımalarıdır. Bu bağlamda iki hususun altı çizilebilir. İlk olarak, savaş sırasında, Pakistan ordusunun neredeyse tamamı Batı Pakistan sınırlarına konuşlandırılmışken, Doğu Pakistan'a birkaç tank ve jetlerden oluşan bir piyade birliği bırakılmıştır. Güçlü Hindistan ordusu karşısında görece zayıf bir ordu ile kendisini savunması beklenen Bengaliler, kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini anladılar. İkinci olarak, savaştan sonra yaşanan ekonomik depresyon; kaynakların büyük bir kısmının Batı Pakistan'a ve Pakistan ordusuna tahsis edilmesi gibi politikalar Bengalileri ekonomik açıdan zor durumda bırakmıştır (Talbot, 1998 :189-190). Bengaliler, 1965 Savaşı ve sonrasında Batı

Pakistan'ın yürüttüğü siyaset sonucunda ötekileştirilmiş gibi hissettiler ve Pakistan kimliğine yabancılaştılar.

Bengaliler, Pakistan nüfusunun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, Batı Pakistan ile eşit şekilde Parlamentoda temsil ediliyordu. Bengali halkı, açık bir şekilde, azınlığın çoğunluğu yönetmesine karşı çıktılar (Rangachari, 2011: 113-114). Doğu Pakistan'da halkın neredeyse tamamının desteklediği Awami League'in (Halk Birliği) 1966 yılı Mart ayındaki toplantısında, Sheikh Mujibur Rahman *Altı Nokta Programı* ilan etti ve bölgesel özerklik talebinde bulundu. Altı Nokta Programının önemli yönleri şunlardır: Pakistan'da bir kişi bir oy prensibine dayalı doğrudan seçimlerin yapılması; ulusal parlamentoda milletvekili dağılımının nispi temsile göre yapılması; federal yönetimin sadece güvenlik ve dış ilişkileri ilgilendiren konularda söz sahibi olması, diğer hususlardaki yetkilerin federe yönetimlere bırakılması (Rashiduzzaman, 1970). İçerisinde ekonomik taleplerin de olduğu Altı Nokta Programında demokrasiye ve yerinden yönetime ilişkin taleplerin ağır bastığı söylenebilir. Söz konusu talepler, merkezi yönetim tarafından kabul edilmemiştir.

Awami League'inin kurucusu Mujibur Rahman'ın 1966 Mayıs'ında, Agartala Komplosu (Conspiracy of Agartala) adı verilen olay nedeniyle hapse atılması Doğu Pakistan'da büyük bir tepki toplamıştır. Mujibur Rahman, 1962 yılında Agartala'da Hindistanlılar ile görüştüğü ve 1965 Savaşı sırasında da Awami League'in bazı üyelerinin Hindistanlı yetkililer ile toplantılar yaptığı ortaya çıkmıştır. Rahman, Hindistan'ın desteğiyle Pakistan'ı bölmekle suçlanmıştır. 1968 yılında yapılan duruşmalarda Rahman'a isnad edilen suçlamalar ispatlanamayınca serbest bırakılmıştır (Talbot, 1998: 189-190). Bu olay, Rahman'ın fikirlerini daha geniş bir kitleye duyurmasına imkan sağlamış ve Bangladeş'in bağımsızlığına giden yolu kısaltmıştır.

Yahya Khan, Pakistan'ın ikinci askeri diktatörüdür. Kısa süren Yahya Khan rejiminin en önemli gelişmesi şüphesiz, 1970 yılı Aralık ayında Pakistan tarihinde ilk defa serbest seçimlerin yapılması olmuştur. Batı Pakistan'da ezici bir çoğunlukla seçimi kazanan Zülfikar Ali Bhutto'nun Pakistan Halk Partisi (Pakistan People's Party), 1970 seçimlerinden sonra bağımsızlığını ilan eden Doğu Pakistan'dan tek bir milletvekili bile çıkaramadı. Aynı şekilde, Mujibur Rahman'ın Awami League'i de

(Halk Partisi) Batı Pakistan'da varlık gösteremedi. Ulusal hükümetin kurulması için taraflar arasında uzlaşma sağlanamadı (Jan, 2010: 241). Rahman'ın muhalefetini bastırmak isteyen Yahya Khan, orduyu kullandı ve Doğu Pakistan'a askeri müdahalede bulundu. Bengali mültecilerin Hindistan'a akın etmesi ile sorun uluslararası bir hal aldı. Doğu Pakistan nedeniyle savaşa girdiği Hindistan karşısında aşağılayıcı bir mağlubiyet alan Pakistan, Doğu Pakistan'ın bağımsızlığına da engel olamadı. Bu mağlubiyet, Yahya Khan'ın cunta rejiminin sonunu getirdi. Yahya Khan, ülkenin yönetimini Zülfikar Ali Bhutto'ya bırakarak istifa etti (Sisson and Rose, 1990; Talbot, 1998).

1971 Savaşı, Pakistanlıların doğuştan asker, Hindistanlıların ise doğuştan "ödlek" olduğu varsayımını yerle bir etti. Hindistan, savaştaki muharebelerin çoğunu kazandı ve 100.000'e yakın Pakistanlıyı esir aldı (Crompton, 2007). 1971 Savaşı'nın Pakistan toplumu üzerinde bıraktığı izlerden biri de, ABD'nin güvenilmez bir müttefik olduğu algısıdır. Pakistanlılar, savaş sırasında Amerikalıların kendilerine yeteri kadar destek olmadığını ve yüz üstü bıraktığını düşünüyorlar (Kalia, 2011: 37). Bu algı, 11 Eylül sonrası yoğunlaşan ABD-Pakistan ilişkilerinde, etkisini devam ettirmiştir.

Doğu Pakistan'ın kaybedilmesi sadece büyük bir nüfusun kaybedilmesi anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda ülkenin yapısını da değiştirdi. Doğu Pakistan, ülkenin en fakir bölgesiydi ama ılımlı bir Müslüman topluma sahipti. Bangladeş'in ayrılmasıyla ülkede Pencap eyaletinin nüfuzu iyice arttı. Diğer eyaletlerden daha fazla nüfusa sahip olmasının yanı sıra, ekonomideki etkinliği, bürokrasideki ağırlığı ve devleti yöneten ordudaki sayısal fazlalıkları Pencap eyaleti ile diğer eyaletler arasındaki güç dengesini bozdu (Hippler, 2015).

2.5.1. Bangladeş Sendromu

Çalışmanın birinci bölümünde değinildiği gibi, kırılmalı bir devletin karakteristik özelliklerinden biri "dışlayıcı yönetim"dır. Devleti yönetenlerin, bir grubun çıkarlarını ön planda tutup, toplumu oluşturan diğer grupları dışlayan bir yönetim sergilemesi söz konusu devleti iç savaşlara ve ayrılıkçı hareketlere karşı kırılmalı bir hale getirebilir. 1978-1991 yılları arasında, Somali'de ülkeyi yöneten

Siad Barre rejiminin uyguladığı dışlayıcı yönetimi, Somali toplumundaki toplumsal sözleşmeyi zayıflatmış ve 1990'lar boyunca ülkenin maruz kaldığı iç savaşa ortam hazırlamıştır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer bir örnek ise, Doğu Pakistan'ın yönetilme şeklidir. Her ülkenin içinde sayıları ve oranları değişmekle birlikte farklı etnik gruplar yaşamaktadır. Etnisite yadsınamaz bir gerçekliktir. Ancak, farklı etnik grupların bir ülkede var olması, o ülkede etnik çatışma olacağı veya ülkenin parçalanacağı anlamına gelmez. Bir etnik grubu, yaşadığı ülkeden kopmaya iten sebepler genellikle yöneticilerin aşırılıkları ve etnik grupları marjinalleştirmeleri gibi etkenlerdir. Pakistan üst kimliğine zarar veren de bu gibi etkenlerdir. Bu minvalde, Doğu Pakistan'da yaşayan Bengallilerin isyan ederek 1971'de Pakistan'dan ayrılmaları ve Bangladeş'i kurmaları ise ders alınması gereken bir örnektir. Pakistan'da Bengalliler ülke yönetiminden yıllarca dışlandılar. Ülke yönetiminde görece nüfuz sahibi Pencaplılar, Bengallileri sürekli küçük gördüler. 1970 seçimini kazanan Mucibur Rahman'a ve Awami League'e oy veren Bengallilere saygı göstermediler. Pakistan ordusu, Doğu Pakistan'a askeri müdahale yaptı. Pek çok Bengalli öldü veya mülteci oldu. Bengalliler için Pakistan üst kimliği, baskı ve zulüm ile eş anlamlı hale geldi.

Bangladeş'in ayrılması, Pakistan yönetici elitinde ve ordusunda günümüzde hala etkili olan bir takım izler bıraktı. Pakistan'ı oluşturan diğer etnik grupların da Bangladeş gibi bağımsız olacağı ve Pakistan'ın parçalanacağı korkusu hala hakimdir. Bu korkuya *Bangladeş sendromu* adı verilebilir. Bangladeş sendromunun olumsuz sonuçları olmuştur. Yönetici elit ve ordu, Bangladeş'in ayrılmasından sonra federe yapılar üzerinde baskısını artırdı. Yoğun bir şekilde merkezileştirme politikası yürütüldü, etnik çoğunluğun egemen olduğu federe yapılardan yetkilerin bir kısmı alındı.

Cohen'in (2004) *the establishment* adını verdiği yönetici elitler Doğu Pakistan'da, Locke'un toplum sözleşmesinde yer verdiği üç temel unsuru göz ardı ettiler: hayat, hürriyet ve mülkiyet. Locke'un (1980) savunduğu, insan haklarına dayalı, sınırlı ve anayasal yönetim anlayışını benimsemediler. Heterojen bir toplumu, baskıcı bir rejimle yönetmeye çalıştılar. Bu politika, Doğu Pakistan örneğinde

görüldüğü gibi başarısız olmuştur. Ancak, elitler bu durumdan ders çıkarmadılar. Malik'e göre, Bengalilerin Pakistan'dan ayrılması, Pakistanlı elitlerin ülkenin bütünlüğüne yönelik kaygılarını artırmıştır. Etnik ve kültürel olarak heterojen bir yapıya sahip olan Pakistan'da yöneticiler; farklı grupları kapsayan, konsensüse dayalı demokratik ve anayasal bir yönetimi benimsemediler. Bunun yerine, İslam'ı referans alan Pakistan kimliğini, etnik çoğulculuk pahasına, topluma empoze etmeye çalıştılar (Malik, 1996: 685). Elitler, 1971 sonrasında da aynı politikaları uygulayarak Pakistan'ı yönetmeye çalıştılar.

Son olarak değinilmesi gereken bir husus, Pakistan'da ulemanın, özellikle de Jamaat-i İslami'nin, ayrılıkçı (separatist) hareketlere karşı benimsediği sert tutumun Pakistan kimliğine verdiği zarardır. Ulema, temeli İslam'a dayanan Pakistan milliyetçiliği için bu ayrılıkçı hareketleri gayri-İslami olarak algılamıştır. Ji, Pakistan ordusunun Doğu Pakistan'da uyguladığı şiddeti ve yaptığı katliamları da, İslam ve Pakistan'ın tehlike altında olduğu gerekçesi meşrulaştırmaya çalışmıştır (Chengappa, 2001: 2171-2172; Choudhury, 1974: 185). Ji'nin bu sorunlu bakış açısının temelinde de, sınırları belirsiz olan Pakistan Müslüman ulusu kavramı yatmaktadır. Ji, Pakistan ve İslam'ı eş anlamlı olarak gören bir söylemi benimsemiştir. Bu söylemin çelişkisi ise, 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini kınayıp, Müslümanları komünistlere karşı cihada davet etmesi ile ortaya çıkmıştır. Çünkü, Pakistanlıları cihada çağırırken kullanılan söylem de İslam üzerine oturtulmuştur. Ortalama bir Pakistanlı için, aidiyetin sınırları gittikçe belirsiz hale gelmiştir. Pakistan sınırları içinde kalan Müslümanlar, Pakistan ulusuna mı aitti, yoksa gerçekte tüm Müslümanları kapsayan ümmete (ummah) mi aitti ? Pakistan'da kimlik krizini ortaya çıkaran bu çelişkili söylemler, geçmişte ve günümüzde de Pakistan'ın toplumsal bütünlüğüne zarar vermiştir ve Pakistan'ı etnik ayrılıkçı hareketlere karşı kırılgan bir hale getirdiği söylenebilir.

2.6. Öteki Olarak Hindistan

İngilizlerin 1947 yılında Hint alt kıtasından çekilmesiyle ortaya çıkan Hindistan ve Pakistan arasındaki ilişkilerde, birbirlerine karşı sürekli bir tehdit algısı hakimdir. İki ülke, 1948, 1965 ve 1971 yıllarında doğrudan savaşmışlardır (Özev,

2012 :153). Bu üç savaşın dışında, taraflar pek çok kez, savaşın eşiğine geldikleri durumlarla karşı karşıya kalmışlardır (Synnott, 2009: 133-136).Tarihsel süreçte, Pakistan ve Hindistan arasındaki ilişkilerin bu kadar kötü olmasının iki ana nedeni vardır. Birincisi, iki ülkenin de kimlik inşası sürecinde öteki olarak diğerini kullanmasıdır. İkincisi, Jammu ve Keşmir bölgesinin iki ülke için taşıdığı sembolik değeridir. Bu iki faktör, kalkınmadan ödün verme pahasına, Pakistan'da askeri harcamaların artmasına ve Pakistan ordusunun siyasetten ekonomiye her alanda nüfuz sahibi olmasına neden olmuştur.

Pakistan'ın kurucu babaları, heterojen bir yapıya sahip olan Pakistan toplumunu bir arada tutabilmek için ulus inşacıların başvurduğu geleneksel bir politikayı benimsemiştir. Ulus inşası sürecinde, ortak değerlere dayalı bir kimlik oluşturmak yerine, "öteki" karşıtlığı üzerine dayalı bir kimlik inşası nispeten daha kolaydır. Pakistan'ın kurucu babaları, öteki olarak Hindistan'ı ve Hindu karşıtlığını seçmiştir. Öteki karşıtlığı üzerine dayalı kimlik inşasında, bütün olumlu sıfatlar "biz'e aitken, bütün olumsuz nitelikler de ötekine atfedilir. Bu bağlamda, Pakistan kelimesinin açılımı güzel bir örnektir. Paki kelimesi (Crompton, 2007), Urdu dilinde "saf, temiz" gibi anlamlara gelmektedir. Stan eki ise, ülke demektir. Yani Pakistanlılara göre; Pakistan, saflığın ve temizliğin ülkesi iken, Hindistan tam tersi olarak kötülüğün ve yozlaşmışlığın ülkesidir. Hindistan kimliğinin inşasında öteki olarak Pakistan unsuru merkezi bir önem atfetmese de; "Hindu" karşıtlığı, Pakistan kimliği için temel yapı taşı gibidir (Shaikh, 2009: 182-185).

Hindistan'ın öteki olarak seçilmesinin Pakistan toplumu için oldukça kötü sonuçları olmuştur. Pakistanlı yönetici elitler, kolonyal yönetim felsefesini devam ettirmiştir. Günümüz Pakistan toprakları, kolonyal dönemde Çarlık Rusya'sından kaynaklanan güvenlik kaygılarının ön planda tutulduğu bir bakış açısıyla yönetildi. Aynı bakış açısının 1947 sonrasında da devam ettiği söylenebilir. Bu sefer tehdit batıdan değil, doğudan yani Hindistan'dan geliyordu. Hindistan karşıtlığı üzerine kurulu iç ve dış politika geçmişten günümüze Pakistan'ı sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan kırılganlaştırmıştır.

Pakistan'ın ilk başbakanı olan Liaquat Ali Khan, 8 Ekim 1948'de ulusa sesleniş konuşmasında, Pakistan'ın güvenliğinin sağlanmasının en önemli amaçları olduğunu;

ve bu amacın diğer devlet fonksiyonlarına kıyasla daha önemli olduğunu; ordunun ihtiyaçları için hiçbir masraftan kaçınmayacaklarını ifade etmiştir. Muhammed Ali'ye göre başbakanın bu sözleri, söz konusu dönemde halkın çoğunluğunun görüşlerini yansıtıyordu (Muhammad Ali, 1979: 376). Pakistan, bağımsızlığının ilk yıllarında bütçesinden askeri harcamalara önemli oranlarda pay ayırmıştır. 1947-50 yılları arasında, ulusal bütçenin kabaca yüzde 70'i savunma için ayrılmıştır (Talbot, 1998: 118). Kurulduğu günden itibaren yoğun bir şekilde Hindistan'dan tehdit algılayan Pakistan'da, askeri harcamaların bu kadar yüksek olmasının belirgin yan etkileri olmuştur. Her şeyden önce, yeni kurulan ve görece yetersiz bir altyapıya sahip olan Pakistan'da, devlet inşası için gerekli olan fonlar, ordunun silahlandırılması için kullanılmıştır. Sağlık, eğitim ve enerji altyapılarının imarı; merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında iletişimi ve koordinasyonu sağlayacak teknik altyapının oluşturulması ihmal edilmiştir. Merkezi ve yerel yönetimler arasında var olan bu kopukluk, ülke genelinde ihtiyaçlara uygun devlet inşası projelerinin oluşturulmasını zorlaştırmıştır (Muhammad Ali, 1979: 376).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Hint karşıtlığı üzerine kurulu iç ve dış politika söylemi, Pakistan ordusunun, siyasetten ekonomiye ülkenin neredeyse her sektöründe nüfuz sahibi olmasına yol açmıştır. Jalal'e göre, Pakistan ordusu, Hint faktörü olmaksızın da ülke genelinde önemli bir baskı grubu haline gelmiştir. Jalal'e göre, ordunun ülke genelinde artan nüfuzu, ekonomi politikalarının farklı güzergahlara girmesine yol açmıştır. Pakistan ordusu, yeni silah teknolojileri elde etmek için doyumsuz bir hale gelmiştir. Ekonomik kalkınma için ayrılan paylar, savunma için harcanmaya devam etmiştir. Hindistan'ın görece ekonomik ve askeri büyüklüğü karşısında, yetersiz kaynaklara sahip olan Pakistan çareyi dışarda aramıştır. Soğuk Savaşta Batı kampına katılması şartı ile Pakistan, ABD'den savunması için gerekli gördüğü materyalleri temin etmiştir (Jalal, 1991: 237-238) Pakistan'ın ABD ile olan müttefikliği de böylece başlamıştır.

Hindistan - Pakistan ilişkilerine zarar veren ikinci sorun kaynağı, Jammu ve Keşmir'in tartışmalı statüsüdür. Hindistan ve Pakistan arasındaki doğrudan ve dolaylı çatışmaların temelinde Keşmir sorunu yatmaktadır. Taksim sırasında Hindu Prens Maharaja Hari Singh, Pakistan yerine Hindistan'a katılmayı tercih etmiştir. Pakistan

ise Maharaja'nın bu kararına karşı çıkmıştır. Pakistan perspektifinden bakılırsa, Keşmir'in nüfusunun çoğunluğu Müslüman olduğu için Pakistan'a katılmalıydı. Pakistan'ın kuruluş felsefesi olan İki Ulus Teorisine göre, çoğunluğu Müslüman bir toplumun Hindistan'a bırakılması, Pakistan için önemli bir tehditti (Kleiner, 2007: 16-17). Hindistan perspektifinden bakacak olursak, Javaharlal Nehru, Keşmir'de doğmuştur. Keşmir'i, Hindistan'a katılma süreci öncesinde ve sonrasında da sıklıkla ziyaret ederek bu bölgeye verdiği önemi göstermiştir. Hindistan için Keşmir'i vazgeçilmez kılan faktör, Pakistan ile aynıdır. Yoğun bir Müslüman nüfusu içerisinde barındıran Hindistan, kuruluşundan itibaren seküler bir devlet olduğunu vurgulamıştır. Çoğunluğu Müslüman olan Keşmir'in Pakistan'a bırakılması, Hindistan'ın seküler devlet söylemine önemli bir darbe anlamına gelmektedir. Hindistan, Pakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti sınırları arasında görece stratejik bir değere de sahip olan Keşmir'in, Hindistan ve Pakistan için ideolojik açıdan taşıdığı önem onu pazarlık konusu bile yapmamaktadır (Falk, 2003: 59-60; Synnott, 2009: 146-148; Cohen, 2004: 51-52; Shaikh, 2009: 185-187).

Keşmir Sorunu, Pakistan ordusunun, ülkenin iç ve dış politikasında hakim bir rol oynamasına sebep olmuştur. Generaller, Keşmir sorunu kaynaklı krizlerde sivilleri, Hindistan'a karşı sert bir politika izlemedikleri gerekçesi ile eleştirmiştir. Pakistan ordusunun bu gibi söylemlerinin arkasında sahip olduğu ayrıcalıklı konumu kaybetmeme isteği yatmaktadır. Demokratik bir rejimde hesap verilebilirlik önemli bir ilkedir. Halk bu ilke ile yöneticilerin idari faaliyetlerini denetleme imkanına sahip olur. Bütçeden askeri harcamalara ayrılan payın görece yüksek olduğu Pakistan'da, Ordu, askeri harcamaların denetimine müsaade etmemektedir. Hindistan ile devam eden sürekli kriz ortamı, Pakistan ordusuna ihtiyaç duyduğu meşruiyeti sağlamaktadır. Bu nedenle, Pakistan ordusu için "kriz politikasını" bırakması demek, sahip olduğu ayrıcalıklı konumunu kaybetmek demektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÜNÜMÜZDE PAKİSTAN'I KIRILGAN YAPAN TEMEL SORUNLAR

Devletlerin performanslarını değerlendirmeye çalışan pek çok indeks vardır: Fragile State Index, Human Development Index, State Fragility Index, World Governance Indicators... Söz konusu indekslerde hangi faktörlerin devletlerin performanslarını etkilediği konusunda bir uzlaşma yoktur. Her indeksin kendine has göstergeleri vardır. Bazıları yönetişime, bazıları şiddet unsurlarına bazıları ise insani kalkınmaya ağırlık vererek devletlerin performanslarını ölçmekte ve devletleri sıralayan listeler yayınlamaktadır. Devletlerin ekonomik faaliyetlerini ölçmek, sosyal ve siyasi faaliyetlerini değerlendirmeye kıyasla daha kolaydır. Bir devletin dış ticaret verilerine, kişi başına düşen gelirine, enerji tüketimine vb. istatistiklerine bakarak, söz konusu devletin performansı ölçülebilir. Ancak, bir devlette yaşanan etnik ve dini anlaşmazlıkları ölçerken hangi göstergelerin kullanılacağı ve ölçü biriminin ne olacağı konusu, ekonomik faaliyetleri değerlendirmeye nazaran görece zor bir uğraştır. Bu nedenle her indeksin sıralamasında aynı devletler farklı sıralarda kendilerine yer bulabilmektedir. Bu nedenle, sadece söz konusu indekslere bakarak bir devleti kırılğan, başarısız, zayıf vb. sıfatlarla nitelemek pek sağlıklı olmayabilir. Ancak, devletleri sosyal ve siyasi açıdan ele alan çalışmalarda, bu indeksler ek kaynaklar olarak kullanılabilir.

Söz konusu indeksler arasında en çok atıfta bulunulanı Fund for Peace'in Fragile State Index'idir. Pakistan devletinin günümüzde karşılaştığı temel sorunları ele almayı amaçlayan bu bölümde, analitik açıdan daha kullanışlı olduğu için Fragile State Index'in sınıflandırması taslak olarak tercih edilmiştir. İndeksten yola çıkarak sosyal, siyasi ve ekonomik göstergeler temel alınarak üç ana sütun oluşturulmuştur. Sosyal göstergeler, ekonomik göstergeler ve siyasi göstergeler (Fund for Peace, 2015b). Çalışmanın bu bölümünde, söz konusu indekste yer alan ekonomik, sosyal ve siyasi göstergelere göre, Pakistan halkının sosyo-ekonomik ve siyasi sorunları ele alınmaya çalışılacaktır.

3. 1. Ekonomik Göstergeler

İyi yönetim (governance), ekonominin iyi yönetilmesi için oldukça önemlidir. İyi yönetim, sosyal adaletle birlikte ekonomik büyümeyi sağlar. Düşük gelir grubuna ait kesimlerin ekonomik açıdan güçlendirilmesine ve sosyal kalkınmaya ortam hazırlar. Özellikle fakirler, iyi bir ekonomik yönetimle birlikte kaynaklara erişim imkanı bulabilir ve kapasitelerini artırabilirler. Diğer taraftan, kötü ekonomik yönetim ya büyümeyi engeller ya da büyümeden sadece belirli bir grubun faydalanmasını sağlar. Kötü yönetim en fazla fakirler üzerinde yük oluşturur. Çünkü, kötü ekonomik yönetimin olumsuz sonuçlarına katlanacak yeterli kaynaklara sahip değildirler (MHC, 2012). Pakistan'da ekonominin yönetimi, tarihsel olarak ele alındığında, yukarıdaki genellemelerin geçerliliği hakkında fikirler verebilir.

3.1.1. Fakirlik ve Ekonomide Gerileme

Pakistanlı yöneticiler, kuruluş yıllarında ülkeyi kapitalist kalkınmaya modeline göre yapılandırmaya çalışmışlarsa da, önemli engeller ile karşılaşmışlardır. Öncelikle, Pakistan'da kapitalizm ve feodalizm arasındaki sınır genellikle bulanıktır. Feodal elitler, Pakistan'da köylüler üzerinde baskılarını devam ettirirken, ekonomik çıkarlarını korumuş ve devlet gücünden de faydalanmıştır. Mesela, 1997 yılına kadar Pakistan'da tarım ürünlerinden vergi alınmamıştır. Bu durum, toprak ağalarının nüfuzunun sürmesine yol açmıştır. İkinci engel, Pakistan'da aşırı gelişmiş bürokratik yapıdır. Pakistan bürokrasisi, zamanla rant peşinde koşan ve patronaj ilişkilerin hakim olduğu devletlerdeki bürokrasinin karakteristiğine bürünmüştür. Üçüncü engel ise, kamu bütçesinin, üretim sektörü için gerekli altyapı ve üretim girdilerinin tedarikinden ziyade tüketim için ayrılmasıdır (Amin Khan, 2000: 186).

Pakistan'ın 1947'de bağımsız olmasından sonra geçen 67 yılı, 7 farklı döneme ayrılabilir. Her dönemin farklı ekonomi politikaları, siyasal sistemleri ve planlama tercihleri olduğu görülmektedir. İlk dönem 1947 ve 1958 yılları arasında kapsamaktadır. Bu dönemin ekonomi politikasında öncelik, Hindistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonrası Pakistan'a gelen büyük bir muhacir nüfusun yol açtığı sorunları çözmeye verilmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik bir temel oluşturulmaya çalışıldığı bu dönemde, ithal ikameci bir kalkınma modeli

benimsenmiştir. Bu 11 yıllık süreçte 7 hükümet görev yapmıştır; siyasi istikrarsızlık ve kargaşa ortamı, ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Mohiuddin, 2007: 88).

1958-71 yılları arasını kapsayan ikinci döneme, ülkeyi yöneten General Ayub Khan damgasını vurmuştur. Ayub Khan dönemi, Pakistan'da ekonomik kalkınmanın altın çağı olarak bilinmektedir. Planlı ekonomiye önem verilen bu dönemde, görece yüksek büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. Hatta, söz konusu dönemde Pakistan, pek çok üçüncü dünya ülkesine ekonomik kalkınma modeli olarak lanse edilmiştir. Ancak, 1965 yılında Hindistan ile yapılan savaş ve 1971 yılında Bangladeş'in bağımsızlığını ilan etmesi, Pakistan ekonomisine büyük zarar vermiştir (Imran Ali, 2002: 54; Mohiuddin, 2007: 88-89).

Üçüncü dönemde, 1971 ve 1977 yılları arasında ülkeyi yöneten Zülfikar Ali Bhutto, İslami sosyalizm adını verdiği ekonomi politikasını uygulamaya çalışmıştır. Ekonominin büyük bir kısmında millileştirmenin yapıldığı bu dönemi uluslararası petrol krizi ve olumsuz iklim şartları etkilemiştir (Imran Ali, 2002: 55; Mohiuddin, 2007: 89).

Dördüncü dönemi, 1977-88 yılları arasında ülkeyi demir yumrukla idare eden General Zia ül Haq'ın askeri rejimi şekillendirmiştir. Pakistan, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ile Soğuk Savaşta stratejik açıdan yeniden önem kazanmıştır. Bu nedenle, ABD ve Suudi Arabistan gibi ülkelere yoğun bir ekonomik dış yardım almıştır. Bu konjunktürde, petro dolarlarla zenginleşen rantiyer körfez ülkeleri, Pakistan halkı için ciddi bir iş kapısı haline gelmiştir. Körfez ülkelerinde çalışan Pakistanlıların yaptığı havaleler günümüzde de, Pakistan ekonomisi için önemli bir gelir kalemini oluşturmaktadır. Ayrıca, Zia ül Haq döneminde siyaset, hukuk ve sosyal alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da İslamlaştırma politikaları yürütülmüştür (Lunn ve Thompson, 2012: 37; Fair vd., 2010: 66-67).

1988-1999 yıllarını içeren beşinciperiyotta, Pakistan'da seçilmişlerin oluşturduğu hükümetler ülkeyi yönetmiştir. Ekonomide liberalleşme ve özelleştirmeler yoğun bir şekilde yapılmıştır. İstikrarsız hükümetlerin ülkeyi

yönettiği bu dönemde, ekonomide kötü yönetim ve bütçe açıkları, büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir (Mohiuddin, 2007: 89; İmran Ali, 2002: 57-58).

Altıncı dönem, 1999 yılında kansız bir darbe ile ülke yönetimini ele geçiren ve 2008 yılına kadar da ülkeyi üniformasıyla idare eden General Pervez Müşerref ile sembolize edilebilir. 2000 ve 2008 yılları arasında Pakistan'da ekonomik büyüme, 1990'lara kıyasla daha iyidir. 1990'larda ekonomik büyüme ortalaması % 3.9 iken, 2000 ve 2008 yılları arasında % 5.4'tür. Pakistan'da büyüme oranlarındaki bu artış, söz konusu dönemde gelişmekte olan ülkelerde görülen ekonomik büyümeye paraleldir. Ancak, söz konusu dönemde Hindistan yıllık ortalama % 7.6 büyümüştür. İki ülkede büyümenin kişi başına düşen gelire etkisi kıyaslandığında fark daha belirgindir. 2000 ve 2008 yılları arasındaki dönemde Pakistan'da kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla, yıllık % 3.4 artarken; Hindistan'da % 5.4 artmıştır. Hindistan'da hızlı ekonomik büyüme, özellikle orta sınıf gelir grubuna dahil olan Hindistan vatandaşlarının gelirlerinde somut artışlar sağlamıştır. Pakistan'da da, bu dönemde orta sınıf genişlemiş ve gelirlerdeki hızlı artıştan faydalanmıştır. Fakat bu büyüme oranı, Fair vd.'e göre, Hindistan'da olduğu gibi çoğu insanı fakirlikten kurtaramamıştır ve aynı derecede bir ekonomik dinamizm üretememiştir (Fair vd., 2010: 61-62).

Pakistan ekonomisi tarihinde yedinci dönem, 2008 yılında General Müşerref'in yerini seçimle iş başına gelmiş sivil yönetimlere bırakmasıyla başlamıştır. 2013 yılında yapılan genel seçimlerde, Pakistan tarihinde ilk defa, seçimle gelmiş sivil bir hükümet diğerine görevi devretmiştir. Bu durum, Pakistan için olumlu bir gelişme olmakla birlikte, ülkenin çalkantılı yönetim geçmişi gösteren önemli bir örnektir. 2008 sonrası başlayan son dönemde, sivil siyasetçilerin sağlıklı bir büyüme sağlayan ekonomi politikaları yürütmeleri, enflasyonu kontrol altında tutmaları ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik sosyal politikaları uygulamaları, Pakistan demokrasisi için oldukça gereklidir. Çünkü, askeri müdahalelerin gerekçeleri arasında, sivil yönetimlerin ülkeyi kaosa sürükledikleri söylemi oldukça yaygındır. Ekonomik zorluklar içindeki Pakistanlılar için sivil yönetimlerin performansı bu nedenle önemlidir. Dolayısıyla, günümüz Pakistan'ını

askeri darbelere karşı kırılğanlaştıran en önemli unsur olan ekonominin genel durumunu ele almak zaruri bir durumdur.

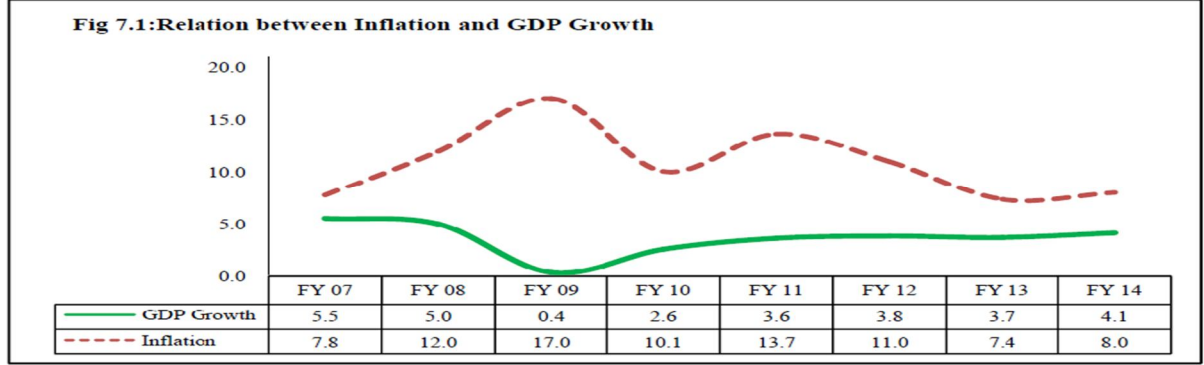
Bir devlette kamu harcamalarının finansmanı için en önemli kaynak, toplanan vergilerdir. Bu doğrultuda, işleyen ve sosyal adalete dayalı bir vergi sistemi, kamu hizmetlerinin sürdürülmesi için hayati öneme sahiptir. Pakistan'ın bu bağlamda performansı ise oldukça kötüdür. Pakistan'da yurt içi gayri safi milli hasılanın sadece % 10'unu vergi gelirleri oluşturmaktadır. Bu vergi gelirlerinin çoğu da dolaylı vergilerden elde edilmektedir. Nüfusun çok az bir kesimi vergi vermektedir. Yaklaşık 200 milyon nüfusa sahip olan Pakistan'da vergi verenlerin sayısı bir buçuk milyon civarındadır (MHC, 2012: 83)

Pakistan'da tarihsel süreçte bir vergi reformu yapılamamasının en önemli nedeni, ülkenin bol miktarda dış yardım almasıdır. Pakistan, bağımsızlığından günümüze kadar geçen süreçte dış ticaret açığını ve kamu harcamalarını finanse edebilmek için yurt dışından gelen para akışlarına bel bağlamıştır. İç politikada yaşanan gelişmelere bağlı olarak, dış yardımlar bazı dönemler artmış, bazı dönemler ise kesilmiştir. Sovyetlerin Afganistan işgali boyunca ve 11 Eylül saldırılarından sonra Pakistan'ın aldığı dış yardımlar ekonomiyi canlandırmıştır. 1977 yılında Zia ül Haq'ın darbe ile yönetimi ele geçirmesi; Soğuk Savaşın sona ermesi, 1998'de Pakistan'ın kendi nükleer silahını yaptığını ilan etmesi gibi olaylar, Pakistan'ın stratejik önemini azalttığına ise dış yardımlar azalmıştır. Buna paralel olarak ekonomik zorluklar yaşanmıştır. Yurt dışından gelen bu para akışının kesildiği dönemlerde ülkenin kırılğanlığına dikkat çekilip, mali ve yapısal reformların yapılmasına duyulan gereklilik vurgulanmıştır. Bu dönemlerde Pakistan'da hükümetler kısa vadeli, yüksek faizli borçlar almak zorunda kalmıştır. Pakistan'ın 2011 yılındaki net kamu borcu söz konusu yılın gayri safi yurt içi hasılasının % 88'ini oluşturmuştur. Önceki dönemlerde olduğu gibi, 2008 yılından beri kamu harcamalarına ayrılan bütçede aslan payını, alınan borçların faiz ödemeleri ve askeri harcamalar almaktadır. 2014 yılında ise kamu borçları, gayri safi yurt içi üretimin % 61.2'sini oluşturmaktadır. (Lunn ve Thompson, 2012: 36-39; Government of Pakistan Ministry of Finance, 2015b; Kalia, 2011: 38-39).

Pakistan ekonomisi üzerinde baskı oluşturan faktörlerden bir diğeri, sürekli olarak zarar eden kamu iktisadi teşebbüsleridir (KİT). Çin, Singapur, Kore, Almanya ve Hindistan'da KİT'ler, ülkelerindeki ekonomik gelişmeye; sermaye birikimine, istihdamın artırılmasına, fiziksel altyapının oluşturulmasına önemli bir derecede katkıda bulunmuştur. Örneğin Hindistan'da, KİT'ler, gayri safi yurt içi hasılanın % 22'sini, toplam istihdamın % 6'sını; doğrudan ve dolaylı vergilerin ise % 20'sini karşılamaktadır. Pakistan'da ise; bankacılık, finans, sanayi, ticaret, iletişim, su, enerji, petrol ve doğal gaz gibi ekonominin temel sektörlerinde faaliyette bulunan 255 civarı KİT, sürekli zarar etmektedir. 2009-2010 döneminde Pakistan hükümeti, 2.5 milyar doları, zarar eden KİT'leri desteklemek için tahsis etmiştir. 2006-2010 yılları arasında ise 9.4 milyar dolar tahsis edilmiştir. Pakistan'da KİT'lerin zarar etmesinin temel nedeni, kötü yönetilmeleridir. KİT'lere yapılan siyasi müdahaleler, yolsuzluklar, sübvansiyonlar, fiyatların serbest piyasa yerine devlet tarafından belirlenmesi, rekabetçi bir ortam yerine tekellerin oluşması, KİT'lerin zarar etmesine yol açan unsurlar arasında gösterilebilir. KİT'lerin yönetiminde emekli olmuş, nüfuz sahibi bürokratlara ve siyasetçilere kilit görevlerin verilmesi, bu işletmelerde siyasi patronaj ilişkileri doğrultusunda ihtiyaçtan fazla personel alımı, söz konusu personele iş garantisi ve dolgun bir maaş verilmesi gibi politikalar, KİT'lerin bütçeye olan yükünü artırmaktadır (MHC, 2012: 84).

Enflasyon her ülkede çeşitli oranlarda ve yoğunlukta bulunur ve bir devletin ekonomisini ele alırken önemli bir gösterge işlevi görür. İstikrarlı bir enflasyon, sağlıklı makro-ekonomik politikaların tamamlayıcı parçalarından biridir. Nüfus artışının yüksek olduğu, hızlı kentleşme ve kişi başına düşen gelirden artışın olduğu Pakistan'da, enflasyon son birkaç yıldır artış eğilimindeydi. 2008 küresel ekonomik krizi, 2010 yılından beri Pakistan'da yaşanan sel felaketleri ve küresel olarak artan gıda fiyatlarının Pakistan'da Enflasyonun çift haneli rakamlarda seyretmesinin nedenleri olarak gösterilmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 2008-2012 yılları arasında çift haneli rakamlara ulaşan enflasyon, 2013 yılından sonra % 8 ile 9 arasında bir seyir izlemektedir. Yüksek enflasyon oranı, zenginlerden çok fakirleri etkilemektedir. Bunun yanı sıra, büyüme üzerinde negatif etkiye sebep olabilir. Bu nedenle, Pakistan'da makro-ekonomik istikrar ve sürekli ekonomik büyüme için

enflasyonun kontrol altında tutulması büyük önem arz etmektedir (Government of Pakistan Ministry of Finance, 2015a).

Government of Pakistan Ministry of Finance (2015a), "Pakistan Economic Survey 2013-14: Inflation", http://www.finance.gov.pk/survey_1314.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

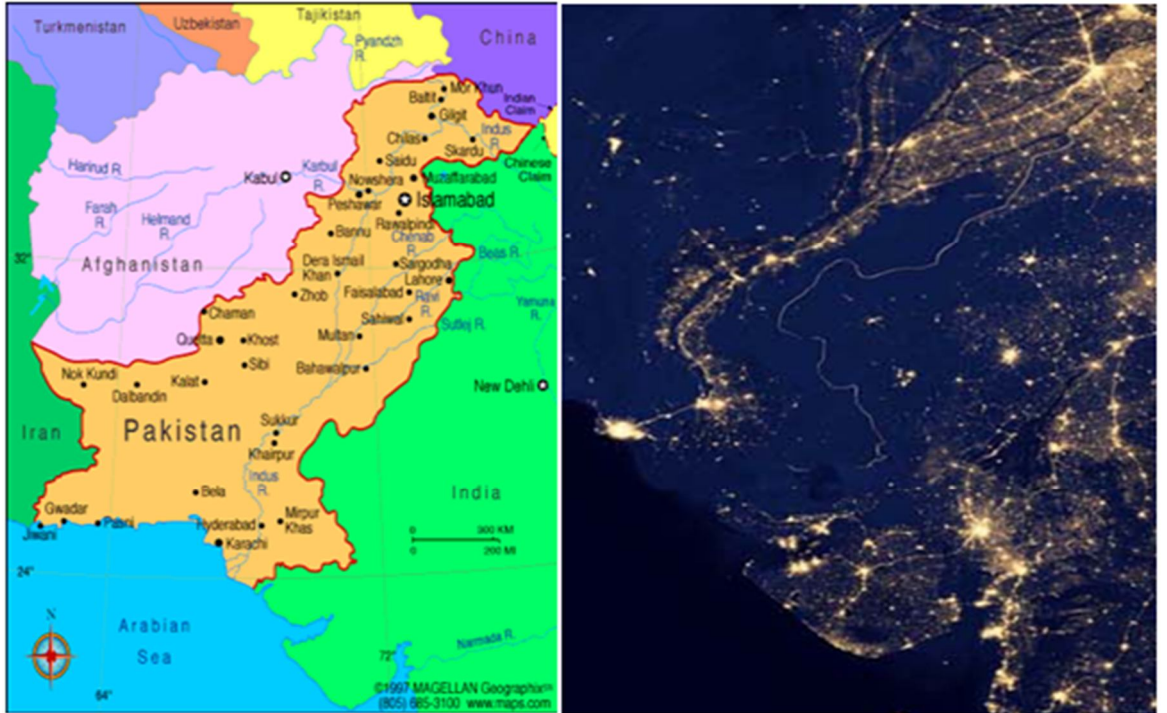
Kişi başına düşen gelir (GNI per capita, KBDG) ve büyüme oranları bağlamında Bangladeş ve Nepal gibi Güney Asya ülkelerinden daha iyi performans sergilemesine rağmen, Pakistan'da KBDG miktarı, Afrika ülkeleri hariç tutulursa dünya genelinde son sıralarda yer almaktadır. Dünya Bankası'nın verilerine göre Pakistan'da 2013 yılında KBDG 1360 dolardır. Pakistan bir ailenin satın alma gücü, Kamboçya'daki bir aile ile aynı iken, Guetemala'daki bir ailenin yarısı kadardır (Mohiuddin, 2007: 86; The World Bank, 2015).

3.1.2. Çarpık Ekonomik Kalkınma

Hint alt kıtasındaki İngiliz kolonyal mirasının taksimi sonrasında Pakistan'ın payına çok fazla sanayi tesisi düşmemiştir. 1948 yılında sanayi sektörünün Pakistan ekonomisine katkısı, Hindistan'ınkinin yarısı kadardı. Söz konusu dönemden beri Pakistan'da ekonomik kalkınma, istikrarsız ve çarpık (uneven) bir karakteristiğe bürünmüştür. Sanayi tesisleri, Pancap ve Sind eyaletlerinin kentsel bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, kentler ve kırsal bölgeler arasında büyük bir eşitsizlik vardır. Özellikle Balucistan ve Khayber Pakhtunva eyaletleri, ekonomik kalkınma açısından diğer eyaletlere göre oldukça geri kalmış ve ihmal edilmiştir (Lunn ve Thompson, 2012: 36).

Pakistan'da ekonomik kalkınmanın, eyaletler, kentler ve kırsal bölgeler arasında bu çarpık gelişimi, bölgeler arası kişi başına düşen gelir, okul, hastane; kişi başına elektrik tüketimi, internet kullanımı vb. çeşitli istatistiksel veriler kullanarak

gösterilebilir. Ancak, bu istatistiki verilere hiç bakılmadan, daha pratik bir yöntemle, Pakistan'daki çarpık kalkınma ifade edilebilir. Pakistan'ın, NASA (NASA, 2015) tarafından uydudan çekilmiş gece haritasına bakarsak, Pakistan'ın eyaletleri, kırsal ve kentsel bölgeleri arasındaki ekonomik gelişmenin ne kadar dengesiz ve eşitsiz bir şekilde dağıldığını görebiliriz. Gece haritasında, İndus Nehri ve kollarının geçtiği Pencap ve Sind bölgesi ışıl ışıl iken, Balucistan ve Khayber Pakhtunva eyaletleri karanlığa mahkum edilmiştir.

NASA (2015), "Satellite Reveals New View of Earth at Night", http://www.nasa.gov/mission_pages/NPP/news/earth-at-night.html#.VQWAv0svOQJ, (Erişim Tarihi: 15.03.2015); Ülke Haritası (2015), "Ülke Haritaları: Pakistan Ülke Haritası", <http://ulkeharitasi.blogspot.com.tr/2013/03/pakistan-haritas.html>, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Buğday, Pakistan'da tarımı en fazla yapılan tahıldır. İndus Nehri ve kollarındaki sulama sistemi, bu nedenle oldukça önemlidir. Pakistanlılar, büyük büyük babalarının çöl diye adlandırdıkları bölgelerde tarım yapmaktadırlar. Bu başarının temelinde, İngilizlerin 19. yüzyılın ortalarında kurmuş oldukları sulama sistemlerinin payı çok büyüktür (Crompton, 2007: 73-74). Pakistan'ın gece haritası üzerinde İndus Nehrinin ışıl ışıl olması, suyun kalkınma için önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Pakistan'ın Balucistan ve Khayber Paktunva eyaletlerinin

kalkınmada geri kalmasının nedenini, iklim şartlarına atfetmek için kolayına kaçmak olabilir. Çünkü, İngiliz kolonyal yönetiminin 19. yüzyılın sınırlı teknolojik imkanlarıyla inşa ettiği sulama sistemlerini, günümüz Pakistan devleti, gelişmiş teknolojik imkanlarla pekala yapabilir. Ayrıca, Balucistan ve Khayber Paktunva eyaletlerinin geri kalmışlığında, siyasi faktörlerin ön planda olduğu da unutulmamalıdır. Pakistan'ın demokrasi tarihinde söz sahibi olmuş iki partinin, Pancaplı Sharif ailesinin PML-N'si ve Sindli Bhutto ailesinin PPP'si, Pancap ve Sind eyaletleri merkezli partiler olması, söz konusu iki eyalete ekonomik kalkınmada önemli bir avantaj sağlamış olabilir.

Pakistan'ın kullanılabilir tarım arazileri üzerinde kurulan çiftlikler, büyüklük açısından oldukça orantısız bir şekilde yer almaktadır. 13 hektar ve üzeri büyüklükteki tarım arazileri üzerinde kurulan büyük çiftlikler, toplam çiftliklerin % 1'ini oluşturmasına rağmen, tarım arazilerinin % 21'ini kaplamaktadır. İki hektardan az olan küçük çiftlikler ise, toplam çiftliklerin % 58'ini oluşturmasına rağmen, tarım arazilerinin sadece % 16'sını kaplamaktadır. Bu minvalde, Pakistan'daki tarım arazilerinin oldukça asimetrik bir dağılımı olduğu söylenebilir. Pakistan'da tarım arazilerinin mülkiyetine sahip olma, beraberinde siyasi nüfuzu ve ayrıcalıklı bir sosyal statüyü de beraberinde getirmektedir. Bu nüfuz, zirai üretim için gerekli olan; toprak, sermaye ve ithal girdiler gibi sınırlı kaynaklara ulaşmada önem kazanmaktadır. Pakistan'da kırsal kesimde yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu, ekilebilir arazilere erişimden uzaktırlar. Verimli topraklar, ya Pakistan'ın sözde feodalleri ya da ordu mensupları, bürokratlar, bankerler ve para spekülâtörlerine gibi yeni bir tür çiftçi grubu tarafından kullanılmaktadır. Bu gruplar, söz konusu verimli topraklar için rekabet etmektedirler (Mohiuddin, 2007: 128). Pakistan'da kırsal bölgelerdeki bu eşitsiz toprak dağılımı, kırsal bölgelerin kalkınması ve eğitim, sağlık, iletişim gibi pek çok kamu hizmetine erişimde büyük bir engel oluşturmaktadır. Kalkınmadan belli bir kesimin faydalanması, diğerlerinin ise dışlanması süreci, devleti hizmet sağlama kurumu olmaktan çıkarıp, rant dağıtma aracı haline getirmektedir. Söz konusu durum, toplumsal bütünlüğe zarar verici unsurlardan biridir.

Tarihsel olarak, Pakistan'da merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında bütçe ve kamu harcamalarının dağılımı konusunda büyük bir dengesizlik vardır. Örneğin, 2006 yılında Federal yönetim, devletin gelir kaynaklarının % 93'ünü toplarken, eyaletler % 7'sini toplamıştır. Kamu harcamalarında ise federal yönetim % 72'lik bir paya sahipken, eyaletler % 28'lik bir paya sahiptir. 1 Temmuz 2010 yılında yürürlüğe giren 7. Ulusal Finans Komisyonu Kararı ile, eyaletlerin bütçeden aldığı pay artırıldı. 1973 Anayasasında yapılan 18. Değişiklik ile de bu yetki, anayasal güvence altına alındı. Değişikliklerden sonra eyaletlerin bütçeden kamu harcamaları için aldığı pay, % 28'den % 36'ya çıkarılmıştır. Ancak, Pakistan gibi federal sistemle yönetilen diğer devletlerde, eyaletlere bütçeden ayrılan paylar karşılaştırıldığında; Pakistan'da eyaletlere ayrılan payın hala görece düşük olduğu görülmektedir. Örneğin; Hindistan'da, Meksika'da, ABD'de ve İspanya'da eyalet hükümetleri, kamu harcamalarının % 45-55'ini harcamaktadır. İsviçre, Kanada, Almanya ve Belçika'da ise bu oran % 60-70'lere çıkmaktadır. Bu karşılaştırma, Pakistan'da mali yetkilerin ve harcamaların ademi merkezileştirilmesine duyulan ihtiyacı göstermektedir (MHC, 2012: 78; Lunn ve Thompson, 2012: 18-21).

Çeşitli etnik, dini ve dilsel gruplardan oluşan heterojen bir toplumsal yapıya sahip olan devletlerde yöneticiler, toplumun geneli yerine ait olduğu grubun çıkarlarını ön planda tutan bir yönetim sergilemeye meyilli olabilirler. Bu durum, devleti oluşturan insanları bir araya getiren sosyal sözleşmeyi zayıflatabilir. Locke'un sıraladığı; bireylerin hayatlarını, mülklerini ve özgürlüklerini sağlama gibi üç temel kamu işlevini yerine getiremeyen bir devlette sosyal bütünlük ve devlete olan aidiyet hissi zayıflar. Pakistan'da bu durumun somut örneğini, 1947-1971 yılları arasında sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan ihmal edilen Bengaliler vermiştir. Bu minvalde, Pakistan'daki çarpık ekonomik kalkınmanın Pakistan devletini bölünmeye (dismemberment) karşı kırılğan hale getirdiği söylenebilir.

3.2. Sosyal Göstergeler

Çalışmanın bu kısmında sosyal göstergelerden yola çıkılarak Pakistan'ı kırılğan yapan toplumsal sorunları ele alınacaktır. Sosyal göstergeler şu alt başlıkları içermektedir: Artan demografik baskılar (temel gıda yetersizliği, nüfusun artması ve

ölüm oranı gibi nüfusa ilişkin kaygılar), mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler, insan ve beyin göçü (ülkenin dışına mültecilerin ve eğitimli insanların göç etmesi).

3.2.1. Demografik Baskılar

Sosyal, siyasi ve ekonomik krizler; devlet ve onu oluşturan halkın arasındaki ilişkilerin test edildiği dönemlerdir. Çeşitli krizlere, doğal afetlere, salgın hastalıklara karşı gereken önlemleri alamayan bir devlette, vatandaşların devlete yönelik aidiyet hissi zayıflayabilir. Özellikle; etnik, dilsel ve dinsel olarak heterojen bir yapıya sahip devletlerde kriz durumları oldukça hassas bir durumdur. Her devlet, kendisini oluşturan toplumun refahını sağlamak ve onları kriz durumlarına karşı korumakla veya bu durumlarla karşı karşıya kalındığında mağdur olanları desteklemekle mükelleftir. Her devlet, vatandaşlarından gelen böyle bir demografik baskı ile karşı karşıyadır. Bu baskının üstesinden gelen toplumlarda sosyal bütünleşmenin sağlandığı, halkın devlete yönelik aidiyet hissini kuvvetlendiği söylenebilir.

Pakistan devletinin karşılaştığı demografik baskılardan ilki, nüfusta görülen hızlı artış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlardır. 1980'ler ve 1990'larda Pakistan'ın yüksek doğum oranları ve azalan bebek ölüm oranları, genç nüfusta bir patlamaya sebep olmuştur. Nüfusun büyük bir çoğunluğu 30 yaşın altındadır. Bu bağlamda Pakistan, dünyada genç nüfusun oransal olarak en fazla olduğu ülkelerden biridir. Nüfusun % 48'i, 15-49 yaş arasındadır. Bu genç ve dinamik nüfus, yetenekleri ve alacakları eğitimle hem ekonomi hem de toplum için refah kaynağı olabilirler. Ancak, Pakistan'ın hızla artan genç nüfusu, Pakistan'ın karşılaştığı demografik sorunlardan biri haline gelmiştir. Pakistan'da 2012-2013 yılında çalışan nüfus, yaklaşık 60 milyondur. Pakistan Maliye Bakanlığına göre, işsizlik oranı % 6,2'dir; ülkede üç milyon civarı işsiz var (Government of Pakistan Ministry of Finance, 2015c). Ancak, tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan Pakistan'da, tarım sektöründe gizli işsizlerin bir hayli yüksek olduğu iddia edilebilir. Fair vd.'e göre, işsizlik sorunu ile karşılaşan genç nüfus, militan örgütlere katılmaya meyilli hale gelmektedir. İşsizlik ve fakirliğin görece yaygın olduğu Pakistan'da, söz konusu gençlerin silahlı örgütlerin hedef kitlesi haline geldiği söylenebilir (Fair vd., 2010: 65-66).

Pakistan devletinin üzerindeki diğer demografik baskı ise, devletin, deprem ve sel gibi doğal felaketlere karşı yeterli bir cevap verememesidir. Pakistan, son yıllarda pek çok doğal felaketle karşılaşmıştır. Bu felaketler arasında en çok zararı veren ise 2010 sel felaketi olmuştur. Ülke tarihinin en büyük sel felaketi, nüfusun % 10'u, yani yaklaşık 20 milyon insanı, doğrudan etkilemiştir. 2011 yılında, Sind eyaletinde 9.2 milyon Pakistanlıyı etkileyen bir sel felaketi daha olmuştur. Bu sel, öncekinin yol açtığı hasarı artırmıştır. Bu iki sel felaketinin yol açtığı hasar toplamda 24 milyar dolardır (Lunn ve Thompson, 2012: 43).

OXFAM'a göre, arka arkaya gerçekleşen sel felaketlerinin ardından, Pakistan'da 2012 yılında hala 2.5 milyon insan; içme suyu, yiyecek, barınak, hijyen ve sağlık hizmetlerinden yoksun olarak yaşamaktaydı (Oxfam, 2015). Lunn ve Thompson'a göre, doğal afetlere verilen ilk tepkinin yetersiz olmasını; Federal hükümetin uluslararası yardım talebinde geç bulunması, yardım ajanslarının faaliyetlerine sınırlamalar koyulması, teröristlerin saldırı tehditleri, fiziki alt yapının hasar görmesi ve yetersiz uluslararası bağışlar gibi faktörler olumsuz etkilemiştir (Lunn ve Thompson, 2012: 44).

Disaster Emergency Committee'nin 2012 raporuna göre, Pakistan'da hükümet, felaketlere karşı acil tepki verilmesi konusunda kağıt üzerinde geniş kapsamlı bir sistem kurmuştur. Ancak, uygulamada bu sistem, verilen taahhütlerin yerine getirilememesi, yetersiz fonlar, nitelikli personel açığı, hükümet kurumları arasındaki koordinasyon eksikliği ve yetki çatışması nedeniyle görece kötü bir performans sergilemektedir (DEC, 2015). Çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği gibi, kırılğan bir devletin karakteristik yönlerinden biri, doğal felaketlere karşı görece çaresiz duruma düşmeleridir. Doğal felaket her toplumun karşılaşabileceği bir durumdur. Ancak, felaket öncesi ve sonrası için yapılacak hazırlıklar, felaketle karşılaşıldığında yaşanacak can ve mal kaybını asgariye düşürebilir. Sağlam ve verimli bir kurumsal altyapının olmadığı devletlerde ise doğal felaketler, devletleri vatandaşlarının gözünde yetersizmiş gibi algılanmalarına neden olabilir.

3.2.2. Gruplar Arası Anlaşmazlık

Pakistan devleti, görece heterojen bir toplumsal yapıya sahiptir. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu Pakistan'da bu bağlamda da bir homojenlik yoktur. Müslümanların % 77'si Sünni, % 20'si ise Şii mezhebine mensuptur (Mohiuddin, 2007: 229). Sünnilerin ve Şiiilerin içerisinde de farklı ekolleri benimseyen alt mezhepler bulunmaktadır. Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi bütünlüğünü kırılganlaştıran faktörlerden biri de, 1980'lerden itibaren yoğunlaşan Şii-Sünni mezhep çatışmalarıdır. 1989-2015 yılları arasında Pakistan'da 2981 mezhepsel saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırılarda 5063 insan hayatını kaybetmiş, 9717 insan yaralanmıştır (SATP, 2015). Mezhep çatışmaları, sadece can ve mal kaybına neden olmamakta, aynı zamanda "Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanlar için bir devlet olma" söylemi ile kurulan Pakistan'ın toplum sözleşmesini de zayıflatmaktadır.

Talbot'a göre, Pakistan'da mezhep çatışmalarını şiddetlendiren dört unsur vardır. Birincisi, General Zia ül Haq'ın (1977-88) uyguladığı Sünni mezhebine uygun İslamlaştırma politikasına Şii nüfusun verdiği tepkidir. İkincisi, özellikle medreselerde verilen Sünni ve Şii karşıtlığı üzerine kurulu ideolojik eğitimidir. Üçüncüsü, 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran'ın, Şii nüfusun yoğun olduğu ülkelerde uyguladığı nüfuz kazanma politikasının, Pakistan'da Suudi Arabistan ve İran arasında mezhep çatışması şeklini alan vekalet savaşlarına (proxy war) neden olmasıdır. Son olarak, Afgan cihadının sona ermesi ile Pakistan'a geri dönen militanların, Pakistan'da mezhepsel çatışmaların şiddetini ve niteliğini dönüştürmesi, mezhep çatışmalarını şiddetlendiren faktörler olarak gösterilebilir (Talbot, 2002: 61). Bu unsurlara ek olarak, 11 Eylül saldırıları ve ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Afganistan müdahalesinden sonra, Pakistan'ı güvenli bir bölge olarak kullanan Taliban militanlarının da Pakistan'da mezhep çatışmalarına katalizör bir etki yarattığı söylenebilir.

Mezhep çatışmaları nedeniyle toplumsal bütünlüğü zayıflayan Pakistan'da etnik ve dilsel bağlamda da gruplar arasında anlaşmazlık olduğu söylenebilir. Pakistan'da konuşulan dillerin yüzdesel dağılımı, kabaca etnik grupların nüfusa oranını göstermektedir. Pakistan'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan beş etnik grup

vardır. Bu etnik gruplardan % 58'i Pancabi; % 12'si Sindi, % 10'u Paştu dilini; % 8'i Urdu dilini; ve % 3'ü Baluc dilini konuşmaktadır (Mohiuddin, 2007: 26).

Ülke kurulduğunda, bu etnik kompozisyon göz önüne alınarak, bir etnik grubun diğerleri üzerinde hakimiyet kurmasını engellemek amacıyla Urdu dili resmi dil olarak kabul edilmiştir (Mohiuddin, 2007: 238). Urdu dili, Pakistan'a göç eden muhacirlerin konuştuğu bir dildir. Muhacirler etnik bir grup olmaktan öte, dilsel farklılığı ile diğer etnik gruplardan ayrılmaktadır. Pakistan'ın mimarlarının muhacir kökenli olması ve Urdu dilinin ulusal bütünlüğü sağlayacağı görüşü, Urdu'nun, resmi dil olarak benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Lakin, Pakistan'ın kurucu babalarının kurmak istediği hassas etnik-dilsel denge, 1950'lilerden itibaren Pancaplar lehine ağır basmaya başlamıştır.

Pakistan'da nüfusun yaklaşık % 60'ına teşekkül eden Pancaplar, Pakistan ordusunun % 80'inini oluşturmaktadır. İngilizlerin kolonyal yönetimi döneminde savaşçı ırk (martial race) olarak ün yapmışlardır. Bu durum, onları Pakistan ordusu hiyerarşisinde üst sıralara taşımıştır. Pakistan'da ülke tarihini domine eden askeri rejimler sayesinde Pancaplar hem hükümet kurumlarında ve bürokraside hem de ekonomide nüfuslarıyla orantısız bir şekilde temsil edilmeye ve ülke kaynaklarından yararlanmaya başlamıştır (Mohiuddin, 2007: 238).

Balucular, Pakistan'daki Pancap hegemonyasına olan tepkisini hem sözde hem de fiiliyatta sıklıkla ortaya koymuşlardır. Balucilerin Pancap nüfuzuna karşı isyanı 1970'lerde zirve yapmıştır. Ordu, 1973-77 yılları arasında Balucistan'daki isyanı bastırmak için müdahale etmiş ve binlerce insan öldürülmüştür. Balucileri, merkezi yönetime karşı yabancılaştıran faktörler arasında ekonomik kaygıların ön plana çıktığı söylenebilir. Ülkenin doğal gaz kaynaklarının % 70'ini barındıran Balucistan'da, çıkarılan doğal gazdan elde edilen gelirin marjinal bir kısmı Balucistan'a aktarılmaktadır. Balucistan'da inşa edilen Gwadar Limanı projesinden de dışlanan Baluciler, söz konusu limanın tam olarak faaliyete geçmesinden sonra elde edilecek gelirlerin diğer eyaletler ve özellikle Pancaplar tarafından kullanılmasına içerlemektedirler (Hippler,2012 :32; Haider, 2005: 100).

Pancaplıların, ülkenin çeşitli alanlarında nüfuz sahibi olması ve ülke kaynaklarını orantısız bir şekilde kullanması, diğer etnik grupların tepkisini çekmiştir. Pakistan'da sosyo-ekonomik ve siyasi hayatın Pancaplıların kontrolünde olması, Pakistan kimliğini zayıflatan bir faktör haline gelmiştir. Baluciler, Sindler, Peştunlar ve Muhacirler için Pakistan kimliği, Pancabi kimliği ile eş anlamlı hale gelmiştir (Talbot, 2002). Diğer etnik ve dilsel grupların bu algısının, Pakistan'da toplumsal bütünlüğü zayıflattığı söylenebilir. Bu durum, 1971'de Bengalilerin Pakistan'dan bağımsızlığını elde etmesinde görüldüğü gibi, Pakistan'ı etnik ve dilsel temelli bağımsızlık hareketlerine karşı kırılğan bir devlet haline getirmektedir.

3.2.3. Mülteciler ve Yerinden Edilmiş İnsanlar (IDPs)

Nüfusun kitleler halinde yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalması, göç alan devletlerde kamu hizmetlerinin aksamasına, devletin kamu harcamalarında beklenmedik artışlara yol açabilmektedir. Ayrıca, mülteciler ve yerinden edilmiş insanlar (internally displaced people), gittikleri yerlerde güvenlik sorunlarına yol açabilmektedir (Fund for Peace, 2015a). Bu durum, mültecileri ve çeşitli nedenlerle yerinden edilmiş insanları hazmetme kapasitesini aşan Pakistan gibi devletler için daha büyük bir endişe kaynağı haline gelebilmektedir.

Pakistan, eyaletleri arasındaki göçlere ilaveten, Afganistan ve Bangladeş gibi ülkelerden göçmenler alırken, Ortadoğu, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göç vermektedir. 1998 nüfus sayımına göre, Pakistan'daki toplam göçmen nüfusu 10.8 milyondur. Yurt dışından gelen göçmenler arasında çoğunluğu Afgan mülteciler oluşturmaktadır (Mohiuddin, 2007: 27-28). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne göre, 2014 yılında Pakistan'da yaşayan kayıtlı Afgan mültecilerinin sayısı 1.5 milyondur. Bu sayı, halen dünyadaki en büyük mülteci nüfuslarından birini oluşturmaktadır (BMHCR, 2015).

Pakistan devleti için Afgan mülteciler dışında diğer bir endişe kaynağı, FATA özerk bölgesi ve Khayber Pakthunva eyaletinde devam eden askeri operasyonlar yüzünden, yerinden edilmiş insanlardır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne göre, 2014 yılında Pakistan'da yaşayan yerinden edilmiş insan sayısı yaklaşık 1.2 milyondur (BMHCR, 2015).

1980'lerden itibaren periyodik olarak Pakistan'a akın eden Afgan mülteciler, zaten kısıtlı gelir kaynaklarına sahip olan Pakistan ekonomisi üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Dünya Gıda Programı, yerel ve uluslararası yardım ajanslarının sınırlı desteği, Pakistan ekonomisi üzerindeki mülteci baskısını kısmen hafifletebilmiştir. Mülteciler ve Pakistanlıların sınırlı iş kaynakları için birbirleri ile rekabetleri sosyal gerginliklere yol açabilmektedir. (Mohiuddin, 2007: 29).

3.2.4. Beyin Göçü

İnsanlar, yaşamaları için yeterli bir ortam olmadığı zaman göç ederler. bu durum, göç veren ülkede beşeri sermayede bir açığa yol açar. bunun yanı sıra, çatışma, ayaklanma ve terör saldırıları gibi iç güvenliğin sağlanmadığı durumlarda, yeterli kaynaklara sahip olan insanlar da yaşadıkları ülkeyi terkedebilirler (Fund for Peace, 2015).

Pakistan'dan yurt dışına göç eden nitelikli ve uzman iş gücü çoğunlukla Ortadoğu ülkelerine göç etmiştir. 1970'lerde başlayan nitelikli iş göçü trendi, 1980'lerin ortasında zirve yapmıştır. Bu dönemlerde yaşanan iş göçleri, Pakistan'da nitelikli iş gücü açığına neden olmuştur (Mohiuddin, 2007: 30-31).

3.3. Siyasi Göstergeler

Çalışmanın bu kısmında siyasi göstergelerden yola çıkılarak Pakistan'ı kırılgan yapan siyasal sorunları ele alınacaktır. Siyasi göstergeler; devletin meşruiyeti (seçim süreci ve hükümet performansı gibi demokrasi kapasitesine ilişkin ölçüler ve yozlaşma), kamu hizmetleri (eğitim, sosyal, güvenlik ve sağlık gibi hizmetlerin sağlanması), İnsan hakları ve hukukun üstünlüğü, güvenlik aygıtları (iç çatışma ve devlet dışı silahlı grupların çoğalması), hizipleşmiş elitler (yerel ve ulusal liderler arasında çatışma ve rekabet), dış müdahale (dış yardımlar, yaptırımlar veya işgal gibi maruz kalınan dış müdahaleler) alt başlıklarından oluşmaktadır.

3.3.1. Devlet Meşruiyeti

Pakistan, gerek stratejik konumu, nükleer silahlara sahip olması gerekse 200 milyona yaklaşan nüfusu ile küresel politikada dikkat çeken ve hakkında sık sık analizler yapılan bir devlettir. Söz konusu analizlerde Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı ele alınırken, mutlaka bahsedilen meselelerden biri, yolsuzluk ve yozlaşmadır.

Pakistan'ın ilk devlet başkanı olan Muhammed Ali Jinnah, 11 Ağustos 1947 yılında, Pakistan'ın ilk anayasasını hazırlayacak olan kurucu meclise yaptığı konuşmada, yozlaşmadan (corruption) ve rüşvetten bahsetmesi, bu konuda Pakistan'ın ne kadar kırılgan olduğunu göstermektedir. Söz konusu konuşmasında Jinnah, Hindistan'ın yozlaşma illetinden muzdarip olduğunu, ancak Pakistan'da durumun çok daha vahim olduğunu ifade etmektedir. Yozlaşma ve rüşveti zehire benzeten Jinnah, kurucu meclisten gerekli önlemleri alması için çalışmalar yapmasını istemiştir (Columbia University, 2015). Transparency International'a göre, günümüz Pakistan'ının yozlaşma konusundaki durumu daha da vahimdir. Sistemik, kökleşmiş ve hayatın her alanına yayılmış yolsuzluğu, Pakistan için ciddi bir engel olarak gören Transparency International, Pakistan hakkında 1995 yılından beri yayınladığı "Algılanan Yolsuzluk İndeksleri"ne dayanarak, Pakistan'da yolsuzluk ve rüşvetin giderek arttığını savunmaktadır. 2013 yılında yayınlanan Algılanan Yolsuzluk İndeksinde (Corruption Perception Index) Pakistan, 177 ülke arasında 127. sırada yer alarak "tehlike" bölgesinde bulunmaktadır (Transparency International, 2015). Pakistan'da yaşanan yolsuzlukları artıran faktörler arasında; hesap verilebilirliğin olmaması, liyakatsizlik, kontrolsüz ve keyfi yönetim, ve devlet memurlarının görece düşük maaşları gösterilmektedir (Transparency International, 2015: 25-26).

1988 ve 1999 arasındaki görece demokratik dönemde Benazir Bhutto ve Navaz Sharif ikiye dönem başbakanlık yapmışlardır ve hiç biri görev süresini tamamlayamamıştır. İndirilen hükümetlere yönelik suçlamalarda, yolsuzluk ön plana çıkan unsurlar arasındadır. Benazir Bhutto'nun eşi olan Asif Ali Zardari, Bhutto'nun ikinci başbakanlığı döneminde kabinede yer almış ve bu dönemde Pakistan medyası Zardari'ye "bay yüzde on" lakabını takmıştır (Feisal Khan, 2007: 238). 2008-2013 arası dönemde cumhurbaşkanlığı da yapmış olan Asif Ali Zardari'nin adı yolsuzlukla

eş anlamlı hale gelmiştir (Çevik, 2013: 23). Transparency International'ın bir araştırmasına göre, Pakistan'da halkın % 78'inin, yolsuzlukla mücadelede kimseye güvenmediğini; yolsuzlukla mücadele konusunda hükümetin yetersiz kaldığını göstermektedir (Transparency International, 2015). Yolsuzluk her toplumda az ya da çok görülen bir toplumsal hastalıktır. Ama kırılğan devletlerde yolsuzluk, toplumsal bütünlüğe ve devletin meşruiyetine ciddi zararlar verecek düzeylerde görülebilmektedir. Pakistan'da kamu kurumlarında ve siyasi partilerde görülen yolsuzluklar halkın, devletin verdiği kararlara duyduğu meşruiyeti zayıflattığı söylenebilir. Bu durumun, tarihinin büyük bir bölümünde askeri darbelere maruz kalmış bir devlette, seçilmiş siyasetçilerin arkasındaki toplumsal desteği azalttığı söylenebilir.

3.3.2. Kamu Hizmetleri

İyi eğitim almış genç bir nüfusa sahip olmak, sosyo-ekonomik gelişme için gerekli faktörlerden biri olarak gösterilebilir. Genç nüfusun eğitim olanaklarından yoksun bırakıldığı toplumlarda, genç işsizler söz konusu ülkenin geleceğinin teminatı olmak yerine kabusu olabilirler. İşsiz genç nüfus, marjinal örgütlerin propagandasına karşı daha hassastır. Görece genç bir nüfusa sahip olan Pakistan'da, mezhepsel ve fundemantalist örgütlerin faaliyetlerinin yoğunluğu göz önüne alındığına, gençlerin uluslararası standartlarda eğitim alması elzemdir. Ancak, Pakistan'ın eğitim sektörünün bu bağlamda pek iyi olduğu söylenemez.

Pakistan'da çocukların sadece yarısı ilk okula gidebilmekte; dörtte biri orta okul düzeyinde eğitim alabilmekte; ve sadece % 5'i lise ve üzerindeki eğitim kurumlarında tahsil görebilmektedir (Cohen, 2011a: 16). Pakistan'da toplumsal hayatın her alanında yaygın olarak görülen yozlaşma, eğitim sektörünü de olumsuz olarak etkilemektedir. Pakistan'da 2005 yılında eğitim sektörüne ilişkin ülke tarihinin ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Mezkur sayım sonucu elde edilen istatistikler, Pakistan'ın eğitim sisteminin durumunu ortaya koymaktadır. Söz konusu sayımda, Pakistan'da kamuya ait okulların sayısı 164,579 olarak tespit edilmiş ve bu okulların 12,737'sinin işlevsiz olduğu ortaya çıkmıştır (Pakistan Bureau of Statistics, 2015). Kağıt üstünde var olarak gözükken ama, ne binası ne de öğretmenleri olan bu okullara *hayalet okul* (ghost school) adı verilmektedir. Bu okulların inşaatı için ihaleler

yapılmış ve müteahhitlere ücretleri ödenmiştir. Ayrıca, hayalet okullarda öğretmenler ve diğer kamu personeli de, çalışmamasına rağmen maaşlarını düzenli olarak almaktadır. Feisal Khan'a göre, faal olan okullarda da durum pek de iç açıcı değildir. Öğretmenlerin çoğunun derslere katılmaması; kitap vd. ders materyallerinin yetersiz olması gibi faktörler, Pakistan'da eğitim sektörünün kalitesini düşürmektedir (Feisal Khan, 2007: 224).

Cohen'e göre, kamu okullarının eğitimde yarattığı bu boşluğu, medreseler doldurmaktadır. Ona göre, özel eğitim kurumlarına verecek parası olmayan ailelerin çocuklarını, ücretsiz eğitim veren medreselere göndermekten başka alternatifleri kalmamaktadır. Çağın gerektirdiği eğitim şartlarını karşılamakta yetersiz kalan bu medreselerden mezun olan insanlar, aşırı grupların potansiyel eleman (recruitment) kaynağı haline gelebilmektedir (Cohen, 2011a: 16).

Pakistan'da kamu hizmetleri bağlamında sorunlu sektörlerden bir diğeri de sağlık sektörüdür. Sumrin Kalia'ya göre, Pakistan'da sağlık sektörünün sorunları arasında; federal bir sağlık sisteminin olmaması, sağlık tesislerinin bölgeler arasında orantısız olarak dağılması, sağlık sektörüne ayrılan kamu harcamalarının kısıtlı olması, toplum içinde imtiyaz sahibi olmayan büyük bir çoğunluğun, sağlık hizmetlerine erişememesi gösterilebilir (Sumrin Kalia, 2015: 219). Millenyum Kalkınma Hedefleri (MDG) içinde dördüncü, beşinci ve altıncı hedefler sağlıkla ilgilidir: Çocuk ölümlerinin azaltılması, ana sağlığının iyileştirilmesi ve AIDS, sıtma, HIV virüsü gibi hastalıkların önlenmesi. Pakistan'ın 2013 yılı MDG Raporu'na göre, sağlıkla ilgili hedefler 2015 yılına kadar gerçekleştirilemeyecektir (Government of Pakistan Planning Commission, 2015: 54, 70, 86).

Pakistan, ekonomik ve sosyal gelişimini yavaşlatan ciddi bir enerji krizi ile karşı karşıyadır. Yetersiz enerji arzı, büyüme potansiyelini azaltırken, halkın ekonomik fırsatlardan yararlanmalarını kısıtlamakta ve rahat bir yaşam sürmelerini engellemektedir. Mabub ul Haq İnsani Kalkınma Merkezi'ne göre, Pakistan'da yaşanan elektrik enerjisi arz eksikliğinin üç sebebi vardır. Birincisi, ücretsiz olarak elektrik kullanan kamu kurumlarıdır. İkincisi, elektrik üretim ve dağıtım şebekesinin yıpranmış olmasından kaynaklanan kayıplardır. Son olarak, elektrik üretiminde petrol ve doğal gaz aşırı bağımlılık ve elektrik üreticilerinin enerji

ithalatını karşılamakta parasal olarak yetersiz kalmasıdır (MHC, 2012: 92-93). Bilişim çağında enerji tedarikinin önemi yadsınılamaz bir gerçektir. Dünyanın en kalabalık devletlerinden biri olan Pakistan'ın enerji açığı meselesi, küresel ekonomik rekabette yer alabilmesi için halletmesi gereken önemli sorunları arasında var olmaya devam edeceği söylenebilir.

3.3.3. Güvenlik Aygıtları

Pakistan devletini istikrarsızlaştıran ve onun sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını kırılgan hale getiren en önemli mesele, vatandaşlarını şiddet olaylarına karşı koruyamaması ve sınır aşan silahlı örgütlere karşı mücadelede görece yetersiz kalmasıdır. Özellikle, Afganistan'da yaşanan iç savaşların Pakistan'da şiddetin yaygınlaşmasında belirgin bir rolü vardır.

3.3.3.1 Afganistan'ın Pakistan Üzerindeki Olumsuz Etkileri

1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, Soğuk Savaştaki önemli gelişmelerden biridir. Sovyetlerin bu girişimi, ABD açısından stratejik bir bölge olan petrol zengini Körfez bölgeleri için tehdit olarak algılanmıştır. Böylece, Afganistan'ındaki direnişe destek vermek, ABD'nin çıkarlarına uygun bir hale geldi. Pakistan'da ise, Sovyetlerin Afganistan işgali, "İslam tehlikede" diye lanse edilmiştir. Pakistanlılar için Afganistan'daki savaş, komünizm ve İslam arasındaki bir mücadele olarak resmedilmiştir. Sonuç olarak, ABD ve Pakistan'ın Afganistan'daki çıkarları örtüşmüş oldu. Pakistan'dan, Suudi Arabistan'dan ve dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen savaşçıların katılımı ile, Sovyetlerin Afgan işgaline karşı koyması *cihat* olarak nitelendirilmiştir. Afganistan'daki cihat için, dünyanın çeşitli bölgelerinden akan para ve silahın önemli bir kısmı, Pakistan aracılığıyla Afgan *mücahitlere* verilmiştir (Pattanaik, 1998: 1288; Özev, 2012 :167).

Mücahitlere gönderilen bu para ve materyaller, Pakistan'da dini grupların güçlenmesini sağlamıştır. Dini eğitim veren medreseler, eğitim kampları olarak işlev görmeye başladı. Pakistan'da medreseler, Sovyet karşıtı faaliyetlerin hamisi haline geldi. Pattanaik'e göre, Pakistan yönetimleri bunu reddetse de, daha sonra bu medreseler, Taliban'ın desteklenmesinde önemli bir rol oynadılar. Ona göre, Pakistan'da dini gruplara Suudi Arabistan gibi çoğunluğu Müslüman ülkelerden ve

Batıdan gelen yardımlar, çok sayıda kişiye istihdam yarattı. Söz konusu yardımlar, Pakistan'da sivil toplumunun militarizasyonuna sebep oldu; maddi çıkarlar için çatışan gruplar arasındaki uçurumu artırdı (Pattanaik, 1998: 1288-1289).

Sovyetlerin Afganistan'ı işgali boyunca, Pakistanlı yöneticiler ve Batılıların çıkarları uyumluydu. Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi ve Soğuk Savaşın sona ermesi sonucunda bu ittifak bozuldu. Afgan mücahidler ve 1996-2001 arası dönemde Afganistan'ı yöneten Taliban rejimi, Batılı devletlerin güvenliklerini ve çıkarlarını tehdit etmeye başladı. 11 Eylül saldırılarını yapan El Kaide militanlarının Taliban tarafından himaye edilmesi, Afganistan müdahalesini meşrulaştırıcı bir faktör haline geldi. Batılılar Pakistan hükümetlerinden, terörizme karşı mücadele etmesini istediler. Crompton'a göre, Pakistan devletinin, terörizme destek vermemesine rağmen, Afganistan'daki Taliban hükümetini tanıyan üç devletten biri olması, Pakistan üzerindeki baskıyı artırdı. 1980'lerde ve 1990'larda Afganistan'da savaşan mücahitlerin, bir anda "teröriste" dönüştüğünü, Pakistan halkının kabullenmesi istenmiştir. İslam'ın, Pakistan toplumunda ve siyasetinde ne kadar etkili olduğu göz önüne alındığında, Batılıların bu talebi, Pakistanlı yöneticileri zor durumda bıraktığı söylenebilir (Crompton, 2007: 70-71; Özev, 2012: 167). ABD'nin 2001 yılında Afganistan'ı işgalinin, Pakistan'da yoğun protestolara neden olması bu bağlamda şaşırtıcı olmamıştır. Malik'e göre ise, ABD'nin Afganistan müdahalesine yönelik Pakistanlıların protestolarında başka faktörler de etkili olmuştur. Söz konusu müdahale sonucunda, Afganistan'dan gelecek mülteci akınının, Pakistan'ın zayıf olan ekonomisi üzerindeki baskıyı artıracığı biliniyordu. Ayrıca, geçirgen Afganistan ve Pakistan sınırları yüzünden, Afganistan'da kontrolden çıkan şiddet unsurlarının, Pakistan'a da sıçramasından kuşku duyuluyordu (Malik, 2002).

Cohen'e göre, 11 Eylül saldırılarının olumsuz sonuçları, ABD ve Afganistan bir kenara bırakılırsa, Pakistan'ı etkilediği kadar hiçbir devleti etkilememiştir. Terörist saldırıları, Pakistan'ın politik yapısında ve Pakistan kimliğinde kayda değer bir hasara yol açmıştır. Pakistan'ın 1970'lerden beri sürdürdüğü geleneksel Afganistan politikası, 2001 yılında Taliban yönetiminin ABD tarafından sonlandırılması ve Karzai Hükümetinin kurulması ile değişmiştir. Pakistan'ın, ABD önderliğindeki terör karşıtı koalisyonla katılmak ve yeni Afgan yöneticileri ile

işbirliği yapmak dışında bir alternatifi kalmamıştı. Pakistan, müttefiki Taliban ile ilişkilerini tamamen kesmeye zorlanmış; ABD'ye yoğun askeri ve istihbarat desteği sağlamış; hatta, Afganistan'da savaşıyan yabancı kuvvetlere ülke topraklarını kullanmasına müsaade etmiştir. Cohen'e göre, İslamabad, Soğuk Savaş'ta olduğu gibi, tekrar sınır karakolu devleti gibi işlev görmeye başlamıştır (Cohen, 2002: 115; Kleiner, 2007: 18).

Pakistan'ın Afganistan politikasını belirleyen üç ana unsurun olduğu söylenebilir. Birincisi, Afganistan ve Pakistan sınırlarında yoğun olarak yaşayan Peştunların, Peştunistan hayaline engel olmak; böylece, 1893 yılında çizilmiş Pakistan-Afganistan sınırını (Durand Line) muhafaza etmek. İkincisi, Stratejik Derinlik (Strategic depth) adı verilen savunma doktrini. Bu doktrine göre, Hindistan ile olası bir savaşta, Afganistan topraklarında savunma amaçlı derinlik kazanmak esastır. Son olarak, Hindistan'ın, Afganistan'ın yeniden imarı konusunda oynadığı aktif rol ve kalkınma amaçlı verdiği krediler, Pakistan'da kuşkulara sebep olmaktadır. Gelişen Afganistan ve Hindistan ilişkileri, Pakistanlı elitlerde "çevrelenme" korkusu yaratmaktadır. Bu üç ana gerekçe, Afganistan'da İslamabad'a yakın bir hükümetin, en kötü ihtimalle muhalif olmayan bir rejimin varlığını gerekli kılıyordu.

Tarihsel olarak, Pakistan ve Afganistan ilişkilerini etkileyen en önemli sorunlardan biri, sınır anlaşmazlığıdır. Pakistan-Afganistan sınırını belirleyen 1893 anlaşması, 100 yıl sonra söz konusu sınırların tekrar gözden geçirilmesi hükmünü içermektedir. Bu nedenle, 1993 yılında Afganistan yönetimi mevcut sınırların durumu hakkında görüşme talebinde bulunmuştur. Pakistan bu talebi, Durand hattının uluslararası geçerliliği olan bir sınır olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Ayrıca, Sovyetlerin çekilmesinden sonra yaşanan iktidar mücadelesinde, Kabil'de Taciklerin domine ettiği bir yönetim kurulması da Pakistan'ın geleneksel Afganistan politikasına zarar veriyordu. Pakistan, Afganistan'daki Peştunları kullanarak, Afganistan yönetimi üzerinde nüfuz sağlama politikası başarılı olamayınca strateji değiştirmiştir. Bu yeni stratejide, Pakistan'da yaşayan ve iktidar mücadelesinden uzakta kalan Afgan mültecileri destekleyerek, Afganistan üzerindeki nüfuzunu yeniden kazanma amaçlandı. Bu Afgan mülteciler arasında Taliban da yer alıyordu.

Üstünkörü bir İslami eğitimin verildiği derme çatma medreselerde eğitim alan Taliban üyeleri, Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarında doğdu. Pakistan, Taliban'ın Afganistan'da iktidara gelmesi için destek verdi. Pakistanlı yöneticilerin varsayımına göre, Taliban Afganistan'da iktidara geldiğinde, Durand hattını tanıyacak; böylece Afganistan yönetimi Peştun irredentizmi politikasından vazgeçecekti. Ayrıca, Taliban'ın, Afganistan'da yaşanan ve Pakistan'ı da olumsuz etkileyen dini fanatiklerin faaliyetlerine son vereceği beklentisi de hakimdi. Tüm bu varsayımların temelinde, Pakistan'ın söz konusu gelişmelerde kontrol sahibi olacağı varsayımına dayanıyordu. Ancak, bu varsayım hatalı çıktı. Taliban'ın iktidarda kaldığı 1996-2001 arası kısa dönemde izlediği politikalar, Pakistan'ın sosyo-ekonomik yapısına ve zaten kırılgan olan Pakistan kimliğine zarar vermiştir. Taliban, Durand hattını tanımayı reddetti. Pakistan'ın Khayber Pakhtunva eyaletinden toprak talep etti. Dini saiklerle olsa da Peştun milliyetçiliğini teşvik etti. Taliban'ın, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El Kaide'yi Afganistan'da barındırması ve bunun olumsuz sonuçlarının, Pakistan'a verdiği zarar ise daha büyük olmuştur. Raşid'in de ifade ettiği gibi, Afganistan'da stratejik derinlik doktrini doğrultusunda Taliban'ı destekleyen Pakistan, 11 Eylül saldırılarından sonra Afgan Talibanı için stratejik derinlik haline gelmiştir (Rashid, 2007: 262-266; Shaikh, 2009: 207-208).

Dalrymple'e göre, Pakistanlıların, 1980'lerden beri kolladıkları cihadi unsurlara karşı kaygı duymalarını gerektiren pek çok faktör var. O'na göre, Pakistan istihbarat örgütü ISI'nın içindeki bazı üyeleri hala kendi çıkarları doğrultusunda, cihatçıları kullanabileceğine inanmaktadır. Söz konusu fundemantalist örgütler, sponsorlarının çıkarları ile ters düşecek eylemler yapmaktadır. Sadece Pakistan'ın Şiiiler gibi dini azınlıklarına ve siyasi liderlerine yönelik intihar saldırıları yapmayıp, aynı zamanda Pakistan devletinin güvenlik birimlerine yönelik de saldırılar gerçekleştirmektedirler. (Dalrymple, 2013). ABD'nin Pakistan büyükelçiliği görevini yapmış olan Cameron Munter (The Economist, 2015), Afganistan'dan sızan ve Pakistan topraklarında saldırılar yapan militanlara ilişkin tespiti, Pakistan'ın son 30 yılda izlediği Afganistan politikasını özetlemektedir: Arka bahçende yılan beslersen, bir gün seni sokar.

Batılılar, özellikle ABD'li araştırmacı ve akademisyenler, Afganistan'da ve Pakistan'da yaşanan şiddet olayları, Taliban'ın ortaya çıkması ve sınır aşan terör

faaliyetleri konusunda Pakistan'ı tek sorumlu gibi göstermeleri sağlıklı bir bakış açısını yansıtmıyor olabilir. Çünkü, Sovyetlerin Afganistan işgali boyunca mücahitleri paralı asker gibi kullanan, onları destekleyen ülkelerin başında ABD gelmiştir. Kalia'nın (2011) da ifade ettiği gibi, ABD yönetimi, Afgan cihadına yazdıkları ile ilham veren Mevdudi'nin eserlerini satın alarak bunları Arab denizine atmıştır. ABD yönetimleri, Afgan cihadı sırasında Cemaat-i İslami'den etkin bir şekilde faydalanmıştır. ABD, 1980'lerde Pakistan'a yardım için ayırdığı fonları, cihada ilişkin İslami duyguları teşvik etmek için kullanmıştır. Örneğin, 1980 yılında ABD yardım ajansı USAID, Nebraska Üniversitesinde Afganistan Çalışmaları Merkezi kurulmasına destek verdi. Bu merkeze, Afganistan'daki okullarda, ABD'nin Sovyet karşıtı politikalarını ve cihadı öven bir müfredat hazırlanması için yetki verildi. USAID ayrıca, 50'nin üzerinde üniversite fakültesine ve personeline 43 milyon dolar fon ayırmıştır. Bu fon, Afganistan'da konuşulan Dari ve Paştu dillerinde 15 milyon ders kitabı basılması için harcanmıştır. Bu kitaplar, İran ve Pakistan'da Afgan mülteci kamplarında dağıtılmıştır. 1971 yılında Pakistan'da medrese sayısı 900'dü. 1988 yılında resmi kayıtlı olan 13.000, kayıt dışı olan ise 25.000 dini okul vardı. Afganistan-Pakistan sınır bölgesinde yer alan Wahhabi medreselerinin yanı sıra, Amerikan istihbaratı CIA ve Pakistan istihbaratı ISI da, Afgan cihadı için gerekli olan maddi ve manevi desteği sağlamıştır (Kalia, 2011; Synnott, 2009). Sonuç olarak, hem Afganistan'da hem de Pakistan'da sivil toplumun militarize edilmesinin tohumlarının atılmıştır. Bu bağlamda, günümüzde iki ülkede de yaşanan ve sınır aşan şiddet ve terör eylemlerinin tek sorumlusunun Pakistanlı yöneticilerin olmadığı iddia edilebilir.

3.3.3.2. Pakistan'ın Talibanizasyonu

ABD önderliğindeki koalisyonun Afganistan müdahalesinden 4 yıl sonra, Pakistan'da yaşanan şiddet olaylarında önemli bir değişiklik yaşandı. 2005 yılından itibaren Pakistan'da intihar bombacıların eylemlerinde bir artış görüldü. Bu yıla kadar, intihar bombacılarının eylemleri oldukça azdı ve sıra dışı olarak niteleniyordu. 2006 yılından sonra ise, bu tür saldırılar katlanarak artış gösterdi. Militanlar, ülke genelinde güç gösterisi yapar gibi saldırılar gerçekleştirmiştir. 2007 yılında başkent İslamabad'da Lal Mescit'i işgal etmişler; 2008 yılında parlamentonun yakınındaki

Marriott Otel'e intihar saldırısı yapıp 50'nin üzerinde kişiyi öldürmüşlerdir. 2009 yılında ise, Khayber Pakhtunva ve Balucistan eyaletleri ile FATA bölgesinde, Lahor kentinde çeşitli saldırılar yapılmıştır. Pakistan'da artan bu şiddet eylemlerine, "Pakistan'ın Talibanizasyonu" adı verilmektedir. Pakistan'da faaliyette bulunan ve dini motivleri kullanarak sempatican toplayan pek çok örgüt bulunmaktadır: Tehrik-e Taliban Pakistan(TTP), Tehrik-e Nifa-e Shariat-e Mohammedi (TNSM), Lashkar-e Islami, Lashkar-e Tayyiba (Synnott, 2009: 85-88). Söz konusu örgütlerin saldırıları, Pakistan'da siyasi istikrarsızlıklara, ekonomik gerilemeye yol açarken, halkın devlete olan güvenini ve dolayısıyla devletin meşruiyetini yıpratıcı etkileri olmaktadır. Şiddet unsurları üzerindeki tekeli kaybetme ihtimali, Pakistan devletinin kırılabilirliğini artırırken, çökmüş devlet olma ihtimalini kuvvetlendiren faktörler arasında gösterilebilir.

Pakistan'da faaliyette bulunan fundamentalist terör örgütleri arasında en çok dikkat çeken grup, Tehrek-e Taliban Pakistan'dır (TTP). Pakistan'da, 11 Eylül saldırıları sonrası ortaya çıkmış olan TTP, Afganistan'ı 1996 ve 2001 yılları arasında yöneten Taliban'dan farklı bir örgüttür. Aynı ideolojiye sahip olmaları ve Peştunlara dayalı bir politika yürütmelerine rağmen, TTP örgütsel olarak zayıf bir yapılanmaya sahiptir. Pakistan'ın FATA ve Khayber Pakhtunva bölgelerinde yerel olarak faaliyet gösteren çeşitli gruplar, kendilerine Taliban adını vermektedir. Yani, Pakistan Taliban'ında, Taliban adı şemsiye bir kavramdır. Söz konusu fraksiyonlar arasında bir eşgüdüm olduğunu söylemek zordur (Çevik, 2013: 102). TTP, zaman zaman Pakistan kamu kurumlarına yönelik yaptığı saldırılar ile sesini duyurmaya çalışmaktadır. TTP, 2014 yılı Aralık ayında, Khayber Pakhtunva eyaletinde bir askeri okula saldırıda bulundu. Saldırıda çoğunluğu çocuk olan 141 kişi hayatını kaybetti (The Indian Express, 2015). Pakistan hükümetinin, FATA bölgesinde TTP'ye karşı yürüttüğü askeri faaliyetlere karşılık yapılan bu misillemeler, Pakistan'ı istikrarsızlaştırmaya devam etmektedir.

Çevik'in de ifade ettiği gibi, Pakistan Talibanı'nın ortaya çıkışını, Afgan Talibanı, ABD ve Pakistan ile olan ilişkisini anlayabilmek için Kahyber Pakhtunva eyaletini ve kabilelerin kontrolüne bırakılmış olan FATA'yı (Federally Administered Tribal Areas) ele almak gerekiyor (Çevik, 2013: 102-103). Günümüz Pakistan-

Afganistan sınırı (Durand Line), 1893 yılında İngiliz diplomat Mortimer Durand tarafından belirlenmiş bir hattır. Söz konusu dönemde, Afganistan topraklarında nüfuz sahibi olan Çarlık Rusyası ile Güney Asya'daki sömürgelerini korumak isteyen Birleşik Krallık arasında 19. yüzyılda yaşanan güç mücadelesi (Great Game) sonucunda Durand hattı (Durand Line) ortaya çıkmıştır. Durand hattı, Afganistan ve Pakistan'da yaşayan Peştunları birbirlerinden ayırmıştır. Ancak, bu sınır, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, sadece harita üzerinde bir anlam ifade etmiştir. Dağlık bir bölge olması nedeniyle kontrolü oldukça zor olan Pakistan-Afgan sınırı geçirgen bir (porous) yapıya sahiptir. Peştunlar diledikleri gibi sınırın bir yakasından diğerine geçmişler ve eşya, silah, uyuşturucu gibi malların ticaretini yapmışlardır. Peştunlar için dönüm noktası, Afgan cihadı olmuştur. Savaş sırasında Pakistan'da yaşayan Peştunlara, hem Pakistan yönetimleri hem de ABD ve Suudi Arabistan gibi Sovyet karşıtı devletler silah ve para desteği vermiştir. Zaten akraba olan Peştunlar arasındaki bu dayanışma, Sovyetlerin Afganistan işgali sırasında Pakistan'a kaçan milyonlarca Peştun mülteci ile daha da pekişmiştir (Crompton, 2007: 21-22, 33-34; Çevik, 2013: 102).

Sadece Khayber Paktunva eyaletinde değil, bu eyaletin güneyinde yer alan FATA'da da devlet otoritesinin varlığından bahsetmek zordur. FATA'da kabileler Peştunvali adı verilen geleneksel hukuklarına göre yönetilmekte olup, Khayber Pakhtunva eyaletine bağlı değildir. Pakistan'da, federal yapının bir parçasıdır. Bölgenin dağlık olması, ulaşım ve iklim şartlarının zorluğu, kabilelerin geleneksel toplumsal yapılarını korumalarına yardımcı olmuştur. Ne İngiliz kolonyal yönetimi ne de Pakistan devleti, bu zor coğrafyayı kontrol altına alamamışlardır. Bu gerekçe ile, adı geçen bölgeyi kabile liderlerinin yönetimine bırakmak zorunda kalmışlardır. Çevik'e göre, "... Pakistan devleti bölge üzerindeki otoritesini 11 Eylül sonrasında kaybetmiş değildir. Aksine, devlet bu bölgede hiçbir zaman otorite tesis edememiş, daha doğrusu son yıllara kadar bu yönde herhangi bir çaba içerisinde de olmamıştır." (Çevik, 2013: 103).

3.3.4. Dış Müdahaleler

Westphalian sistemde, devletlerin egemen eşitliği ve birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkeleri, fiiliyatta büyük güçler tarafından dikkate alınmasa da devletler arası ilişkilerde önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle, gelişmekte olan devletlerin büyük bir çoğunluğunun 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan de-kolonizasyon süreci sonrasında bağımsızlıklarını elde etmeleri, söz konusu devletlerin, Westphalian ilkelere karşı koşulsuz bir bağlılık göstermelerine yol açmıştır. Bu minvalde, ABD'nin 2004 yılı başından itibaren Pakistan'ın FATA bölgesinde "militanlara" yönelik önleyici hava saldırılarını ele almak, Pakistan'da 2006 yılı sonrasında artış gösteren militan saldırılarını ve siyasi istikrarsızlığı anlamak açısından oldukça aydınlatıcı olacaktır.

ABD ordusu, 2002 yılının başından itibaren Pakistan topraklarında, Pakistanlı yetkililere bildirimde bulunmadan, Afgan Taliban'ına yönelik hava saldırılarında bulunmuştur. Afgan Taliban'ının, Afganistan'da bulunan ABD kara kuvvetlerine yönelik saldırılarını, Pakistan'ın FATA özerk bölgesinden sızarak gerçekleştirmesi; Güney Veziristan bölgesinde Taliban savaşçılarının kendileri için güvenli bir bölge oluşturmaları gibi gerekçeler ile ABD'nin hava saldırıları meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Afganistan-Pakistan sınır bölgesindeki militanların Pakistan devletini de istikrarsız hale getirdiği savunulmaktadır. Nükleer bir güç olan Pakistan'ın istikrarsızlaşması, hem Güney Asya ve Orta Asya'da hem de küresel bağlamda büyük bir risk kaynağı olarak gösterilmektedir. ABD ordusu, bu hava saldırılarında, *drone* veya *reaper* adı verilen insansız hava araçlarını (unmanned aerial vehicles, UAVs) kullanmaktadır. UAV'lerin bu saldırıları, karada herhangi bir asker desteğine ve istihbaratına gerek duyulmadan dronelerin hedeflerini kendileri tespit etmesiyle gerçekleştirilmektedir. Pakistan'ın egemenliğini açık bir şekilde ihlal eden bu saldırılar, 2008 sonrasında artış göstermiştir. (Synnott, 2009: 88-89; Enemark, 2011: 219).

ABD'nin Pakistan topraklarındaki izinsiz askeri operasyonları 2008 yılı ile yeni bir boyuta geçti. Eylül ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden üç gün önce, ABD helikopterleri Güney Veziristan'ın Wana kasabasına askeri müdahale yaptı. ABD askerleri bir eve saldırıp hiçbir "militanı" göz altına almadan 20 civarı insanı öldürmüştür. Pakistan kamuoyu bu saldırıya şiddetli bir tepki verdi. Pakistan

parlamentosunun iki kanadı da, benzer bir saldırıya tüm imkanlarla karşılık verileceği kararınıoy birliği ile kabul etti (Synnott, 2009: 89). Obama yönetimi göreve geldikten sonra da drone saldırıları devam etti. Synnott'a göre, Cumhurbaşkanı Zerdari döneminde, Pakistan Genel Kurmayı ile ABD arasında söz konusu drone saldırıları konusunda üstü kapalı bir anlaşmanın olduğu ve Pakistanlı yetkililerin bu saldırıları eleştirmeye de devam ettiğine ilişkin genel bir kanı vardır (Synnott, 2009: 90).

ABD'nin, FATA'da terörist olduğu şüphe edilen hedeflere yönelik drone saldırıları, yıllardır pek çok Pakistanlıyı sinirlendirmektedir. Bu hoşnutsuzluk, Obama'nın 2009 yılında göreve gelmesinden sonra, FATA'ya yönelik drone saldırılarının artmasıyla iyice artmıştır (Fair vd., 2015: 1). ABD'nin söz konusu saldırıları azalttığı 2013 yılına kadar, Pakistan'ın pek çok büyük şehrinde drone saldırılarına karşı geniş kapsamlı halk protestoları yapılmıştır. Pakistan'ın 13. Ulusal Meclisi (2008-2013), bu saldırıların, Pakistan'ın egemenliğini ihlal ettiğini oy birliğiyle deklare etmiştir. ABD ordusu, Pakistan'da drone saldırılarına devam ederken Pakistanlı yetkililer ABD'yi rutin bir şekilde kınayan bildirimler yayınlamıştır. 2011 yılında, ülkeyi yöneten PPP hükümeti, ABD'nin kullandığı güney Balucistan'daki Shamsi hava üssünü boşaltmalarını ve drone saldırılarına son vermelerini istemiştir. 2013 genel seçimlerinde, Pakistan Başbakanı Navaz Sharif'in ve baş rakibi Imran Khan'ın, FATA'daki söz konusu drone saldırılarına son vereceklerine dair vaatlerde bulunmaları (Fair vd., 2015: 2;Synnott, 2009: 89) drone saldırılarının Pakistan toplumunu için ne kadar hassas bir mesele haline geldiğini göstermektedir.

Drone saldırılarının, militanlarla mücadelede etkili bir silah olup olmadığı tartışma konusudur. ABD'li yetkililer, drone saldırılarının, kara birlikleri ile yapılan saldırılara kıyasla daha az asker kaybına neden olduğunu; dronelerin terörist hedefleri nokta atışı tespit ettiğini ve görece daha az sivil zayiata (collateral damage) yol açtığını iddia etmektedir. Ancak, ABD'li yetkililer drone saldırıları hakkındaki bilgileri saklamaktadır. Bu yüzden, Drone saldırılarında ne kadar sivil ve ne kadar militanın öldürüldüğü konusunda kesin sayılara ulaşılamamaktadır (Ahmad, 2014: 22). Drone saldırılarının sebep olduğu ölümler hakkında en çok atıfta bulunulan New

America Foundation'a göre, 2004-2015 yılları arası dönemde Pakistan'da 396 drone saldırısı yapılmıştır. Bu saldırılarda 300 civarı sivil öldürülürken, 3000 civarı da "militan" öldürülmüştür. Aynı dönemde yaklaşık 300 kişi de faili meçhul olarak ölmüştür (The New America Foundation, 2015). The Bureau of Investigative Journalism'e göre ise, 2004-2014 arası dönemde yaklaşık 2400 "militan" öldürülmüştür. 584 sivil hayatını kaybetmiştir (TBIJ, 2015). Drone saldırılarının sivil insanların ölmesine yol açması dışında, Pakistan devletinin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını zayıflatan etkileri de olmuştur.

Ahmad'a göre, Pakistan'da militan gruplara katılımın pek çok kaynağı olmakla birlikte, söz konusu drone saldırılarının da bu duruma katkıda bulunduğu söylenebilir. Drone saldırılarında ölenlerin yakınları veya bir şekilde zarar gören insanlar, militan gruplara katılma eğiliminde veya onlara sempati duymaktadır. Bu insanlar, yaşadıkları kayıplardan ABD hükümeti yerine Pakistan devletini sorumlu tutmaktadır. Bu nedenle, yeni katılan militanlar, saldırılarını doğrudan Pakistan hükümetine karşı gerçekleştirmektedir (Ahmad, 2014: 26). Drone saldırılarının arttığı 2008'den itibaren, Pakistan'da yaşanan terör saldırılarındaki artışta, Ahmad'ın bahsettiği bu faktörün önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir.

Drone saldırıları, Pakistan devletinin hem egemenliğini ihlal etmekte hem de halkın gözünde Pakistan hükümetlerinin meşruiyetini zayıflatmaktadır. Drone saldırıları, Afganistan'dan sızan militanları durdurmakta Pakistan devletinin çaresizmiş gibi algılanmasına neden olmaktadır (Ahmad, 2014: 24). FATA, kabile liderlerinin kontrolü altında bir bölgedir. Pakistan devletinin burada, polis gücü, mahkemeleri vb. kamu kurumları yoktur. Yani, FATA bölgesinde yaşayan insanların güvenliği ve refahından öncelikle kabile liderleri sorumludur. Drone saldırıları karşısında çaresiz kalan kabile liderleri, Pakistan devletinin bu saldırıları kınamaktan başka bir şey yapamadıklarını gördükçe, gittikçe daha fazla militan gruplarla işbirliğine sürüklenmektedir. Ayrıca, FATA bölgesinde sosyo-ekonomik hayatı düzenleyen Peştunvali örf kuralları da aşırı gruplara katılımı teşvik ettiği söylenebilir. Badal adı verilen kurala göre, bir kişinin arkadaşı veya akrabasının öldürülmesi durumunda, o kişinin intikam alması bir zorunluluktur. Bu yüzden, drone saldırılarında öldürülen kurbanların yakınlarının, ABD ve müttefiklerinden

intikam almak amacıyla militanlara katılması söz konusudur (Aslam, 2011; Mohiuddin, 2007).

ABD'nin FATA'da yaptığı drone saldırıları, bölgedeki halkın, devlete olan aidiyet bağının zayıflamasına ve kendilerini militan gruplarla özdeşleştirmesine yol açtığı söylenebilir. Özetle, Pakistan'a istikrar getirmek için drone saldırılarını gerçekleştirdiğini iddia eden ABD, Pakistan'ın sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını kırılğanlaştıran unsurlara bir yenisini daha eklemiştir.

3.3.5. İnsan Hakları

Hindistan ile 1947'den itibaren devam eden inişli çıkışlı ilişkiler ve Keşmir sorunu; Pakistan'ın Afganistan politikasının öngörülemeyen sonucu olan Talibanizasyon; Şii-Sünni çatışması gibi faktörler, Pakistan'da özgürlük güvenlik dengesini bozmuştur. Bu yüzden, Pakistan'ın, güvenlik adına insan haklarını ikinci plana atan bir devlet felsefesi benimsediği iddia edilebilir. Amnesty International ve Human Rights Watch gibi küresel sivil toplum kuruluşları, yıllık raporlarında Pakistan'da yaşanan insan hakları ihlallerini sıklıkla dile getirmektedir.

Pakistan Ceza Kanuna göre, dine yönelik hakaretin (blasphemy) cezası idamdır. Şimdiye kadar hiç kimse bu "suç" yüzünden idam edilmese de 1990'dan itibaren dine yönelik hakaret ile suçlanan 60 kişi, suçlamadan sonra öldürülmüştür. Failler, söz konusu yasayı, işledikleri suçlarda cezadan muaf tutulmak için bir bahane olarak kullanmaktadır. Dini azınlıklar da bu yasa nedeniyle, baskı altına alınmaktadır. Balucistan bölgesinde yaşayan Şii Hazaralar gibi dini azınlıklara mensup kişiler ortadan kaybolmakta, işkence edilmiş halde ölü olarak bulunmaktadır. Human Rights Watch'a göre, en temel insan haklarından biri olan yaşama hakkına yönelik bu ihlallere karşı devlet kurumlarının cevap verememesi, Pakistan'da blasphemy saldırılarının faillerinin ceza almadığı şeklindeki kanıyı güçlendirmektedir. Blasphemy suçuna ek olarak, inanç özgürlüğüne yönelik yasal engeller arasında Ahmediler'e yönelik yasaklardan da bahsetmek gerekir (Human Rights Watch, 2015). Ahmediler, Hazrat Mirza Ghulam Ahmad'ın (1835-1908) öğretilerini benimsemiş bir dini gruptur. Ahmediler, Ghulam Ahmad'ın mehdi olduğunu ve Allah'tan vahiyler aldığına inanmaktadır. Geleneksel İslam öğretilerinde

Hazreti Muhammed'in son peygamber olduğu inanışına aykırı olduğu gerekçesiyle Ahmediler, Pakistan'da sosyo-ekonomik ve siyasi hayattan dışlanmışlardır (Chengappa, 2001). Pakistan Ceza Kanuna göre, Ahmediler'in doğrudan veya dolaylı olarak Müslüman olduğunu söylemek suçtur. Ahmedilerin, cami inşa etmesi, dini inançlarını yayması yasaktır. Human Rights Watch'a göre, Pakistan'da kadınlara yönelik hak ihlalleri de sıklıkla yaşanmaktadır. Tecavüz, namus cinayetleri, aile içi şiddet ve zorla evlendirme rutin olarak yaşanan insan hakları ihlalleridir. Her yıl yaklaşık 1000 kadın namus cinayeti yüzünden öldürülmektedir (Human Rights Watch, 2015).

2014 yılı Aralık ayında Paşaver'de Pakistan Talibanın, bir askeri okula baskın yaparak çoğunluğu çocuk olan 149 kişiyi öldürmesi, Pakistan tarihinin en kanlı terörist saldırısı olarak kayıtlara geçmiştir. Bu saldırının ardından Sharif hükümeti, askıya alınan idam cezalarının uygulanmasına karar vermiştir ve önceden idamına karar verilen yedi kişinin infazı gerçekleştirilmiştir. Başbakan Sharif, terör saldırıları şüphelilerinin askeri mahkemelerde yargılanabileceğini duyurması, adil yargılanma ilkesinin uygulanabilirliği konusunda kaygıları artırmıştır. Pakistan Ulusal Meclisi, 2014 yılı Temmuzunda Pakistan'ı Koruma Yasası'nı (the Protection of Pakistan Act) kabul etmiştir. Amnesty International'a göre, söz konusu yasa Pakistan'da keyfi tutuklamalara, göz altında tutulma süresinin artmasına, ölümcül kuvvet uygulanmasına ve gizli mahkemelerin yapılmasına neden olacak; uluslararası hukuku ve adil yargılanma standartlarını ihlal edilecektir. Bu ihlallerin yanı sıra, devlet kurumlarını ve ülkede yaşanan hak ihlallerini eleştiren sivil medya kuruluşları, sıklıkla tehdit edilmekte veya işlerini yapmalarına zorluk çıkartılmaktadır. Bu konuda örnek vermek gerekirse, Pakistan Medya Denetleme Kurumu, devlet kurumlarını eleştirdiği için iki büyük televizyon yayın kuruluşunu kapatma kararı almıştır (Amnesty International, 2015).

3.3.6. Hizipleşmiş Elitler

Güney Asya'daki diğer post kolonyal devletlerde olduğu gibi, Pakistan'ın siyasi sistemi de, sınırlı bir temsile dayanan federal bir yapıya dayanmaktadır. Pakistan'da siyasi partilerin oligarşik bir yapılanmaya sahip olması, parti içi demokrasinin olmayışı, yine kolonyal miras ile açıklanabilir. Robotka'ya göre,

Pakistan'ın 1958, 1962 ve 1973 anayasaları, İngiliz kolonyal yönetiminin 1935 yılında çıkardığı *Indian Government Act* tarafından şekillenmiştir. Bu sınırlı temsil anlayışı, Pakistan'da siyasi partileri düzenleyen yasalara da yansımıştır. 2002 yılına kadar, siyasi partilerin parti içi seçimler yoluyla genel başkan ve yönetici kadroyu belirleme zorunluluğu yoktu. Müşerref döneminde çıkarılan yasa ile, siyasi partilerin parti içi seçimler yapması zorunlu hale geldi. Ancak, bu siyasal sistem, Pakistan'ın Afganistan sınırı boyunca, yani Balucistan ve Khayber Pakthunva eyaletlerinde kısmen uygulandı. İngilizler, bu coğrafyayı, Frontier Crimes Regulation adını verdiği bir kanunla yönetiyordu. 1997 yılında evrensel oy hakkının bu bölgelere de verilmesiyle, söz konusu coğrafyada insanlar temsilcilerini doğrudan seçebilme hakkına sahip olmuştur. Bu bölgelerde, 2010 yılında siyasi parti yasasının yürürlüğe girmesiyle siyasi partiler de faaliyet göstermeye başlayabilmişlerdir (Robotka, 2012: 129-130).

Pakistan; kabile, klan ve aşiret liderleri gibi kişilerin domine ettiği bir sosyal yapıya sahiptir. Siyasi parti liderleri, liyakatleri veya siyasi becerileri sayesinde değil, bir aile veya aşiretin lideri oldukları için bu makamları işgal etmektedirler. Bu durum, Pakistan'da siyasal partilerin hanedanlar tarafından yönetilmesi şeklinde bir eğilim ortaya çıkarmıştır. Pakistan'ın genelinde faaliyet gösteren iki büyük parti, PPP ve PML-N, üç hanedan tarafından yönetilmekte ve parti liderleri doğal olarak bu ailelerin içinden çıkmaktadır. PPL'yi, Zerdari ve Bhutto aileleri yönetirken; PML-N'yi ise Sharif ailesi yönetmektedir (Robotka, 2012: 133).

Parti içi demokrasinin görece zayıf olduğu Pakistan'da, iktidar ve muhalefet partileri arasında bir uzlaşma kültüründen de bahsetmek zordur. Hangi parti iktidara gelirse gelsin, muhalefeti demokrasi dışı yollarla saf dışı bırakmaya çalıştığı söylenebilir. Aynı bakış açısının, muhalefet partileri için de geçerli olduğu iddia edilebilir. Tarihsel sürece bakıldığında, siyasi elitler arasındaki güç mücadelesi, Pakistan demokrasisine zarar verecek boyutlara ulaşmıştır. Pakistan'ın ilk serbest seçimleri sonucunda, Doğu Pakistan'da seçimi kazanan Mucibur Rahman ve Batı'da seçimi kazanan Zülfikar Ali Bhutto arasındaki siyasi kavga, Doğu Pakistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Bu konuda bir diğer örnek, 1988-1999 arası görece demokratik dönemde, PPP ve PML-N arasındaki siyasi rekabette Pakistan

istihbaratının ve ordusunun birer siyasal araç olarak kullanılmasıdır. Bu rekabet, Pakistan'ı her açıdan istikrarsızlaştırmış ve 1999 yılında askeri darbe yapılmasına ortam hazırlamıştır.

Siyasi elitler arasındaki bu uzlaşmazlık kültürü, günümüzde de Pakistan'ı kırılğanlaştırmaktadır. 2013 genel seçimlerinde, İmran Khan'ın Pakistan Tehreek-e Insafl (Pakistan Adalet Partisi-PTI) ikinci olarak önemli bir seçim başarısı elde etti. Ancak, PTI seçim sonuçlarına hile yapıldığı gerekçesiyle itiraz etti. Bu iddialara ilişkin bağımsız araştırmaları da reddeden İmran Khan, din adamı Tahir ül Qadri'nin de desteğiyle geniş çaplı sokak gösterileri düzenledi, ve Başbakan Navaz Sharif'in erken seçime gitmesini talep ettiler. 17 Haziran 2014'te Lahor'da, 12 siyasi aktivistin polisler tarafından öldürülmesiyle, protestolar hesaplaşmaya dönüştü. Protestoların zirve yaptığı Ağustos ve Eylül aylarında göstericiler ulusal parlamentoyu bastı ve başbakanlık binasını işgal etmekle tehdit ettiler. Hükümetin çökmesine neden olabilecek bu kriz, ordunun Başbakan Sharif'i desteklemesiyle son buldu (Amnesty International, 2015).

Hippler'e göre, pek çok Batılı gözlemci Pakistan'da yaşanan şiddet olaylarının kaynağını demokratik ve seküler olanlar ile, anti-demokratik ve dini olan elitler arasında devam eden siyasi güç mücadelesi olarak görmektedir. Hippler'e göre bu bakış açısı gerçekten çok uzaktır. Birinci grup, seküler kelimesini kullanmasalar da kendilerini seküler ve demokratik olarak görmektedir. Demokratik kurumları, işlerine yaradığı müddetçe destekleyen seküler elitler, çıkarları tehdit edildiğinde demokrasi söylemlerini bırakmaktadır. Zia ül Haq dönemi hariç tutulursa Pakistan ordusu, dinin etkili olmadığı teknokratik ve bürokratik bir yapıya sahip olan bir kurumdur. Ancak, generaller, sivil siyasi partileri zayıflatmak ve çıkarlarını korumak için, dini partileri ve grupları desteklemiş ve onlardan faydalanmıştır. Yine aynı şekilde, sivil seküler partilerin de demokratik olduğu söylenemez. Muhacirlerin partisi olan MQM, siyasal şiddeti teşvik ettiği ve faşist olduğu için eleştirilmektedir. PML-N ve PPL ise, bir kişinin ve ailenin kontrolünde olan elitist bir yapılanmaya sahiptir. Hippler'e göre, söz konusu elitler, iktidara geldiklerinde parti tabanı veya halkın genelinin refahı yerine, kendi bencil çıkarları için çalışmakta ve yaptıkları yolsuzluklar ile demokratik kurumların altını oymaktadır. Ayrıca, siyasi güç

mücadelesinde rakiplerine üstünlük sağlamak için dini söylemleri ve sembolleri kullanan seküler elitler, dolaylı yoldan Pakistan'daki aşırı dini grupları meşrulaştırmaktadır. Hippler'in sınıflandırmasında ikinci grubu oluşturan dini partiler ise, ona göre, geçmişte olduğu gibi tamamen demokrasi karşıtı değillerdir. Örnek vermek gerekirse, General Müşerref yönetimi aleyhine yapılan, demokrasiye geçiş ve hukukun üstünlüğü için yapılan mücadeleye katılmışlardır. Egemenliğin Allah'a ait olduğunu kabul etmekle birlikte, insanların bu yetkiyi demokratik yoldan elde ettiğini kabul etmekte ve anayasanın üstünlüğünü de benimsemektedirler (Hippler, 2012: 29-31). Özetle, Hippler'in argümanlarından yola çıkılarak söylenebilir ki, Pakistan'da elitler arasındaki siyasi mücadele demokrasi ile ilgili değildir. Pakistan'da siyasal istikrarsızlık ve şiddet, "demokratik ve seküler" partiler ile dini partiler arasındaki mücadeleden kaynaklanmamakta, söz konusu partilerin kendi içlerindeki güç mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, günümüzde Pakistan'ı kırılgan devlet haline getiren sosyo-ekonomik ve siyasi faktörler ele alınmaya çalışılmıştır. Pakistan için en önemli sorunun şiddet araçları üzerindeki tekeli kaybetmesi gibi görünse de, diğer faktörler bu sorunla doğrudan alakalıdır. Sadece, ülke genelinde yaygınlaşmış şiddet olaylarından yola çıkarak Pakistan'ı herhangi bir olumsuz sıfatla nitelemek yeterli değildir. Çünkü silahlı örgütlerin ortaya çıkmasına ve daha fazla militan toplamasına neden olan unsurlar sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla doğrudan alakalıdır. Bu doğrultuda, Pakistan'ın sosyol, siyasi ve ekonomik göstergeleri kullanarak Pakistan'ın sorunları ele alınmıştır.

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerde devletler, yegane aktör olma konumunu kaybetse de hala en önemli aktör olma konumlarını sürdürmektedirler. Devletlerin vatandaşlarına sağladıkları güvenlik, refah ve temsil gibi temel kamu hizmetlerini yerine getirememeleri hem ulusal hem de uluslararası çapta sorunlara neden olabilmektedir. Uluslararası etkileşimin gittikçe yoğunlaştığı bir dünyada bir ülkede yaşanan bir sorun diğer devletleri de kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Örneğin sağlık hizmetlerinin görece yetersiz verildiği pek çok Afrika devletinde ortaya çıkan AIDS, Ebola gibi pandemikler sadece söz konusu ülkeyi değil diğer devletleri de tehdit etmektedir. Bu nedenle kırılgan devletlerin yapısal sorunları üzerinde durmak ve bu sorunları yaşayan söz konusu ülkelere ekonomik, sosyal ve teknik yardımlarda bulunmak sadece söz konusu ülke halkı için değil küresel toplum için de büyük önem arz etmektedir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle devletlerin bu üç temel alanda yaşadıkları sorunlar daha açık bir şekilde görülmeye başlandı. Kimi devletler eğitim, sağlık gibi temel kamu hizmetlerini yerine getirirken büyük sorunlar yaşamaktadır. Bu gibi sorunlar yaşayan devletler uluslararası toplumun gündemine ancak geniş çaplı insan hakları ihlalleri yaptıklarında veya büyük devletlerin güvenliklerini ve çıkarlarını tehdit etmeye başladıklarında girmeye başladı.

1990'lardan itibaren literatürde bu sorunları yaşayan devletleri çeşitli sıfatlar vererek ele almak gittikçe yaygınlaştı. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası "başarısız devlet" olgusuna ilişkin çalışmalar patlama yaptı. Başarısız devlet kavramı ile birlikte az gelişmiş devletlerin sorunları diğer devletlerin gündemini daha fazla işgal etmeye başladı. Ancak, söz konusu olgunun 1990'larda ön plana çıkan ekonomik, sosyal ve insani boyutları, başarısız devlet kavramını kullanan akademisyenler ve politikacıların obsesif bir şekilde kavramın güvenlik boyutuyla ilgilenmeleri nedeniyle ikinci plana atıldı. Başarısız devlet kavramına ilişkin ikinci bir eleştiri de kavramın gelişigüzel bir şekilde kullanılması ve birbirinden farklı zorlukta sorunları olan devletleri aynı sıfatı kullanarak nitelemesidir. 1990'larda, devlet otoritesinin tamamen ortadan kalktığı ve hiçbir kamu hizmetinin verilmediği iki ülke olan Somali ve Afganistan; devlet otoritesinin güçlü olduğu ama eğitim, sağlık, güvenlik, demokrasi ve ekonomi gibi alanlarda bir devletten beklenen temel işlevleri yerine

getirmekte zorlanan devletler, Pakistan ve Kuzey Kore gibi, aynı sıfatla etiketlenmiştir. Bu çalışmada, başarısız devlet kavramı yerine, söz konusu kavramın türevleri olan iki kavram seçilerek, aynı olgunun iki farklı boyutu vurgulanmaya çalışılmıştır. Devlet kurumlarının işlevlerini artık yitirdiği yapılar için Zartman'ın (1995) *çökmüş devlet* (collapsed state) kavramı tercih edilirken, yukarıda bahsedilen temel devlet fonksiyonlarını yerine getirmekte zorlanan veya kısmen gerçekleştirebilen yapılar için *kırılgan devlet* (fragile state) kavramı kullanılmıştır.

Son yıllarda gittikçe yaygın bir şekilde kırılgan devlet kavramı kullanılmaya başlandı. 2005 yılından günümüze her yıl, devletlerin performanslarını değerlendiren ve *Foreign Policy* dergisinde devletleri sıralayan listeler yayımlayan Fund for Peace, 2014 yılında indeksinin adını *Failed State Index*'ten *Fragile State Index*'e çevirmiştir. Britanya'nın uluslararası yardım ajansı DFID da kırılgan devlet kavramını kullanmayı tercih eden kurumlar arasındadır. Yukarıda bahsedilen işlevsel temelli sınıflandırmaya ek olarak, kırılgan devlet kavramının tercih edilmesinin çeşitli nedenleri var. Her şeyden önce hiç bir devlet kendisinin, başarısız sıfatı ile nitelenmesini istemez. Kırılgan devlet kavramı, başarısız devlet kavramı ile aynı sorunları ele almasına rağmen kötü performans sergileyen devletlerin yapısal sorunlarına daha çok dikkat çekmektedir. Ayrıca başarısız devlet kavramı pejoratif bir anlam da içermekte ve hiç bir devlet kendisinin bu sıfatla nitelenmesini istememektedir.

Bu çalışmanın amaçlarından biri, çeşitli sorunlarla boğuşan devletleri gelişigüzel bir şekilde nitelenmek için kullanılan başarısız devlet söylemine yönelik bir literatür analiz yapmaktır. Literatür analizi sonucunda, başarısız devlet söylemi hakkında yapılan eleştiriler sonucunda, ikili bir ayrıma gidilmiştir. Başarısız devlet söyleminin türevleri arasından iki kavram seçilerek, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan devletlerin büyük bir kısmının kırılgan devlet olduğu, kırılganlığa yol açan faktörler sıralanarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Kırılgan devletlerde, devlet aygıtının ortadan kalktığı ve hiçbir kamu hizmetinin artık verilemediği bir seviyeye düştüğünde ise söz konusu devlet, çökmüş devlet olarak nitelenmiştir. Bu ikili ayrıma gidilerek, farklı derecelerde ve çeşitli sorunları olan

devletleri, başarısız sıfatı ile nitelemenin yol açtığı belirsizlik ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

De-kolonizasyon süreci sonrasında ortaya çıkan devletlerin yapılarını kırılğan hale getiren faktörler bu çalışmanın birinci bölümünde sıralanmıştır. Bu doğrultuda, Pakistan devletinin kuruluşundan günümüze geçirdiği dönüşüm ele alınarak, kırılğan bir devletin karakteristik yönleri teori ve pratikte ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, çalışmanın üçüncü bölümünde Fund for Peace vakfının Kırılğan Devlet İndeksinde yer alan sınıflandırmadan yararlanılarak, Pakistan örneği irdelenmiştir.

Kırılğan bir devletin karakteristik yönlerinden yola çıkılarak, Pakistan'ın kırılğan bir devlet olduğu iddia edilebilir. İlk olarak, kırılğan devletler, genellikle çeşitli etnik, linguistik ve dini topluluklardan oluşan bir yapıya sahiptir. Hippler'e göre, heterojen bir yapıya sahip olan söz konusu devletleri kırılğanlaştıran faktör bu çeşitlilik değildir. Bu doğrultuda ona göre, bir devleti kırılğanlaştıran esas sebep, toplumdaki bir grubun diğerleri aleyhine devlet iktidarından faydalanmaları ve diğer grupları ülke yönetiminden dışlamalarıdır (Hippler, 2006: 43). Üçüncü dünya ülkelerinde devlet, hizmet sağlama aracı olmaktan ziyade, rant dağıtım aracı olarak görülür. Bir grup iktidara geldiğinde, kendisine yakın olan kesimleri önemli devlet kurumlarına yerleştirir. Devlet kaynaklarını kendi bencil çıkarları için kullanmaya başlar. Dışlanan gruplar, ülke yönetiminde söz sahibi olma hakkından ve demokratik süreçlerden uzak tutulur. Diğer gruplar da devletin sağladığı imkanlardan faydalanmak için ayrıcalığa sahip olan gruplarla çekişmeye girer (Kaplan, 2009: 470). Bu çekişme, toplum sözleşmesinin zayıflamasına neden olup, söz konusu ülkeyi ayaklanmalara, iç savaflara ve dağılmaya karşı kırılğan hale getirebilir. Bu bağlamda Doğu Pakistan'ın bağımsızlığa giden süreçte yaşananlar güzel bir örnektir. Pakistan kurulduğunda ülke, coğrafi olarak bir bütün değildi. Doğu Pakistan ve İslamabad arasında yaklaşık 1000 km mesafe vardı. Hindistan toprakları Pakistan'ın iki parçası arasında yer alıyordu (Kux, 2001: 9). Doğu Pakistan'ı oluşturan Bengaliler, söz konusu dönemde Batı Pakistan'dan daha fazla nüfusa sahipti. Toplumsal yapı olarak, Batı Pakistan'a kıyasla daha homojen Bengaliler, Pakistan'ın yönetiminden siyasi, ekonomik ve kültürel olarak dışlandılar. Pakistan'da serbest, eşit ve adil olarak yapılan ilk genel seçim, 1970 yılında yapılmıştır. 1947'de kurulan

Pakistan, demokratik seçimlerin bu kadar geç yapılmasının arkasında Bengalilerin sayısal çokluğu yatmaktadır. 1947-70 arası dönemde Bengaliler, ülke yönetiminde söz sahibi olmadılar ve Batı Pakistan'dan kendilerin hiçbir söz hakkı verilmeden yönetildiler. Urdu dilinin kendilerine empoze edilmesine karşı çıktılar; anadillerinin resmi dil olarak kabul edilmesi için 1950'liler boyunca mücadele ettiler. Bengalilerin Awami League partisi, 1970 yılında yapılan seçimlerde Doğu Pakistan'da ezici bir şekilde üstünlük sağladı. Fakat, Batı Pakistan'da yaşayan ve ülkeyi o döneme kadar yöneten askeri bürokratik ve oligarşik elitler bu durumu kabullenmedi. Ordunun Doğu Pakistan'a askeri mücahalesi, Bengalilerin Pakistan kimliği ile olan bağlarını kopartan son darbeyi vurdu ve Bengaliler, Bangladeş devletini kurarak bağımsızlığı ilan ettiler. Pakistanlı liderlerin söz konusu dönemde uyguladığı dışlayıcı yönetim şekli, Pakistan'ı parçalanmaya karşı kırılğan hale getirdi ve kırılğan olan yapı 1971'de çöktü. Pakistan, 1947-71 yılları arasında uyguladığı dışlayıcı yönetimin söz konusu dönemde Pakistan'ı kırılğan bir devlet haline getirdiği gibi, benzer bir durumun varlığı 1971 sonrası dönemde de var olduğu söylenebilir. NASA'nın gece haritalarına bakıldığında, Pakistan'ın bölgeleri arasında çarpık ekonomik gelişmişlik bariz bir şekilde gözlenmektedir. Ülkeyi yöneten elitlerin yaşadığı Sind ve Pancap eyaletleri NASA'nın gece haritasında ışıltı ışıltıdır. Balucistan ve Khayber Pakthvunva eyaletlerinde ve FATA özerk bölgesinde ise karanlık hakim renktir.

Bölgelerarası ekonomik gelişmişlik farkı, etnik ve linguistik sınırlar ile örtüştüğü oranda, devlet imkanlarının bir grubun tekelinde olduğu algısı yaygınlaşmaktadır. Bu algı, Pakistan üst kimliğinin zayıflamasına neden olmaktadır. Pakistan'da yaşayan diğer etnik gruplar, ülke kaynaklarının Pancaplılar tarafından sömürüldüğünü ve kendilerinin ülke yönetiminden dışlandığını iddia etmektedirler. Pancaplarının, orduda ve bürokraside nüfuslarıyla orantısız bir şekilde temsil edilmeleri, söz konusu iddiaları kuvvetlendiren argümanlardır. Örneğin, nüfusun % 60'ını oluşturan Pancaplar, Pakistan ordusunun askeri personelinin kabaca % 80'ine tekabül etmektedir (Mohiuddin, 2007: 238). Ordunun, Pakistan toplumunda işgal ettiği konum göz önüne alındığında, Pancapların ülke yönetiminde ne kadar nüfuz sahibi olduğu anlaşılabilir. Bu nedenle; Baluclar, Muhacirler ve Peştunlar için Pakistan kimliğinin Pancap kimliği ile eş anlamlı olarak algılanması, Pakistan'ın

toplumsal bütünlüğünü kırılanlaştıran bir diğerk faktör olarak varlığını devam ettirdiği söylenebilir. Bu sosyo-ekonomik görünüm, Pakistan'ın 1971'de yaşadığı gibi, gelecekte de bölünebileceği ihtimalini kuvvetlendirdiği söylenebilir. 1970'lerde Balucilerin başlattığı isyanların, Bengalilerinki gibi bağımsızlıkla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını, Pakistanlı yöneticilerin demokratik katılıma yönelik politikalarının belirleyeceği söylenebilir.

Ancak Pakistan'ın demokrasi geçmişi de pek parlak değildir. Dahl'a göre, sayıları 200'e yaklaşan devletleri; demokratik olmayan, demokrasiye yeni geçmiş olan, eski ve göreceli olarak köklü bir demokratik yapıya sahip olan devletler şeklinde üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Dahl'a göre, bu üç kategoriden her biri farklı engellerle yüzleşmektedir. Demokratik olmayan devletlerin önündeki engel, demokrasiye ne zaman geçiş yapacakları veya nasıl geçiş yapacaklarıdır. Demokrasiye yeni geçmiş devletler için engel, demokrasilerini konsolide edip edemeyecekleridir. Yani, yeni demokratik kurumların ve yöntemlerin krizlere, politik hizipleşmeye ve otoriter eğilimlere karşı varlığını devam ettirebilmesidir. Eski ve görece demokratik devletler için ise zorluk, demokrasilerini daha iyi hale getirebilmektir (Dahl, 2010: 8). İlk serbest ve evrensel oy hakkı temelindeki genel seçimini 1970 yılında gerçekleştiren Pakistan, Dahl'ın üçlemesinde ikinci gruba girmektedir. Tarihinde pek çok kez askeri darbelere maruz kalan Pakistan'da, demokrasinin ve demokratik kurumların konsolidasyonları sıklıkla sekteye uğratılmıştır. Son darbeci general Müşerref'in cumhurbaşkanlığını bıraktığı yıl olan 2008'de, Pakistan sivil bir cumhurbaşkanı seçmiştir. 2013 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bir başka sivil, Memnun Hüseyin, Asıf Ali Zerdari'nin halefi olarak cumhurbaşkanı olmuştur. Pakistan'ın 68 yıllık çalkantılı demokrasi tarihinde ilk defa, bir sivil cumhurbaşkanı görevini müdahalede bulunulmadan bitirebilmiş ve yerini bir başka sivil devretmiştir. Yine, 2013 yılındaki genel seçimlerde de, ilk defa sivil bir hükümet, görev süresini herhangi bir askeri müdahaleye maruz kalmadan bir diğerk sivil hükümete devretmiştir. Bu iki gelişme, Pakistan'da demokrasinin pekiştirilmesi açısından oldukça önemli adımlardır. Ancak, Pakistan demokrasinin askeri darbelere karşı tarihsel anlamda ne kadar kırılan bir karaktere sahip olduğunu da göstermektedir. Pakistan toplumunda

ordu, hala saygın bir konumdadır. Sivil siyasetçilerin ve bürokratların adlarının yolsuzlukla birlikte sıklıkla anılması ve Pakistan ordusunun sağlam kurumsal yapısı, halkın orduya olan saygısını canlı tutmaktadır. Sivil yöneticilerin görece yetersiz kamu hizmetleri sağlaması, Pakistan halkının devlete yönelik bağlılığını zayıflatmakta ve ordunun siyasete müdahalesini kolaylaştırmaktadır. Devlet kurumları, 2010 yılında Pakistan'da yaşanan sel felaketine karşı yeterli cevabı veremezken, ordunun selzedelere yönelik başarılı faaliyetleri ordunun, halkın nazarında yıpranmış olan imajını düzeltmeye yardımcı olmuştur. Tarihi askeri müdahalelerle dolu olan bir toplumda, kamu kurumlarının ve siyasetçilerin, kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirememesi önemli bir handikaptır. Bu nedenle, Pakistanlı yöneticilerin vatandaşlarından gelen taleplere karşı duyarlı olması, demokratik kurumları konsolide etmesi ve halkı siyasi katılıma teşvik etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Pakistan demokrasisi için en büyük meydan okumanın, gerek sivillerin gerekse de askerlerin otoriter eğilimleri olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, Post-kolonyal devletleri kırılgan hale getiren faktörler uluslararası sistemden kaynaklandığı söylenebilir. Post-kolonyal devletler, Soğuk Savaş döneminde gerek Batı kampının lideri ABD'den gerekse de Doğu kampının lideri Sovyetler'den cömert dış yardımlar almışlardır. Post-kolonyal devletlerde yöneticiler, kurumsal bir yapı oluşturmak yerine bu dış yardımlara bel bağlamış ve işleyen bir idari yapı için gerekli olan modern bir vergi sistemi oluşturmak gibi yapısal reformlar yapma ihtiyacı duymamışlardır. Soğuk Savaşta Batı kampında yer alan Pakistan, özellikle Sovyetlerin Afganistan müdahalesi sonrası yoğun bir dış yardım almıştır. Ancak bu yardımlar, yapısal reformlar yapmak yerine silahlanmaya ayrılmış veya yozlaşmış yöneticiler tarafından hortumlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, 11 Eylül saldırıları sonrası yine ABD'den gelen cömert dış yardımlar Pakistan'da kamu yönetimine ilişkin kurumsal reformlar yapılmasını öteleyici bir dış faktör haline gelmiştir.

200 milyona yaklaşan Pakistan nüfusunun sadece yaklaşık bir buçuk milyonu vergi vermektedir. 1997 yılına kadar, Pakistan'da tarım sektöründen vergi alınmamıştır. Pakistan'da yurt içi gayri safi milli hasılanın sadece % 10'unu vergi gelirleri oluşturmaktadır (MHC, 2012: 83; Amin Khan, 2000: 186). Eğitim, sağlık,

enerji tedarigi, ulasim ve iletisim altyapisi gibi temel kamu hizmetlerinin finansmani için isleyen bir vergi sistemi oldukca gereklidir. Pakistan'da Balucistan ve Khayber Pakhtunva eyaletlerinde coğu bölgeye elektrik ve su verilememektedir. Hastanelerin gerek saglik ekipmani gerekse de doktor ve ilac gibi en temel ihtiyaçlari giderilememektedir. Pakistanlıların söz konusu taleplerine cevap verilememesi, halkın devlete karşı yabancılaşmasına yol açabilir. Bu yabancılaşma ise, halkın sadakatlerini aşiret liderlerine, savaş ağalarına ve silahlı örgütlere transfer etmesine yol açabilir. Pakistan'ın, 1990'larda Somali ve Afganistan'ın yaşadığı gibi çökmüş devlet olma ihtimali zayıf da olsa varlığını devam ettireceği söylenebilir. Kamu hizmetlerinin daha iyi sağlanmasına yönelik yapısal reformların yapılması Pakistan devletinin geleceği açısından oldukça önemli olduğu iddia edilebilir.

Üçüncü olarak, İnsan haklarına saygılı olmayan ve temel hak ve özgürlükleri hiçe sayan yönetimlerde devletler kırılmağa başlamaktadır. Demokratik bir yönetime sahip olmayan devletlerde ülkeyi yöneten elitler, kendi iktidarları için tehdit oluşturabilecek gruplara yönelik uyguladıkları politikalar ile insan haklarını ihlal etmektedir. Hakları ihlal edilen grupların, devlete olan bağlılıklarını zayıflamakta ve haklarını aramak için isyan edebilmektedir. 1993 yılında Ruanda'da yaşanan soykırım ve iç savaş bu konuda verilebilecek örneklerden sadece biridir. Pakistan'ın insan hakları karnesinin zayıf olması, onu kırılmağa taşıyan unsurlardan bir diğeridir. 1971 yılında Zülfikar Ali Bhutto ile başlayan İslamlaştırma politikası, General Zia ül-Haq'ın cumhurbaşkanlığı döneminde zirve yapmıştır. Söz konusu İslamlaştırma politikasının Pakistan toplumu açısından yıkıcı sonuçları olduğu söylenebilir. İslamlaştırma politikası Sünni İslam geleneğine göre yapılmıştır. Ancak Pakistan, İran'dan sonra en fazla Şii nüfusa sahip devlettir. Bu politika, Pakistan'ın 1980'lerde başlayan ve hala da devam eden Sünni-Şii çatışmasının temel sebeplerinden biridir. Bunun yanı sıra, Pakistan'da yaşayan Hindu, Budist ve Hristiyanlar dini azınlıklar da sosyo-ekonomik ve siyasi hayattan dışlanmaktadır. Mesela, 1973 Anayasasına göre, Pakistan'da devlet başkanının Müslüman olması şartı getirilmiştir. Üstelik, Müslüman olmalarına rağmen Ahmedilere, Müslüman denilmesi ve Ahmedilerin camilerinde ezan okunması ve dini propaganda yapmaları anayasal olarak yasaklanmıştır. Pakistan'ın ulusal kimliğini Sünni İslam geleneği temelinde

şekillendirmesi, Pakistan halkını bir arada tutan toplum sözleşmesini zayıflamasına yol açacağı söylenebilir.

Dördüncü olarak, bir ülkenin teritoryal olarak ülke genelindeki kontrolünü kaybetmesi, sınırlarından yapılan yasa dışı geçişlere müdahalede zorlanması gibi faktörler söz konusu ülkeyi kırılganlaştırmaktadır. Pakistan'ı başarısız devlet olarak nitelendiren çalışmalarda ortak vurgu, ülkenin bazı bölümlerinde kontrolünü kaybettiği iddiasıdır. Pakistan'ın, Afganistan sınırlarını kontrol edememesi; bu sınırlardan militan grupların kolayca geçebilmesi, eşya kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretinin yapılması, Pakistan'ın güvenlik aygıtını en çok zorlayan meselelerdir. Ancak, bu doğrultuda dikkate alınması gereken, Pakistan'ın kabilelerin kontrolüne bırakılan FATA bölgesini tarihsel süreçte hiçbir zaman denetimi altına alamadığıdır. Şimdiye kadar FATA'da kabilelerin Peştunvali adı verilen geleneksel yönetim ve hukuk sistemi uygulanmış gelmiştir. İngiliz kolonyal yönetimi, söz konusu bölgeyi askeri olarak kontrol altına almaya çalışmış ve başarısız olmuştur. Pakistan devleti kurulduktan sonra da, 2000'li yıllara kadar, böyle bir girişimde bulunmamıştır. Pakistan ordusunun adı geçen bölgeyi kontrol altına alma girişimleri, Pakistan Taliban'ı gibi militan gruplar ile çatışmalara sebep olmaktadır (Çevik, 2013). Ancak, Pakistanlı yöneticilerin Afganistan sınırını kontrol altına almaları ve silahlı grupları etkisiz hale getirmesi bile Pakistan'ın kırılgan yapısında bir değişikliğe yol açmayacağı iddia edilebilir. Balucistan'da 1970'lerde başlayan isyanlar her seferinde, Batıların en sağlam devlet kurumu olarak gördüğü Pakistan Ordusu tarafından bastırılmıştır. Ancak, Balucilerin devlete olan sadakatini sağlayacak adımlar atılmamıştır. Sınırlarını kontrol etmek isteyen bir devlet, söz konusu sınırları zor gücüne dayalı olarak değil, vatandaşlarının kalbini ve zihnini kazanarak kontrol altına alabilir. Afganistan-Pakistan sınır bölgesindeki şiddet unsurları kontrol altına alınsa bile, Pakistanlı yöneticilerin, Paştunların sorunlarına çözüm bulmadıkça kırılgan devlet statüsünü gelecekte de sürdüreceği iddia edilebilir.

Beşinci olarak, yolsuzluk ve yozlaşma her devlette görülebilen bir toplumsal hastalıktır. Ancak, kırılgan devletlerde yozlaşma toplumun genelinin refahını doğrudan etkileyebilecek boyutlara ulaşmıştır. Siyasetçilerin ve devlet memurlarının, devlet kaynaklarını, sadece kendilerinin maddi çıkarı için değil, mevcut konumlarını

sürdürebilmeleri uğruna başkalarının maddi çıkarları için de kullanmaları sonu gelmez bir döngüyle ülke kaynaklarının yağmalanmasına yol açabilmektedir. Kamuya ait okul, hastane, yol ve köprü projelerinin ihaleleri veya lisansları için fahiş fiyatlarda ihaleler yapılır. Hatta sahte ihaleler düzenlenir. Böylece, yöneticiler daha fazla rant elde etmiş olur (Fukuyama, 2012a; Rotberg, 2004: 8). Pakistan'ı ele alan çalışmalarda en çok üzerinde durulan konulardan biri de devlet kurumlarında yaygın olarak görülen yozlaşmadır. Özellikle, seçilmiş siyasetçilerin adlarının yolsuzlukla anılması, siyasetçilerin arkasındaki halk desteğinin zayıflamasına yol açmıştır. 1988-1999 yılları arasındaki görece demokratik dönemde, Benazir Bhutto ve Navaz Sharif hükümetleri yolsuzluk iddiaları ile meşruiyetini kaybetmiştir. Benazir Bhutto'nun eşi olan ve 2008-2013 yılları arasında Pakistan'ın cumhurbaşkanlığını da yapan Asif Ali Zerdari'ye, kamu ihalelerinden aldığı paylar nedeniyle Batılılar tarafından "bay yüzde on" lakabı takılmıştır. Pakistan tarihinde yapılan askeri darbelerin gerekçeleri arasında, yozlaşmış siyasetçilerin ülkeyi ekonomik bir krize soktuğu söylemi popülerdir. Yozlaşmanın Pakistan toplumuna verdiği zararlara başka bir örnek olarak ise, eğitim kurumlarının mevcut durumu gösterilebilir. Pakistan'daki okulların yaklaşık 13.000'i kağıt üzerinde var olarak görünmektedir. Bu okullara öğretmenler bile atanmış, hatta onlara düzenli olarak maaş ödenmektedir. Fakat okul binalarının olması gereken yerler boş arazilerdir. Pakistan'da söz konusu okullara hayalet okul adı verilmektedir. Yolsuzluk ve yozlaşma, Pakistan'da toplumsal refahı azaltan ve devlet kurumlarına olan güvenin zayıflamasına yol açan önemli bir meseledir. Ülkenin kuruluş döneminde de var olan bu sorunun, Pakistan'ın geleceğini de etkilemeye devam edeceği iddia edilebilir. Çünkü yolsuzluk Pakistan toplumunda neredeyse normal karşılanan bir durum haline gelmiştir.

Son olarak, kırılan devletlerde demokrasinin görece zayıf olmasından kaynaklanan bir sorun olan hizipleşmiş elitler, söz konusu ülkenin ekonomik ve siyasi krizlere girmesine yol açabilmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde devletin genellikle rant dağıtım aracı olarak görülmesi, çeşitli gruplar arasında uzlaşma kültürünün gelişmemesine yol açabilmektedir. Hizipleşmiş elitlerin iktidara gelebilmek için demokrasi dışı yollara başvurmaları, söz konusu devletlerde askeri müdahalelere karşı zayıflatmaktadır. Pakistan'ın demokrasi tarihi bu konuda örnekler

ile doludur. 1977 seçimlerine hile karıştıran Zülfikar Ali Bhutto, halk ayaklanmalarını bastırabilmek için orduyu kullanmış ve aynı yıl kendisi de darbe sonucunda iktidardan indirilmiştir. 1988-99 arası görece demokratik dönemde, gerek Benazir Bhutto gerekse de Navaz Sharif, muhalefete düştüklerinde ordunun desteğini kazanabilmek adına İktidardaki parti aleyhine demokrasi dışı yollara başvurmuştur. Pakistan'da 2013 yılında yapılan genel seçimler sonrası, ikinci parti olan Pakistan Adalet Partisi lideri İmran Khan ve din adamı Tahir ül Qadri, seçimlerde hile yapıldığı gerekçesi ile geniş katılımlı halk protestoları düzenlemiştir. 2014 yılı yaz aylarında bu protestolar, ordunun müdahalesi sonrası bastırılabilmiştir. Hizipleşmiş elitlerin, siyaseti olmak ya da olmamak şeklinde bir oyun olarak algılaması, Pakistan'da önümüzdeki yıllarda da ekonomik ve siyasi krizlere, ordunun siyasete müdahalelerine karşı Pakistan'ın kırılğanlığını devam ettireceği öngörüsünde bulunabilir.

Günümüz Pakistan'ının sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını krizlere karşı kırılğan hal getiren pek çok faktörün kökeninde, Müslüman Birliğinin tasavvur ettiği "Pakistan Müslüman ulusu" perspektifi vardır. Bu kavramda birbiri ile çelişen iki kelime bir arada yer almaktadır: Müslüman ve ulus. İlk olarak, İslamın dili evrenseldir. Belli bir insan topluluğu veya bölge için değil, tüm insanlık için gönderilmiş bir dindir. Yani, İslam dininde Müslümanlar arasında dışlayıcılık yoktur. Bu durum, Kur-an'ı Kerim'in Hücurat suresi 10. ayette, "...Müminler birbirlerinin kardeşidirler." (Mevdudi, 2004: 272) şeklinde ifade edilmiştir. İkinci olarak, ulus ise, genellikle "öteki" karşıtlığı üzerine inşa edilmiş bir kimliktir. Yani, ulus kavramı dışlayıcıdır. Pakistan Müslüman ulusu kavramının çelişkisi işte burada başlamaktadır. Pakistan kimliğinin temeli İslam ise, bu devletin sınırları Fas'ta başlayıp, Endonezya'ya kadar uzanmaktadır. Pakistan'da yaşayan bir Müslüman ile, Afganistan veya Hindistan'da yaşayan bir Müslüman'ın arasında teolojik bağlamda bir kimlik inşa edecek kadar bir fark var mı? Müslüman elitler, "Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanlar için bir devlet" söylemi ile yola çıkmışlardır. Hint alt kıtasında yaşayan pek çok Müslüman alim ise şu soruyu sormuştur. Neden sadece Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanlar için bir devlet kuruluyor; bu devletin içinde neden Orta Asya'da veya Ortadoğu'da yaşayan Müslümanlar dahil değil? Kısaca, Pakistan

kimliğinin üzerine inşa edilmek istenen Müslüman ulusu kavramı oldukça müphem ve sınırları net olmayan bir kimlik ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, 1940'ların sonunda Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan nüfus mübadelesi sonucunda yaklaşık 35 milyon Müslüman Hindistan'da kalmayı tercih etmiştir. Bu rakam, söz konusu dönemde Pakistan nüfusunun yaklaşık yarısıdır.

Pakistanlı kurucu babaları, Pakistan kimliğinin inşasında öteki olarak Hindistan karşıtlığını kullanmışlardır. Ülkenin kuruluşundan itibaren Pakistanlı yöneticilerde, Hindistan fobisi görülmüştür. Hindistan'ın bir gün gelip Pakistan'ı yıkacağı korkusu tarihsel süreçte canlı tutulmuştur. Bu fobi, beşeri kalkınma ve yeni kurulacak devlet kurumlarının inşası için gerekli olan kaynakların askeri teçhizat için ayrılmasına ve Pakistan ordusunun toplumun her alanında nüfuzunun artmasına yol açmıştır. Feisal Khan'a göre, Pakistan devleti, askeri harcamalara ağırlık verirken, sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetleri için görece az bir bütçe ayırmaktadır. Askeri harcamalar için tahsis edilen fazla bütçe, kabaca eğitim ve sağlık harcamaları için gerekli olan gayri safi milli hasılaya oransal olarak denk gelmektedir (Feisal Khan, 2007: 224). Pakistan'da, Özgürlük ve güvenlik dengesinde tarihsel olarak güvenlik boyutu ağır basmıştır. Zülfikar Ali Bhutto'nun "çim yemek zorunda kalsak da nükleer bomba yapacağız" şeklindeki beyanı (The Gardian, 2015), Pakistan'da güvenlik kaygısının patolojik boyutlara ulaştığını ve halkın refahının artırılması kaygısının ikinci plana atıldığını göstermektedir.

1971 yılında, Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan savaşta, Pakistan'ın ağır bir yenilgi alması ve Doğu Pakistan'ın Hindistan yardımıyla bağımsız olması, Pakistan'ın Hindistan takıntısını daha ileri bir aşamaya taşımıştır. 1970'lerde Pakistan, olası bir Hindistan işgaline karşı bir savunma stratejisi geliştirmiştir. Stratejik Derinlik (Strategic Depth) adı verilen doktrine göre, olası bir Hint saldırısında geri çekilmek ve alan kazanmak için Afganistan topraklarından yararlanmak esastır. Söz konusu doktrin gereği, Afganistan'da Pakistan'a dost bir rejim veya en azından muhalif olmayan bir hükümetin olması gereklidir (Kleiner, 2007: 17-18; Shaikh, 2009: 205-207). Pakistan'da mülteci kamplarında ortaya çıkan ve derme çatma medreselerde eğitim alan Taliban hareketine destek vererek, onların Afganistan'da yönetimi ele geçirmesine destek olmuştur. Pakistan, Taliban'ı

destekleyerek, Afganistan ile sınır anlaşmazlığı sorununu kendi lehine çözebileceğini, Peştun milliyetçiliğini ve gittikçe kontrolden çıkan militanları kontrol edebileceğini varsayıyordu. Ama, Taliban iktidara gelince Pakistan'ın beklentileri tam tersi olarak gerçekleşti. Taliban, dini motivlerle olsa da Peştun milliyetçiliğini teşvik etti, Durand hattının geçerliliğini sorguladı. Taliban'ın iktidara gelmesinin Pakistan için en kötü sonucu ise, Afganistan'da yaşanan şiddet olaylarının Pakistan'a sıçraması oldu. Pakistan devletinin görece çok az kontrol edebildiği Afganistan sınırı; eroin, kaçak eşya gibi illegal ticaret için uygun bir iklim buldu. Ahmed Rashid'in (2007) tabiri ile Pakistan, Afganistan'ın iç işlerine karışarak ülkesine "erooin ve kalaşnikof kültürü"nü yayılmasına ortam hazırladı. Hindistan'a karşı olası bir savaşta stratejik derinlik kazanmak için Afganistan'ın iç işlerine karışan Pakistan, Taliban gibi militan grupların stratejik derinliği haline geldi. Pakistan Taliban'ının şiddet eylemleri, Pakistan'ın sosyo-ekonomik yapısına öngörülebilir bir geleceğe kadar zarar vermeye devam edeceği iddia edilebilir.

200 milyona yaklaşan bir nüfusa sahip olan Pakistan'ın, nükleer bir güç olduğu da göz önüne alındığında, istikrarsızlaşması ve 1990'larda Somali devletinin yaşadığı gibi devlet kurumlarının tamamen çökmesi ile karşılaşması, sadece Güney Asya için değil tüm dünya için önemli bir risk unsurudur. Bu nedenle, Pakistan'ın istikrarı için, yapısal sorunlarına insani kalkınmayı, demokrasinin konsolidasyonunu ve insan haklarını temel alan bir yaklaşım ile gerekli reformların yapılması ve bu reformların desteklenmesi sadece Pakistan toplumu için değil tüm insanlık adına yapılması gereken bir görev olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdirabbih, İbn (2012), *Hükümdar ve Siyaset Kitabı*, (Çeviren: Erkan Avşar), İstanbul: BS.

Abbas, Hassan (2009), "Pakistan Can Defy the Odds: How to Rescue a Failing State", *Institute for Social Policy and Understanding*, Clinton Township, MI: ISPU, May 2009.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2009), *Kent Devletinden İmparatorluğa* (6. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Ahmad, Mahmood (2014), "The United States Use of Drones in Pakistan: A Politico-Strategic Analysis", *Asian Affairs: An American Review*, 41 (1), 21-29.

Ahmad, Mahmood (2014), "The United States Use of Drones in Pakistan: A Politico-Strategic Analysis", *Asian Affairs: An American Review*, 41 (1), 21-29.

Akyeşilmen, Nezir (2010), "Bir Müslüman Milliyetçi Olabilir Mi?", *Taraf*, 2 Nisan 2010, <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-yazdir-48263.html>, (Erişim Tarihi: 06.06.2015).

Alavi, Hamza (1972), "the State in Post-colonial Societies: Pakistan and Bangladesh", *New Left Review*, 1 (74), 59-81.

Ali, İmran (2002), "The Historical Lineages of Poverty and Exclusion in Pakistan", *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 25 (2), 33-60.

Amin Khan, Tariq (2000), "Economy, Society and the State in Pakistan", *Contemporary South Asia*, 9 (2), 181-195.

Amnesty International (2015), "Amnesty International Report 2014-15: Pakistan", <https://www.amnesty.org/en/countries/asia-and-the-pacific/pakistan/report-pakistan/>, (Erişim Tarihi 12.04.2015).

Armaoğlu, Fahir (2012), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*, (18. Baskı), İstanbul: Alkım Yayınevi.

Arnhart, Larry (2005), *Plato'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi* (2. Baskı), (Çeviren: Ahmet Kemal Bayram), Ankara: Adres Yayınları.

Ateş, Davut (2013), *Uluslararası Politika Nedir ? Dünyayı Anlamak Ve Anlatmak* (1. Baskı), Bursa: Dora.

Bacık, Gökhan (2007), *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik* (1. Baskı), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Best, Antony vd. (2012), *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (Çeviren: Taciser Ulaş Belge), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Boas, Morten and Jennings Kathleen M. (2007), "'Failed States' and 'State Failure': Threats or Opportunities?", *Globalizations*, 4 (4), 475-485.

Bilgin, Pinar and Morton, Adam David (2004), "From 'Rogue' to Failed States? The Fallacy of Short-termism", *Politics*, 24 (3), 169-180.

Braudel, Fernand (2013), *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (1. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.

Bray, John (1997), "Pakistan at 50: A State in Decline ?", *International Affairs*, 73 (2), 315-331.

Brooks, Rosa Ehrenreich (2005), "Failed States, or the State as Failure?", *The University of Chicago Law Review*, 72 (4), 1159-1196.

Call, Charles T. (2008), "The Fallacy of 'Failed State'", *Third World Quarterly*, 29 (8), 1491-1507.

Center for Global Policy (2014a), "Political Instability Task Force", <http://globalpolicy.gmu.edu/political-instability-task-force-home/>, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

Center for Global Policy (2014b), "PITF-State Failure Problem Set", <http://globalpolicy.gmu.edu/documents/PITF/PITFProbSetCodebook2008.pdf>, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

Cohen, Stephen P. (2002) "The Nation and the State of Pakistan", *The Washington Quarterly*, 25 (3), 109-122.

Cohen, Stephen P. (2004), *The Idea of Pakistan*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Cohen, Stephen P. (2011a), "Afterword", (Edited by Stephen P. Cohen), *The Future of Pakistan*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 284-295.

Cohen, Stephen P. (2011b), "Pakistan: Arrival and Departure", (Edited by: Stephen P. Cohen), *The Future of Pakistan*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1-69.

Chand, Smriti (2015), "Population of Various Religious Communities in India", <http://www.yourarticlelibrary.com/population/population-of-various-religious-communities-in-india/19833/>, (Erişim Tarihi, 25.04.2015).

Chengappa, B.M. (2001), "The role of Religion in Political Evolution", *Strategic Analyses*, 24 (12), 2155-2177.

Choudhury, G.W. (1974), *the Last Days of United Pakistan*, London: C. Hurst & Company.

CIA Factbook (2015), "South Asia: Pakistan", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html>, (Erişim Tarihi: 05.03.2015).

Cojanu, Valentin and Popescu, Irina Alina (2007), "Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement", *The Romanian Economic Journal*, Year 10, no. 25 bis, 113-132.

Columbia University (2015), "Muhammed Ali Jinnah's First Presidential Address to the Constituent Assembly of Pakistan", http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00islamlinks/txt_jinnah_assembly_1947.html, (Erişim Tarihi 08.04.2015).

Crompton, Samuel Willard (2007), *Modern World Nations: Pakistan (Second Edition)*, New York: Chelsea House.

Çevik, Salim (2013), *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: Pelin Ofset.

Çiftçi, Ali ve Yılmaz, Nihat (2013), "İbn Haldun'un Siyaset Teorisi ve Siyasal Sistem Sınıflandırması", *Turkish Studies*, 8 (7), 83-93.

Dahl, Robert A. (2010), *Demokrasi Üzerine* (2. Baskı), (Çeviren: Betül Kadioğlu), Ankara: Phoenix.

Dalrymple, William (2013), "A Deadly Triangle: Afganistan, Pakistan and India", <http://www.brookings.edu/research/essays/2013/deadly-triangle-afghanistan-pakistan-india-c>, (Erişim Tarihi: 24.03.2015).

DEC (Disaster Emergency Committee) (2015), "Disaster Risk Reduction in Pakistan: The Contribution of DEC Member Agencies", <http://www.dec.org.uk/sites/default/files/files/Evaluations/Pakistan/DEC%20Pakistan%20DRR%20Report.pdf> 2010-2012", (Erişim Tarihi, 05.04.2015).

De Mesquita, Bruce Bueno (2000), "Popes, Kings and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty", *International Studies Review*, 2 (2), 93-118.

DFID (Department for International Development) (2005), Why We Need To Work More Effectively in Fragile States, http://www.jica.go.jp/cdstudy/library/pdf/20071101_11.pdf, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

Doğan, İlyas (2008), *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Edig, Helmut Van (2007), "Ulus İnşası: Bölgesel İstikrar ve Çatışmayı Önleyici Bir Strateji", (Editör : Jochen Hippler), *Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?* (Çevirenler :Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli), İstanbul: Versus, 169-181.

Enemark, Christian (2011), "Drones over Pakistan: Secrecy, Ethics, and Counterinsurgency", *Asian Security*, 7 (3), 218-237.

Enfal İslam Sayfası (2014), "Peygamberimizin Veda Hutbesi", <http://www.enfal.de/veda.htm>, (Erişim Tarihi: 15.02.2015).

Eriksen, Stein Sundstol (2011), "'State Failure' in Theory and Practice: The Idea of the State and the Contradictions of State Formation", *Review of International Studies*, 37, 229-247.

Fair, C. Christine vd. (2010), *Pakistan: Can the United States Secure an Insecure State?*,Pittsburg: Rand.

Fair, C. Christine, vd. (2015), "Pakistani Political Communication and Public Opinion on US Drone Attacks", *Journal of Strategic Studies* 2015, 1-21.

Falk, Richard (2003), *Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim*, (Birinci Basım), (Tercüme: Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul: Küre Yayınları.

Farabi (2013), *İdeal Devlet, El-Medinetü'l Fazıla* (5. Baskı), (Çeviren: Ahmet Arslan), Ankara: Divan Kitap.

Farah, Jan (2010), "Pakistan: A Struggling Nation-State", *Democracy and Security*, 6 (3), 237-255.

Feisal Khan (2007), "Corruption and the Decline of State in Pakistan", *Asian Journal of Political Science*, 15 (2), 219-247.

Fraser, Derek (2008), "Failed States: Why They Matter and What We Should Do about Them", *The Journal of Conflict Studies*, 28, 8-16.

Freeman, Michael (2008), *İnsan Hakarı: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* (1. Baskı), (Çeviren: A. Erkan Koca ve Asena Topçubaşı), Ankara: Birleşik Yayınevi.

Foreign Policy (2015), "Fragile State Index", <http://foreignpolicy.com/fragile-states-2014/>, (Erişim Tarihi: 07.06.2015).

Fukuyama, Francis (2012a), *Devlet İnşası: Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim Ve Dünya Düzeni* (1. Baskı), (Çeviren: Türkan Çolak), İstanbul: Profil Yayıncılık.

Fukuyama, Francis (2012b), "Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası", (Editör: Francis Fukuyama), *Ulus İnşası* (2. Baskı), (Çeviren: Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayıncılık, 11-33.

Fund for Peace (2015a), "Fragile state Index 2014", <http://library.fundforpeace.org/library/cfsir1423-fragilestatesindex2014-06d.pdf> (Erişim Tarihi, 05.04.2015). BMHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) (2015), "2015 UNHCR Country Operations Profile: Pakistan", <http://www.unhcr.org/pages/49e487016.html>, (Erişim Tarihi: 06.04.2015).

Fund for Peace (2015b), "Fragile state Index 2014", <http://library.fundforpeace.org/library/cfsir1423-fragilestatesindex2014-06d.pdf> (Erişim Tarihi, 05.04.2015).

Ganguly, Sumit and Fair, Christine (2013), "The Structural Origins of Authoritarianism in Pakistan", *Commonwealth & Comperative Politics*, 51 (1), 122-142.

Government of India (2015), "Variation in Population since 1901", http://censusindia.gov.in/Census_Data_2001/India_at_glance/variation.aspx, (Erişim Tarihi, 25.04.2015).

Government of Pakistan Ministry of Finance (2015a), "Pakistan Ekonomic Survey 2013-14: Inflation", http://www.finance.gov.pk/survey_1314.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Government of Pakistan Ministry of Finance (2015b), "Pakistan Ekonomic Survey 2013-14: Public Debt", http://www.finance.gov.pk/survey_1314.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Government of Pakistan Ministry of Finance (2015c), "Pakistan Ekonomic Survey 2013-14: Population, Labor Force and Employment", http://www.finance.gov.pk/survey_1314.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Government of Pakistan Planning Commission (2015), "Pakistan MDG Report 2013", <http://www.undp.org/content/dam/pakistan/docs/MDGs/MDG2013Report/UNDP-Report13.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.04.2015).

Gökçe, Gülise ve Gökçe, Orhan (2012), "Suriye Sorunu: 'Başarisız Veya Çöken Devlet' Modeli Türkiye İçin Suriye Politikasında Uluslararası Kamuoyunu Herekete Geçirmenin Bir Aracı Olabilir Mi ?", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (23), 179-200.

Gökçe, Gülise (2006), "Devlet Sınıflandırmaları Ve Zayıf Devletlerin Karakteristik Özellikleri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (11), 343-359.

Gross, Leo (1948), "The Peace of Westphalia, 1648-1948", *The American Journal of International Law*, 42 (1), 20-41.

Haider, Ziad (2005), "Baluchis, Beijing and Pakistan's Gwadar Port", *Georgetown Journal of International Affairs*, Winter/Spring 2005, 95-103.

Haldun, İbn (2013), *Devlet* (5. Baskı), (Çeviren: Osman Arpaçukuru), İstanbul: İlke.

Hardy, P. (2007), *The Muslims of British India*, Cambridge: Cambridge University Press.

Haq, Farhat (2009), "Jamaat-e İslami" ____ *The Islamisation of Pakistan, 1979-2009*, Washington, D.C.: The Middle East Institute, 28-30.

Haqqani, Hussain (2006), "History Repeats Itself in Pakistan", *Journal of Democracy*, 17 (4), 110-124.

Helman, Gerald B. and Ratner, Steven R. (1993), "Saving Failed States", *Foreign Policy*, (89) Winter, 1992-1993, 3-20.

Herbst, Jeffrey (2004), "Let Them Fail: State Failure in Theory and Practice: Implications for Policy", (Edited by Robert I. Rotberg), *When states Fail: Causes and Consequences*, New Jersey: Princeton University Press, 302-318.

Hippler, Jochen (2006), "Fragile States: What Can We Learn From the Country Studies?", *Rural Economic Development*, 13 (2), 42-44.

Hippler, Jochen (2007), "Ulus İnşası Konseptleri ve Teorik Yönleri", (Editör : Jochen Hippler), *Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?* (Çevirenler :Algan Sezgintüredi ve Burhan Şaylı), İstanbul: Versus, 169-181.

Hippler, Jochen (2012), "Basic Problems of Pakistani Society and Politics", (Edited by Hermann Kreutzmann and Talat Mahmood), *Understanding Pakistan*, Berlin: WVB, 23-36.

Hippler, Jochen (2015), "Problems of Democracy and Nation Building in Pakistan", http://www.jochenhippler.de/html/problems_of_democracy_and_nation-building_in_pakistan.html, (Erişim Tarihi: 22.02.2015).

Hobbes, Thomas (2013), *Leviathan veya Bir Din ve DünyaDeetinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (12. Baskı), (Çeviren: Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hoodbhoy, Pervez (2004), "Can Pakistan Work ? A Country in Search of Itself", *Foreign Affairs*, 83 (6), (November-December 2004), <http://www.foreignaffairs.com/articles/60285/pervez-hoodbhoy/can-pakistan-work-a-country-in-search-of-itself>, (Erişim Tarihi: 17.02.2015).

Huntington, Samuel (2011), *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme (3. Baskı)*, (Çeviren: Ergun Özbudun) Ankara: Kilit Yayınları.

Hussain, Asaf (1976), "National Identity and Praetorianism: The Case of Pakistan", *Asian Survey*, 16 (10), 918-930.

Huria, Sonali (2008), "Failing and Failed States: The Global Discourse", *IPCS*, (75), http://www.ipcs.org/pdf_file/issue/555787518IPCS-IssueBrief-No75.pdf, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

HRW (Human Rights Watch) (2015), "World Report 2015: Pakistan", <http://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/pakistan>, (Erişim Tarihi: 12.04.2015).

Imran Ali (2002), "The Historical Lineages of Poverty and Exclusion in Pakistan", *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 25 (2), 33-60.

International Crisis Group (2002), *Pakistan: Transition to Democracy?*, *Asia Report no 4*, Islamabad: ICG, 1-44.

Jackson, Robert H. (1996), *Quasi States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jaffrelot, Christophe (2002b), "India and Pakistan: Interpreting the Divergence of Two Political Trajectories", *Cambridge Review of International Affairs*, 15 (2), 251-267.

Jaffrelot, Christophe (2002a), "Introduction: Nationalism Without a Nation, Pakistan Searching for its Identity", (Edited by: Christophe Jaffrelot), *Pakistan: Nationalism without a Nation?*, London: Zed Books.

Jalal, Ayesha (1991), *The State of Martial Rule: The Origin's of Pakistan's Political Economy of Defence*, Lahore: Vanguard Books.

Jalal, Ayesha (1995), *Democracy and Authoritarianism in South Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, Owen Bennett (2002), *Pakistan: Eye of the Storm*, New Haven: Yale University Press.

Kaplan, Seth (2009), "Identity in Fragile States: Social Cohesion and State Building", *Development*, 52 (4), 466-472.

Kaplan, Seth (2014), "Religion, Development, and Fragile States", <http://www.fragilestates.org/wp-content/uploads/2014/03/Handbook-Religion-Development-and-Fragile-States-chapter-2.14.docx>, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

Kalia, Ravi (2011), "Jinnah's Pakistan", (Edited by Ravi Kalia), *Pakistan: From the Rhetoric of Democracy to the Rise of Militancy*, New Delhi: Routledge, 4-48.

Kleiner, Juergen (2007), "Pakistan: An Unsettled Nation", *Diplomacy & Statecraft*, 18 (1), 1-25.

Krasner, Stephen D. (2004), "Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States", *International Security*, 29 (2), 85-120.

Kux, Dennis (2001), *Pakistan: Flawed Not Failed State* Washington, DC: Foreign Policy Association.

Linz, Juan J. (2008), *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çeviren: Ergun Özbudun), Ankara: Liberte.

Locke, John (1980), *Second Treatise of Government*, Indianapolis: Hackett.

Lunn, Jon ve Thompson, Gavin (2012), "Pakistan in 2013", Research Paper 12/76, <http://www.parliament.uk/business/publications/research/briefing-papers/RP12-76/pakistan-in-2013>, (Erişim Tarihi: 19.03.2015).

Machiavelli, Niccolo (2005), *Prens* (Çeviren: Anita Tatlier), İstanbul: Doruk.

Malik, İftikhar (1996), "The State and Civil Society in Pakistan: From Crisis to Crisis", *Asian Survey*, 36 (7), 673-690.

Malik, İftikhar (2002), "The Afghanistan Crisis and the Rediscovery of the Frontline State", *Asian Survey*, 42 (1), 204-212.

Malik, H. İftikhar (2008), *The History of Pakistan*, Connecticut: Greenwood Press.

Marshall, Monty G. and Cole, Benjamin R. (2014), *Global Report 2014: Conflict, Governance and State Fragility*, Vienna, VA USA: Center for Systemic Peace.

Mevdudi, Mevlana Seyyid Ebu'l-A'la (2004), *Tefhimu'l-Kur'an Meali*, (Çeviren: Durmuş Bulgur), Konya: Yediveren Kitap.

MHC (Mahbub ul Haq Human Development Centre) (2012), *Human Development in South Asia 2012: Governance for People's Empowerment*, Lahore: Mahbub ul Haq Human Development Centre.

Mohiuddin, Yasmeen Niaz (2007), *Pakistan: A Global Studies Handbook*, California: ABC Clio.

Muhammad Ali, Chaudhri (1979), *The Emergence of Pakistan* (3. impression), Lahore: Research Society of Pakistan.

Mujeeb, Mohammad (1993), "The Partition of India in Retrospect", (Edited by Mushirul Hasan), *India's Partition: Process, Strategy and Mobilization*, Delhi: Oxford University Press, 398-407.

Milliken, Jennifer and Krause, Keith (2002), "State Failure, State Collapse, and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies", *Development and Change*, 33 (5), 753-774.

Morton, Adam David (2005), "The 'Failed State' of International Relations", *New Political Economy*, 10 (3), 371-379.

Nakavi, Muhammed (1996), *İslam ve Milliyetçilik* (3. Baskı), (Çeviren: Kasım Seyyidoğlu), İstanbul: Bengisu.

NASA (2014), "Korea and Yellow Sea", <http://earthobservatory.nasa.gov/IOTD/view.php?id=79796>, (Erişim Tarihi: 03.11.2014).

NASA (2015), "Satellite Reveals New View of Earth at Night", http://www.nasa.gov/mission_pages/NPP/news/earth-at-night.html#.VQWAv0svOQJ, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Newman, Edward (2009), "Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World", *Contemporary Security Policy*, 30 (3), 421-443.

Neocleous, Mark (2014), *Devleti Tahayyül Etmek* (1. Baskı), (Çeviren, Akın Sarı), Ankara: Notabene.

NIC (National Intelligence Council)(2015), " Global Trends 2015: A Dialogue About the Future with Nongovernment Experts", <http://fas.org/irp/cia/product/globaltrends2015/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2015).

Nguyen, Minh (2005), "The Question of Failed States: Australia and the Notion of State Failure", *JRS Occasional Paper*, no.8, March 2005, http://www.uniya.org/research/state_failure.pdf, Erişim Tarihi: 22.11.2014

Nolting, Armin K. (2006), "Fragile States from the Perspective of Rural Communities", *Rural Economic Development*, 13 (2), 27-29.

Osiander, Andreas (2001), "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55 (2), 251-287.

Oxfam (2015), "Millions of Pakistanis Struggle to Survive as Flood Crisis Continues", <http://www.oxfamamerica.org/press/millions-of-pakistanis-struggle-to-survive-as-flood-crisis-continues/>, (Erişim Tarihi, 05.04.2014).

Özdaş, Oğuz (2014), "Devlet", (Editörler: Arif Behiç Özcan, Yusuf Çınar), *Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (1. Baskı), İstanbul: Hükümdar Yayınları, 47-86.

Özev, Muharrem Hilmi (2012), "Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, yıl: 8, Sayı: 16, 147-176.

Özlük, Erdem (2014), *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı* (2. Baskı), Konya: Çizgi Kitabevi.

Öğüt, Selman (2013), "Başarısız Devlet Kavramının İncelenmesi", *MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19 (3), 163-177.

UNDP (United Nations Development Program) (2015), "HDI Indicators by Country 2014", <https://data.undp.org/dataset/HDI-Indicators-By-Country-2014/5tuc-d2a9>, (Erişim Tarihi: 07.06.2015).

Pakistan Bureau of Statistics (2015), "National Education Census 2005 Pakistan", http://www.pbs.gov.pk/sites/default/files/social_statistics/publications/nec2005/summary.pdf, (Erişim Tarihi 09.04.2015).

Patrick, Stewart (2007), "'Failed' States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas", *International Studies Review*, 9, 644-662.

Pattanaik, Smruti S. (1998), "Islam and the Ideology of Pakistan", *Strategic Analysis*, 22 (9), 1273-1295.

Pazarcı, Hüseyin (2009), *Uluslararası Hukuk* (8. Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi.

PBS (Pakistan Bureau of Statistics) (2015), "Population Census", <http://www.pbs.gov.pk/population-tables>, (Erişim Tarihi: 05.03.2015).

Schmidt, John R. (2009), "The Unravelling of Pakistan", *Survival: Global Politics and Strategy*, 51 (3), 29-54.

Poggi, Gianfranco (2012), *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (6. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Platon (2008), *Devlet* (15. Baskı), (Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rangachari, T.C.A. (2011), "Pakistan and the Dilemma of Democracy", (Edited by: Ravi Kalia), *Pakistan: From the Rhetoric of Democracy to the Rise of Militancy*, New Delhi: Routledge, 105-137.

Rashiduzzaman, M. (1970), "The Awami League in the Political Development of Pakistan", *Asian Survey*, 10 (7), 574-587.

Raşid, Ahmed (2007), *Taliban: İslamiyet, Petrol, ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun* (2. Basım), (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Robotka, Bettina (2012), "Political Parties and Political System in Pakistan", (Edited by Hermann Kreutzmann and Talat Mahmood), *Understanding Pakistan*, Berlin: WVB, 23-36.

Rotberg, Robert I. (2003), "Failed States, Collapse States, Weak States: Causes and Indicators", (Edited by Robert I. Rotberg), *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, Washington D.C.: Brookings Institution Press. 1-25.

Rotberg, Robert I. (2004), "The Failure and Collapse of Nation States: Breakdown, Prevention, and Repair", (Edited by Robert I. Rotberg), *When states Fail: Causes and Consequences*, New Jersey: Princeton University Press, 1-49.

Rüşd, İbn (2013), *Siyasete Dair Temel Bilgiler, Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devlet'ine Düştüğü Şerh*, (Çeviren: Muharrem Hilmi Özev), İstanbul: BS.

Shaikh, Farzana (2009), *Making Sense of Pakistan*, New York: Columbia University Press.

Sisson, Richard and Rose, Leo E. (1990), *War and Secession: Pakistan, India, and the Creation of Bangladesh*, California: University of California Press.

Smith, Steven B. (2006), "Anayasal Yönetim: Locke, İkinci Deneme", (Çevirmen: Bican Şahin), <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=134>, (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

South Asia Terrorism Portal (2015), "Sectarian Violence in Pakistan", <http://www.satp.org/satporgtp/countries/pakistan/database/sect-killing.htm>, (Erişim Tarihi: 04.04.2015).

Sumrin Kalia (2015), "Human Development in Pakistan and Bureaucratic Predicaments", *International Journal of Public Administration*, 38 (3), 216-226.

Spanta, Rangin Dadfar (2007), "Afganistan: Savaş Ağalarının Yerel Diktatörlerin Gölgesinde Ulus İnşası ve 'Teröre Karşı Savaş'", (Editör : Jochen Hippler), *Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?* (Çevirenler :Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli), İstanbul: Versus, 79-90.

Stowasser, Barbara (1984), "İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 39-1, 173-181.

Sutton, Francis X. (2012), "Klasik Kalkınma İdeolojisinin Altın Çağında Ulus İnşası", (Editör: Francis Fukuyama), *Ulus İnşası* (2. Baskı), (Çeviren: Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayıncılık, 72-102.

Sümer, Vakur (2014), "Egemenlik", (Editörler: Arif Behiç Özcan, Yusuf Çınar), *Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (1. Baskı), İstanbul: Hükümdar Yayınları, 87-122.

Synnott, Hilary (2009), *Transforming Pakistan: Ways Out of Instability*, New York: Routledge.

Systemic Peace (2015), "State Fragility Index and Matrix 2013", <http://www.systemicpeace.org/inscr/SFImatrix2013c.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.06.2015).

Talbot, Ian (1998), *Pakistan: A Modern History*, London: Hurst & Company.

Talbot, Ian (2002), "The Punjabization of Pakistan: Myth or Reality ?", (Edited by Christophe Jaffrelott), *Pakistan: Nationalism Without a Nation ?*, London: Zed Books, 51-62.

TBIJ (The Bureau of Investigative Journalism) (2015), "All Estimated Casualties in Pakistan by Year", <http://www.thebureauinvestigates.com/wp-content/uploads/2012/07/All-Totals-Dash54.jpg>, (Erişim Tarihi: 28.03.2015).

Thürer, Daniel (1999), "The 'Failed State' and International Law", *International Review of Red Cross*, (836), <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jq6u.htm>, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

Thürer, Daniel (2008), "Failed State", *Harvard International Review(HIR)*, March 15, <http://www.ivr.uzh.ch/institutsmitglieder/thuerer/forschung/Failed.pdf>, Erişim Tarihi: 22.11.2014.

The Economist (2015), "Pakistan and India: A Rivalry that Threatens The World", <http://www.economist.com/node/18712274>, (Erişim Tarihi: 24.05.2015).

The Guardian (2015), "Storing Up Trouble: Pakistan's Nuclear Bombs", <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/03/pakistan-nuclear-bombs-editorial>, (Erişim Tarihi: 23.04.2015).

The Indian Express (2015), "Peshawar Attack" <http://indianexpress.com/article/world/neighbours/live-6-terrorists-storm-pakistan-army-school-take-children-hostage/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2015).

The New America Foundation (2015), "Drone Wars Pakistan: Analysis", <http://securitydata.newamerica.net/drones/pakistan/analysis.html>, (Erişim Tarihi: 28.03.2015).

The World Bank (2015), "World Development Indicators: Size of the Economy", <http://wdi.worldbank.org/table/1.1>, (Erişim Tarihi: 19.03.2015).

Tilly, Charles (1990), *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Cambridge: Basil Blackwell.

Transparency International (2015), "Pakistan: Country Report 2014", http://www.transparency.org/whatwedo/nisarticle/pakistan_2014, (Erişim Tarihi 07.04.2014).

Ülke Haritası (2015), "Ülke Haritaları: Pakistan Ülke Haritası", <http://ulkeharitasi.blogspot.com.tr/2013/03/pakistan-haritas.html>, (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Weber, Max (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkeley, University of Colifornia Press.

Whaites, Alan (1998), "Political Cohesion in Pakistan: Jinnah and the Ideological State", *Contemporary South Asia*, 7 (2), 181-192.

Wynbrandt, James (2009), *A Brief History of Pakistan*, New York: Facts on File.

Vergin, Nur (2013), *Siyasetin Sosyolojisi* (6. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.

Zartman, William I. (1995), "Introduction: Posing the Problem of State Collapse", (Edited by I. William Zartman), *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, London:Lynne Rienner Publishers, 1-11.

Yalvaç, Faruk (2014), "Devlet", (Editörler: Şaban Kardaş, Ali Balcı), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (1. Baskı), İstanbul: Küre Yayınları, 210-216.